

დამხმარე სახელმძღვანელოში — „აზიისა და აფრიკის ქვეყნების ისტორია (შუა საუკუნეები)“ — გაშუქებულია პროგრამით გათვალისწინებული საკითხები, გარდა „ირანის“, „თურქეთისა“ და „არაბული სამყაროსი“.

ნაშრომი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების ისტორიის ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის. იგი დახმარებას გაუწევს აგრეთვე ისტორიის მასწავლებლებს.

რეკომენდებულია გორის ნ. ბარათაშვილის სახელობის
სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ისტორიის
კათედრის მიერ

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ვ. დონაძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, დოცენტი ე. მამისთვალიშვილი
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი პროფესორი ა. ჩხეიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გ. თოგოშვილი

შემაჯავლი

ფეოდალიზმის ამერიოდიზაციის პრობლემა შუა საუკუნეების აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში

შუა საუკუნეების პერიოდების დადგენა და ფეოდალიზმის სტადიების გამოკვლევა მსოფლიო მასშტაბით სიძნელეებთანაა დაკავშირებული, რადგან ფეოდალიზმზე გადასვლა ევროპის, აზიისა და აფრიკის ხალხებში ერთდროულად არ მომხდარა. ზოგიერთ მათგანში საწარმოო ძალების განვითარება არათანაბრად მიმდინარეობდა, არათანაბრადვე მწიფდებოდა მათი შესაბამისი წარმოებითი ურთიერთობანიც.

ფეოდალური ურთიერთობა ყველაზე ადრე ჩინეთში წარმოიშვა, აქვე ჩაისახა ცივილიზაციაც ყველაზე ადრე¹. მართალია, ჩინეთში ფეოდალიზმის აღმოცენების პერიოდი ზუსტად დადგენილი არ არის და ზოგიერთი რამ ჯერ კიდევ სადავოდ ითვლება, მაგრამ საერთოდ აღიარებულია, რომ ჩვენი წელთაღრიცხვით III—IV საუკუნეების ჩინეთში ფეოდალური ურთიერთობები უკვე გაბატონებული იყო.

ინდოეთში, წინა აზიის ქვეყნებში, შუა აზიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში (ევროპასთან ერთად) მონათმფლობელური ურთიერთობების დაღუპვის ხანად III—VII საუკუნეები ითვლება. აღნიშნულ საუკუნეებში მოელო ბოლო ძველ მონათმფლობელურ საზოგადოებრივ ურთიერთობას. ამ დივერგენციის (განსხვავებულობის) საფუძველი იმაში უნდა ვეძიოთ, რომ, მართალია, საზოგადოებრივ განვითარებაში ხდებოდა ცვლილებები, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა ტემპით და გზებით ხორციელდებოდა, რის გამოც ფეოდალურ ურთიერთობათა გამარჯვებაც სხვადასხვა დროს ხდებოდა და განსხვავებული ხასიათისაც იყო.

განსხვავებულია ცალკეული ქვეყნებისათვის ადრეულიდან განვითარებულ ფეოდალიზმში გადასვლის ქრონოლოგიური თარიღებიც

¹ იგულისხმება სინანთროპის (არქანთროპის) ცივილიზაცია, რომელიც აღმოაჩინა ჩინელმა არქეოლოგმა პეი ვენ-ჭოუნმა სოფ. ჯოუჯოუდინანში, პეკინის ახლოს.

და ხასიათიც, სახელდობრ, ჩინეთში აღრეფეოდალური ეპოქა VIII საუკუნემდე გრძელდებოდა. შუა და წინა აზიის ხალხებში იგი IX საუკუნემდე გაგრძელდა. დასავლეთ ევროპის უმეტეს ქვეყნებში აღრეული ფეოდალიზმის ხანა XI საუკუნემდე აღწევს.

ცალკეულ ქვეყნებში განსხვავებულია აგრეთვე ქრონოლოგიური მიჯნები განვითარებულ და გვიანდელ ფეოდალიზმს შორისაც, მაგრამ დაახლოებით XV საუკუნე და XVI საუკუნის I ნახევარი შეიძლება საერთოდ ჩათვალოს ამ მიჯნად. თუმცა, ცალკეულ ქვეყანაში კონკრეტულ თავისებურებებთან გვექნება საქმე, რაც ამ ქვეყნების ისტორიის შესწავლის დროს დაზუსტდება.

ასეთივე დიფერენცირებულია ფეოდალური ურთიერთობის დასასრულის ქრონოლოგიური ფარგლებიც. მართალია, ფეოდალური ურთიერთობებიდან კაპიტალისტურზე გადასვლის თარიღად ინგლისში პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის გამარჯვება (XVII საუკუნის შუა ხანები) ითვლება, მაგრამ იგულისხმება, რომ ეს საერთოდ სწორი თარიღი ცალკეული ქვეყნებისათვის იცვლება, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ფეოდალიზმის დამთავრება და კაპიტალისტურ ურთიერთობაზე გადასვლა ცალკეულ ქვეყნებში თავისებურ კონკრეტულ ვითარებასა და დროში მოხდა, რაც აგრეთვე დაზუსტდება ამ ქვეყნების ფეოდალიზმის გვიანდელი სტადიის შესწავლის დროს.

ფეოდალური ურთიერთობების აღმოცენების თავისებურებანი შორეულ აღმოსავლეთში; ინდოეთში, ახლო აღმოსავლეთსა და აფრიკის ქვეყნებში

ფეოდალური ურთიერთობების აღმოცენების პროცესი სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვანაირად მიმდინარეობდა. სახელდობრ, თუ ზოგიერთ ქვეყანაში ფეოდალიზმზე გადასვლა მონათმფლობელური წყობილების გადალახვით ხდებოდა, სხვა ქვეყნებში ფეოდალიზმი პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის პროცესში ყალიბდებოდა. ასე იყო, მაგალითად, აფრიკისა და აზიის ზოგიერთ ხალხში და ევროპაშიც (აქსუმი, ეთიოპია, მალინდე, კორეელები, მონგოლები, სლავები, გერმანელები).

ამ განსხვავების მიუხედავად, ფეოდალიზმზე გადასვლის ძირითადი წიშანი ის იყო, რომ იქ, სადაც მონათმფლობელობა არ არსებობდა, სათემო მიწებს ხელში იგდებდნენ მსხვილი ფეოდალები, იქ კი, სადაც მონობა არსებობდა, მონათმფლო-

ბელთა ლატიფუნდიები იქცეოდა ფეოდალურ სამფლობელოებად. ხან თვით ყოფილი მონათმფლობელი ხდებოდა ფეოდალური ტიპის მიწათმფლობელად და მონებსაც გადაეყვანდა ხოლმე კოლონებად. ასე იქმნებოდა ორი ახალი სოციალური ჯგუფი: ფეოდალი და კოლონი (შუა საუკუნეების ყმის წინაპარი). როგორც თავისუფალი მეთემე, ისე ყოფილი მონა გადაიქცეოდნენ ფეოდალისაგან დამოკიდებულ გლეხებად. ხან ისიც ხდებოდა, რომ ყოფილი თავისუფალი თემი მთლიანად მოექცეოდა ფეოდალისადმი დამოკიდებულებაში, მაგრამ ზოგიერთი თემური ტრადიცია, რომელთა შეგუებაც შესაძლებელი იყო ფეოდალურ დამოკიდებულებასთან, შემოინახებოდა და განსაზღვრულ როლს ასრულებდა დაყმევებული თემის ფეოდალთან ურთიერთობის მოწესრიგების საქმეში.

ზოგ ქვეყანაში ძველი, მონათმფლობელური და გვაროვნული წყობილების წარმოებით ურთიერთობათა გადმონაშთები სწრაფად ქრებოდა და ადგილს უთმობდა ფეოდალურ წარმოებით ურთიერთობებს. ამ დაჩქარებას ადგილი ჰქონდა უმთავრესად ევროპის ქვეყნებში, აზიისა და აფრიკის ქვეყნებსა და აგრეთვე ბიზანტიაში. პირველყოფილი თემური და მონათმფლობელური ურთიერთობების გადმონაშთები დიდხანს (აღრეფეოდალური ხანის ბოლომდე) იყო შენარჩუნებული.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში მონათმფლობელური წყობილების გადმონაშთების უფრო დიდხანს შენარჩუნება იმით უნდა აიხსნას, რომ იქ მონათმფლობელობას არასოდეს არ მიუღია ის საყოველთაო ხასიათი, რასაც ადგილი ჰქონდა დასავლეთ ევროპის ზოგიერთ (რომის იმპერიის უშუალო გავლენის ქვეშ მყოფ) ქვეყანაში, სადაც მონის შრომამ თითქმის სავსებით გამოადევნა თავისუფალი შრომა. აღნიშნულის გამო მონათმფლობელობის კრიზისი აღმოსავლეთში ნაკლებ მწვავე და ინტენსიური იყო და მისი ლიკვიდაციაც ნელა მიმდინარეობდა. ამ გარემოებას ხელს უწყობდა აღმოსავლეთის ცივილიზაციის ის თავისებურებაც, რომ იქ ბუნებრივი პირობების (არხების გაყვანის შესაძლებლობა დიდი მდინარეების აუზებში) საჭიროება თავისებურ პოლიტიკურ ზედნაშენს აყალიბებდა, რომლის წინაშე როგორც მსხვილი მიწათმფლობელი (მონათმფლობელი იყო ის თუ ფეოდალი), ისე რაგიითი მეთემე თითქმის ერთნაირ უფლებრივ დამოკიდებულებაში იყო, დესპოტის წინაშე ყველა გათანაბრებული იყო უუფლებობით.

ფეოდალური წარმოებითი ურთიერთობის პირობებში საწარმოო ძალების განვითარებისათვის უკეთესი პირობები იქმნებოდა, მონისგან განსხვავებით ყმა გლეხი და ხელოსანი შრომით იყვნენ დაინტერესებული, რადგან ისინი წარმოების საშუალებათა ნაწილის, ხოლო

შრომის პროდუქტის მნიშვნელოვანი ნაწილის მფლობელები იყვნენ და თავიანთ მეურნეობას რამდენადმე დამოუკიდებლად წარმართავდნენ, ოღონდ ბატონისათვის სამუშაო ღროისა და შრომის პროდუქტის ნაწილი უნდა გამოეყოთ.

იმ გარემოების გამო, რომ ძირითადი მწარმოებლები ფეოდალური ურთიერთობების პირობებში (გლეხობა და ხელოსნები) ნაწილობრივ თავისუფალნი და ასევე ნაწილობრივ მესაკუთრენი იყვნენ, ფეოდალიზმი უფრო პროგრესული იყო მონათმფლობელურ და პირველყოფილ თემურ წყობილებებთან შედარებით. ეს დებულება თანაბრად ეხება როგორც ევროპის, ისე აზიისა და აფრიკის ხალხებს.

ფეოდალიზმის საფუძველი იყო მიწის ფეოდალური მფლობელობის წესი. ფეოდალიზმის პირობებში მიწის უზენაეს მესაკუთრედ მხოლოდ უმაღლესი სენიორი—სიუზერენი, იგივე მეფე ან იმპერატორი ითვლებოდა. მიწა ფეოდალური იერარქიის პირობებში უშუალოდ კერძო ფეოდალს არ ეკუთვნოდა (განსაკუთრებით ეს შეიძლება კატეგორიულად ითქვას ადრეული ფეოდალიზმის შესახებ).

ის მდგომარეობა, რაც საერთოდ დამახასიათებელი იყო ფეოდალიზმისათვის, უფრო რელიეფურად ჩანდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, სადაც მიწები ფეოდალური სახელმწიფოს უზენაეს პოლიტიკურ მესვეურს ეკუთვნოდა, რასაც მორწყვის აუცილებლობაც (რაც ცალკეული მიწათმფლობელის ძალებს აღემატებოდა) უწყობდა ხელს. გარდა მიწისა, (რაც ფეოდალიზმის ხანაში წარმოების ძირითად საშუალებას წარმოადგენდა), წარმოების სხვა საშუალებები (შრომის იარაღი, საქონელი, თესლი, სამუშაო დანიშნულების ნაგებობანი) ძირითადად უშუალო მწარმოებლებს — გლეხებსა და ხელოსნებსაც ეკუთვნოდათ. ამ საკუთრების საფუძველს კერძო შრომა შეადგენდა.

თავის მფლობელობაში არსებულ მიწებს ფეოდალები მცირე ნაკვეთებად გადასცემდნენ ხოლმე უშუალო მწარმოებლებს, რომლებიც მას ამუშავებდნენ და შრომის ნაყოფის განსაზღვრული ტრადიციით დადგენილ ნაწილს მიწისმფლობელს გადაუხდიდნენ, დანარჩენს კი თვითონ მოიხმარდნენ თავისი შეხედულებისამებრ. ამგვარად, ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი იყო მსხვილი მიწათმფლობელობის პირობებში მიწის მცირე ნაკვეთებად დამუშავება. მიწის მფლობელობასთან დაკავშირებული ექსპლუატაციის გარდა, რასაც ეკონომიკური ხასიათი ჰქონდა¹, ფეოდალი გლეხს ექსპლუატაციას უწევდა აგრეთვე გარეეკონომიკურადაც, რაც მიწის უზენაესი მფლობელის (სიუზერენის) მიერ ვასალისათვის სამართლის, ადმინისტრაციული, სამხედრო და საგადასახადო უფლებების გადაცემას ემყარებოდა. ყველაფერი ეს კი გლეხს ფეოდალზე პირადად დამოკიდებუ-

¹ ვ. ი. ლენინი, კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში, თბ., ტ. 3, გვ. 159.

ლად ხდიდა, რაც ფეოდალური ურთიერთობის დამახასიათებელი ნიშანი იყო.

ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველს დასავლეთ ევროპაში ჯერ ბენეფიციალური და შემდეგ კი ლენური მიწათმფლობელობა შეადგენდა, რომლის შესაბამისი ფორმები აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც — ირანში, ერაყსა და შუა აზიაში იყო მულქი, იქტა და ბოლოს, განვითარების მაღალ საფეხურზე — სოიურღალი, ჩინეთში ფეოდალურ მამულს ჯუანტიანს უწოდებდნენ, იაპონიაში — სიოენს.

ფეოდალური ურთიერთობების ბატონობის პირობებში მიწის მფლობელობის საფუძველზე აღმოცენდა ფეოდალური იერარქია, რაც ფეოდალიზმის ზედნაშენური დამახასიათებელი ნიშანია.

აზიისა და აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში მიწებისა და წყლების (არხების, წყალსაცავებისა და საირიგაციო ქსელის) მესაკუთრე სახელმწიფო ხელისუფლება იყო, რომელიც მოსახლეობას ფეოდალურ ექსპლუატაციას სახელმწიფო აპარატით უწევდა. ზოგჯერ ეს უზენაესი მმართველი კერძო ფეოდალებს სამსახურის პირობით გადასცემდა მიწებს, ასეთ შემთხვევაში აღმოსავლეთისა და აფრიკის ქვეყნებში სახელმწიფოებრივი მიწის საკუთრების გვერდით კერძო ფეოდალური მიწათმფლობელობა არსებობდა.

ფეოდალური ურთიერთობების ბატონობის პირობებში სამი სახის ფეოდალური რენტა ჩამოყალიბდა: შრომითი რენტა, რენტა პროდუქტით და ბოლოს, ფულადი რენტა.

აღმოსავლეთ აფრიკის ქვეყნებში ამ მხრივ რამდენადმე განსხვავებული მდგომარეობა შეიქმნა, იქ ფეოდალური რენტის ნაცვლად სახელმწიფო გადასახადები გვხვდება, რაც ძირითადად პირველ პერიოდში (ადრინდელი ფეოდალიზმის ხანაში) პროდუქტიული რენტის სახეს ღებულობდა. საქალაქო მეურნეობის განვითარების შემდეგ ის ფულად გადასახადად გადაიქცა, ეს გარემოება ერთგვარად ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა გლეხობის ადგილმონაცვლეობისათვის.

ფეოდალიზმის პირობებში საწარმოო ძალთა განვითარების საფუძველზე შრომის განაწილება მოხდა, რასაც შედეგად ქალაქების აღმოცენება და აღორძინებაც მოჰყვა. ამ პროცესის ტემპები სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა ინტენსივობის იყო. მაგალითად, თუ ეს პროცესი ევროპაში X—XI საუკუნეებში მიმდინარეობდა, ჩინეთსა და ინდოეთში ადრინდელი ფეოდალიზმის ხანაშიც კი არსებობდა ძველი დროიდან გადმოსული ქალაქები (ლოიანი, ჩანიაი და სხვ.), რომლებიც ხელოსნური საქმიანობისა და ინტენსიური ვაჭრობის ცენტრები იყო. ასევე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საქალაქო მეურნეობა ბიზანტიაში, წინა და შუა აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის

ქვეყნებში, განსაკუთრებით არაბთა მიერ მათი დაპყრობის შემდეგ, VII—VIII საუკუნეებში.

ქალაქების აღმოცენების საფუძველს სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნური საქმიანობის გამოყოფა და ამ საფუძველზე გაცვლის განვითარება წარმოადგენდა. ამ მოვლენის შედეგად როგორც შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებში (წყნარი ოკეანის სანაპიროებზე), ისე აზიის დიდი მდინარეებისა და ხმელთაშუა ზღვის ნაპირებზე აღმოცენდა და აღორძინდა ქალაქები, რომლებიც თავის მხრივ ხელს უწყობდნენ სოციალური დიფერენციაციის გაღრმავებასა და კლასობრივი წინააღმდეგობების გამწვავებას.

გლეხებისა და ხელოსნების გამოსვლები ფეოდალური ექსპლუატაციის წინააღმდეგ ყველაზე ადრე ჩინეთში დაიწყო. იქ, ჰენანში, ჰებეიში და სხვ., გლეხთა გამოსვლები ხდებოდა ჯერ კიდევ VII საუკუნეში.

გლეხთა გამოსვლებს ჯერ კიდევ V ს-ში ადგილი ჰქონდა ირანში, ის მანდაკიტების სახელითაა ცნობილი, VIII—IX საუკუნეებში ცნობილია გლეხთა მასების აჯანყება ხუან ჩაოს მეთაურობით, რომელიც 10 წლის განმავლობაში შიშისზარს სცემდა ჩინელ ფეოდალებს.

VIII—IX საუკუნეებში აჯანყდნენ შუა აზიის გლეხები (მუჟანისა და ბაბეის აჯანყებები). გარდა ამისა, ცნობილია კარმატების აჯანყება (IX—X საუკუნეებში) არაბთა სამყაროში, სერბეღარების გამოსვლები ირანსა და შუა აზიაში და ბოლოს გლეხთა აჯანყებები ოსმალეთში.

გლეხთა გამოსვლებს ხშირად ერწყმოდა ქალაქის ხელოსნების გამოსვლებიც. ამგვარად კლასთა ბრძოლები როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში მუდამ წარმოადგენდა საზოგადოების განვითარების ბერკეტს.

თავისებურებით ხასიათდებოდა აღმოსავლეთისა და აფრიკის ხალხების ფეოდალური სახელმწიფოები. აღმოსავლეთის ფეოდალური სახელმწიფოები შედარებით უფრო ცენტრალიზებული ხასიათისა იყო, ვიდრე დასავლეთისა. ეს თავისებურება იმით შეიძლება აიხსნას, რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში უფრო გავრცელებული იყო მიწის სახელმწიფოებრივი საკუთრება და უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა სოფლის მეურნეობაში საირიგაციო ქსელს, რომლის მოწესრიგება და ექსპლუატაცია, როგორც ზემოთ ითქვა, ცალკეული ფეოდალის შესაძლებლობას აღემატებოდა. ამ გარემოების შედეგად, თუ დასავლეთის ძირითადი ფეოდალური სახელმწიფოები ხშირად ცალკეული ფეოდალური ადმინისტრაციული ერთეულების კონგლომერატს წარმოადგენდა და იქ მეფეები მხოლოდ პირველნი იყვნენ თანასწორთა შორის, აღმოსავლეთის ზოგ ქვეყნებში მეფეები ყოვლისშემძლენი იყვნენ.

ნენ და თავიანთი ბიუროკრატიული აპარატით განაგებდნენ ქვეყანას.

ფეოდალიზმის ეპოქაში დაიწყო ცალკეული ხალხების ჩამოყალიბება, რის საფუძველსაც სხვადასხვა ტომების ეკონომიკური ურთიერთკავშირი შეადგენდა.

თუ გვაროვნული და ტომობრივი გაერთიანება პირველყოფილი თემური წყობილების ეტაპზე ჩამოყალიბდა, ხალხების ჩამოყალიბება მონობის და განსაკუთრებით კი ფეოდალიზმის ეპოქაში მიმდინარეობდა. ხალხთა ერთიანობის ერთი პირობა იყო ერთენოვნება და ერთიანობის შეგნებულობა, რომლის საფუძველზე შემდეგ, კაპიტალიზმის ეპოქაში, ერები ჩამოყალიბდა.

ეს პროცესები დამახასიათებელია როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთისა და აფრიკის ხალხებისათვის განსაკუთრებით განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში. ამ პროცესის საფუძველს გაცვლა-გამოცვლის, შინა ბაზრებისა და ეკონომიკური და კულტურული ცენტრების ჩამოყალიბება წარმოადგენდა.

ფეოდალური საზოგადოების იდეოლოგიის ძირითადი ფორმა იყო რელიგია, რომელიც გაბატონებული კლასის ბატონობის განმტკიცების საქმეს ემსახურებოდა. ასეთი რელიგიები იყო ბუდიზმი და ბრაჰმანიზმი (ინდუიზმი) ჩინეთში, ინდოეთში, ინდოჩინეთში, იაპონიაში, ინდონეზიაში და სხვ. მუსლიმანობა — წინა და შუა აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ხალხებში, განსაკუთრებით აფრიკის აღმოსავლეთ ნაწილში (აქსუმი, ეთიოპია). მუსლიმანობაზე არა ნაკლები გავლენით სარგებლობდა ბიზანტიის გზით გავრცელებული ქრისტიანული სარწმუნოებაც.

თავისებურებებით ხასიათდებოდა აზიისა და აფრიკის ხალხების შუა საუკუნეების კულტურაც, რომელიც მიუხედავად ფეოდალური და რელიგიური შეხედულებების ბატონობისა, ვითარდებოდა და ზოგჯერ იმდენად მაღალ დონესაც კი აღწევდა, რომ მას არსებული სოციალური და ეკონომიკური ჩაგვრის პირობებში საბრძოლო იარაღადაც კი იყენებდნენ, ე. ი. ის საზოგადოებრივ ძალად იქცეოდა ხოლმე.

ჩინეთის, ინდოეთის, აზიისა და აფრიკის ზოგი ხალხის როლი მსოფლიო ისტორიაში იმითაც იქცეეს ყურადღებას, რომ ისინი თავიანთი განვითარებით წინ უსწრებდნენ ევროპის ქვეყნებს, ეს მოწინავეობა თითქმის XIII საუკუნემდე გრძელდებოდა, ვიდრე მონგოლთათართა ურდოები საუკუნეებით უკან დასწევდნენ ამ ხალხების განვითარებას.

აღნიშნულ ქვეყნებში იქმნებოდა კულტურული ღირებულებები, ვითარდებოდა არქიტექტურა, კულტურა, მხატვრობა და სხვ., რაც შემ-

დეგ სხვა ქვეყნებში ვრცელდებოდა და მსოფლიო კულტურის საგანძურში შედიოდა.

კონკრეტულად თუ რით გამოიხატა აზიისა და აფრიკის ხალხების როლი მსოფლიო კულტურის ისტორიაში, ეს გამოირკვევა ცალკეული ქვეყნების ისტორიის განხილვის დროს წინამდებარე წიგნის შესაბამის თავებში.

აზიისა და აფრიკის ხალხების ტრადიციული ევროპელების მიერ ამ ქვეყნებში წარმოებული კოლონიური მიმტაცებლობის დროიდან იწყება.

კოლონიზატორების მსახვრალი ხელი აფრიკისა და აზიის ხალხებს სხვადასხვა დროს შეეხო, მაგრამ შედეგი ყველგან საერთო ხასიათისა აღმოჩნდა. კოლონიზატორების მიერ დაპყრობილი ხალხები იქცეოდნენ, ჯერ ერთი, მეტროპოლიის აგარულ დანამატად, რაც ხელს უშლიდა კოლონიის სამრეწველო განვითარებას, მეორეც — და ეს მთავარია, — დაპყრობილი ხალხი დამპყრობლების მონებით მომარაგების წყაროდ ხდებოდა. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას აფრიკის ხალხების შესახებ. აფრიკის აღმოჩენისა და იქაური ადგილობრივი მოსახლეობის — ინდიელების განადგურების შემდეგ ევროპელი მონათმავაჰრეები მონებს აფრიკაში ყიდულობდნენ და ერთი ოთხად უფრო ძვირად ყიდდნენ ამერიკელ პლანტატორებსა და მემალაროელებზე. მონებით ვაჭრობამ, რომელსაც 200 მილიონზე მეტი ადამიანი შეეწირა, დააქვეითა აფრიკის მოსახლეობა ეკონომიკურად და შეამცირა რიცხოვნობად, ამას, ცხადია, კულტურული დაკნინებაც მოჰყვა შედეგად.

აფრიკისა და აზიის ხალხების კულტურის ზერელედ შესწავლის შედეგად აფრიკანისტიკის წარმომადგენელ ზოგიერთ ბურჟუაზიულ მეცნიერს ის დასკვნა გამოაქვს, რომ თითქოს აფრიკელები ისტორიის მქონე ხალხი არ იყოს, ბურჟუაზიული აფრიკანისტების ნაშრომები რასობრივი იდეოლოგიის გავლენას განიცდის და აფრიკელებს დაბალი რასის წარმომადგენლებად თვლის, რაც ისტორიულ სინამდვილეს არ შეესაბამება.

ადრინდელი შუა საუკუნეები

I თავი

შეოდალური ურთიერთობების განვითარება ჩინეთში ადრინდელ შუა საუკუნეებში (III—VII სს.)

ჩინეთში მონათმფლობელური წყობილების შინაგანი კრიზისის გამოხატულება იყო „ყვითელდოლბანდიანების“ აჯანყება (184—199 წწ.) II საუკუნის მეორე ნახევარში, რაც მარცხით დამთავრდა. აჯანყების მონაწილეებს მონათმფლობელები სასტიკად გაუსწორდნენ. მაგალითად, ერთ-ერთი ბრძოლის შემდეგ ასი ათას აჯანყებულს მოჰკვეთეს თავი. მშრომელთა ძირითადი მასა განადგურებულ იქნა, რამაც ძირი გამოუთხარა მონათმფლობელური სახელმწიფოს არსებობას.

აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლებში განადგურდა დიდი ქალაქები — ლოიანი და ჩანიანი, მოიშალა საირიგაციო ქსელი, დაეცა ვაჭრობა, დაიწყო მეურნეობის ნატურალიზაცია, საქარავნო გზები ჩაკედა. ხანის იმპერია — მონათმფლობელების ეს საყრდენი — დაეცა.

აჯანყების წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილე სამხედრო მეთაურები ერთმანეთს დაერივნენ, ამ ბრძოლების შედეგად 216—220 წლებში ჩამოყალიბდა: 1. ვეის სამეფო ჩრდილოეთ ჩინეთში, რომლის დამაარსებელი იყო ცაო-ცაო. 2. უს სახელმწიფო სამხრეთ-აღმოსავლეთში და 3. შუ — სიჩუანში.

ამ სამეფოებს შორის ომები დამთავრდა ვეის მიერ შუსა და უს დაპყრობით და შეიქმნა ახალი სახელმწიფო — ძინი (265—420 წწ.). რომლის იმპერატორად გამოცხადებულ იქნა სიმა იანი,¹ დიდი დამპყრობი მთავარსარდალი. სამი სამეფოს ურთიერთშორის ბრძოლის პირობებში შეძლებულებმა წაართვეს გლეხებს მიწები და ბინიკების (დამოუკიდებელი მიწის მუშების) და ბუცუიების (შინაყმების) შრომის გამოყენებით დაიწყეს ნაკვეთების დამუშავება. მიწის მუშები მეპატრონეს მოსაულის დიდ ნაწილს უხდიდნენ და ძალიან მძიმე პირობებში ცხოვრობდნენ.

გარდა ამისა, 280 წელს იმპერატორმა სიმა იანმა გამოსცა დებულება სახელმწიფო მამულების შესახებ, რომლის მიხედვითაც ასაკო-

¹ უ-დი (მეტსახელი), იმპერატორი.

ვან მამაკაცს ეძლეოდა 120 მუ¹ მიწა. 70 მუს ის თავისთვის ამუშა-
ვებდა, 50 მუს კი — სახელმწიფოსათვის. იგი ამავე დროს ვალდებუ-
ლი იყო განსაზღვრული რაოდენობის დღეები ემუშავა სახელმწიფოს
საჭიროებისათვის მშენებლობაზე და მიწის დასამუშაებლად, ამას-
თან სახელმწიფოსათვის მიეცა ერთი ნაჭერი ქსოვილი ან გამზადე-
ბული ძაფი.

მიწების განსაზღვრული ფონდი სამსახურის საფასურად ეძლეო-
დათ წარჩინებულებს, ასი მუდან 5000 მუმდე მიწის ნაკვეთი გან-
კუთვნილი იყო ამა თუ იმ თანამდებობისათვის და ამ მიწებს იღებდა
სხვადასხვა მოხელე.

სახელმწიფოსა და კერძო² მემამულეების ინტერესები ერთმანეთს
შეეჯახა მიწის საკითხში. გაბატონებული კლასი თავისუფალი გლეხო-
ბის დაქვემდებარებასაც ცდილობდა. ქვეყანაში გახშირდა დამშეულ
გლეხთა აჯანყებები, მაგალითად, შენსის პროვინციაში 50 000 კაცი
აჯანყდა, სიჩუანში — ასი ათასი. აჯანყებებს აქრობდნენ, მაგრამ ისევ
იჯეტქებდა ხოლმე.

სიმა იანის მემკვიდრეებს შორის ძალაუფლებისათვის დაიწყო ბრძო-
ლა, რამაც კიდევ უფრო დაასუსტა სახელმწიფო. ამით ისარგებლეს მე-
ზობელმა მომთაბარე ჰუნთა ტომებმა, რომლებიც 311 და 316 წლებ-
ში თავს დაესხნენ ძინის იმპერიას და ხელში ჩაიგდეს ლოიანი, ჩანი-
ნი და მთელი ხუანხეს დაბლობი.

ჩრდილოეთ ჩინეთში შეიქმნა ჰუნთა ორი სამეფო — დასავლეთი-
სა და აღმოსავლეთისა, მაგრამ ეს სამეფოები ადრე დასცა სიამბის
ბარბაროსმა ტომმა მოიუნმა, რომელმაც სამხრეთ მანჯურიასა და ჰე-
ბეიში დააარსა თავისი სახელმწიფო. IV საუკუნის შუა ხანებში ტი-
ბეტელები შეესივნენ ჩინეთს და აიღეს შენსი. მათი სარდალი ჰენან-
შიც შეიჭრა, მაგრამ შემდეგ იანძის ახლოს დამარცხდა.

ჩრდილოეთ ჩინეთში შემოიჭრა უუუჟანების ტომი, რომელიც,
თქმულების მიხედვით, ჩინელებმა დაამარცხეს გმირი ქალის ხუა
მუ-ლანის ხელმძღვანელობით.

ამ ტომებს შორის ტობის ტომმა ჩინეთზე ყველაზე ხანგრძლივად
იბატონა.

ტობელების მიერ ჩინეთის დაპყრობის პერიოდში მთავარი კლასე-
ბისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება უკვე დაწყებული იყო. ისინი
გაითქვიფნენ ჩინელებში და შამანიზმის ნაცვლად ბუდიზმი აღიარეს.
დამპყრობ ტობა გუას დინასტიამ მიიღო ჩრდილოეთ ვეის თუ პირვე-
ლი ვეის დინასტიის სახელწოდება. ოფიციალურ ენად აღიარებულ

¹ ერთი მუ უდრის $1/16$ ჰექტარს.

² კერძო საბატონო მამულს ჩინეთში ჯუჟუანი ეწოდებოდა.

ჩქნა ჩინური, ტობას ენა გაქრა. ასეთი უცხო ტომობრივი ხასიათისა იყო ადრინდელი ფეოდალიზმის ხანა ჩინეთში, თუმცა ჩინური ნაშენებიც საკმაოდ მოეპოვებოდა.

ფეოდალიზმის ორი — სახელმწიფოებრივი და კერძო ტენდენციის ბრძოლა ისევ გაჩაღდა V საუკუნეში, განსაკუთრებით ბუდისტების მონასტრებსა და იმპერატორს შორის. ერთმა იმპერატორმა ჩანთანში დაანგრია კიდეც ბუდისტების მონასტერი. ეს იმპერატორი სასახლეში მოკლეს, რის შემდეგაც მონასტრებმა მიიღეს თავიანთი შეღავათები — გლეხობის მისაკუთრების უფლებები. 477 და 485 წლებში იმპერატორმა ედიქტით მიწები სახელმწიფოს საკუთრებად გამოაცხადა.

15—70 წლის ასაკის გლეხი იღებდა მიწის ნაკვეთს, შრომის უნარის დაკარგვის შემთხვევაში კი მიწის ნაკვეთი სხვას გადაეცემოდა.

მიწის მეშა სახელმწიფოს უხდიდა მარცვლის გადასახადს — ძუს, შინამარეწველობის პროდუქციას — ტიას და შრომით ბეგარას — იუნს.

გადამხდელ ერთეულად ითვლებოდა გადამხდელი პირი — დინი, მისი ოჯახი და სახლ-კარი — ზუ. გლეხის რამდენიმე სახლი თემს შეადგენდა, რომელიც ძირითადად სისხლის ნათესაობაზე იყო აგებული.

გარდა სახელმწიფო გლეხობისა („კეთილი ხალხი“) იყვნენ დამოკიდებულნიც: მონები და ნახევრად მონები („მდაბალი ხალხი“).

ქალაქის მეურნეობა დაეცა და ხელოსნები სოფელში ბრუნდებოდნენ.

მოხელეებს ბენეფიციუმის მსგავსად სამსახურის პერიოდში მიწები ეძლეოდათ. მიწების დიდი ნაწილი მეფის საზღისათვის იყო სამუდამოდ მიკუთვნებული. ეს კი ხელს უწყობდა პოლიტიკური ზედნაშენის განმტკიცებას. ბუდიზმი ვეის იმპერიის იდეოლოგიად გადაიქცა. მონათმფლობელობის ფეოდალიზმზე გადასვლისას ბუდიზმმა შეცვალა კონფუციანიზმი. ბუდიზმის სახესხვაობას წარმოადგენდა მახაიანა — „დიდი ეტლი“ („ფართო შარა“) სულის სახსნელად. ეს იყო მოთმინება, რაც საჭირო იყო ადამიანისათვის ამქვეყნად, რათა იმქვეყნად ღირსებოდა ხსნა, ნირვანაში (სამოთხეში) მოხვედრა ბოდისატვის¹ დახმარებით.

მიწების დასაუფლებლად კერძო ფეოდალებსა და სახელმწიფოს შორის ბრძოლაში სახელმწიფომ გაიმარჯვა VI საუკუნეში. ამას ხელი შეუწყო გარეშე მტრების შემოსევებმა და მათთან ბრძოლაში მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლების არსებობის აუცილებლობამ. ამ გარე-

¹ ბოდისატეები — წმინდანები, რომლებიც უჩვენებენ გზას შორეულენებს ნივანაში.

მოებამ ბუდისტური ეკლესიაც ბიუროკრატიულ აპარატს დაუქვემდებარა.

სამხრეთში კერძო ფეოდალები უფრო ძლიერნი იყვნენ. ისინი ირჩევდნენ და ტახტიდან აგდებდნენ იმპერატორებს. ძალიან გაიზარდა მონასტრების გავლენა, ამიტომ სუსტი იმპერატორები მათ მფარველობას მიმართავდნენ.

ფეოდალებისაგან შევიწროებული გლეხობა სამხრეთიდან ჩრდილოეთში გარბოდა. ძლიერდებოდა სამხრეთისა და ჩრდილოეთის დაახლოების ტენდენცია.

სუის სახელმწიფო (589—618 წწ.)

ტობის ტომის ასიმილაცია, ვეის სახელმწიფოს დაცემა, ფეოდალური ბრძოლები სამხრეთში და ბარბაროსების ახალი თავდასხმების შიში ჩრდილოეთში სახელმწიფოს სხვადასხვა ნაწილებს ურთიერთთან აახლოებდა. ქალაქებში ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებამ გაერთიანების შესაძლებლობა შექმნა.

ჩრდილო-დასავლეთის სახელმწიფოს სარდალმა იან ძიანმა ისარგებლა რა შექმნილი მდგომარეობით, გააერთიანა ჩინეთი და 589 წელს გახდა იმპერატორი (589—605 წწ.). ასე დაარსდა სუის იმპერია.

მოსახლეობამ მოისვენა, ფეოდალების თავგასულობა აილაგმა, სახელმწიფო ფართო ბიუროკრატიულ აპარატს ემყარებოდა.

იან ძიანის შვილი — იან გუანი (605—616 წწ.) დესპოტურად განაგებდა ქვეყანას. ის ამშვენებდა ლოიანს, კერძო ფეოდალებიც ბაძავდნენ მას. იან გუანმა გაიყვანა ოთხი არხი, რომლებითაც შეაერთა იანძი და ხუანხე. ეკონომიკური კავშირი ქვეყნის ნაწილებს შორის განმტკიცდა, ვაჭრობაც აღორძინდა. გაუმჯობესდა საგარეო ურთიერთობა იაპონიასთან. სიამმა საჩუქრები გამოგზავნა, ვიეტნამმა ვასალობა აღუთქვა.

მაგრამ ეს კეთილდღეობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. სახელმწიფო ნატურალური გადასახადების გადაზიდვა ლოიანში აუტანელ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული, გლეხობა ჯანყდებოდა, 610 წელს აჯანყდა ჯარიც.

აჯანყებულებმა აიღეს ჰებეი — შანდუნის პროვინცია და მმართველად აირჩიეს ღოუ ძიან-დეი, წარმოშობით გლეხი.

616 წელს ფეოდალებმა იან გუანი ტახტიდან ჩამოაგდეს. ქვეყანაში ორი წლის განმავლობაში ქაოსი იყო.

618 წელს ფეოდალმა ლი იუანმა ჩანიანი აიღო, რის შემდეგ ის იმპერატორად გამოაცხადეს. ამით დასაბამი მიეცა ტანის იმპერიას, რომელმაც ჩინეთი გააერთიანა, მაგრამ ეკლესიასთან შეჯახების გამო ლი იუანმა 628 წელს ტახტი გადასცა თავის შვილს ლიში-მინს (628—649 წწ.), ამასთან უარი განაცხადა ფუფუნებაზე და ქვეყნის ერთიანობისათვის ზრუნავდა. ტანის იმპერია ვაჟრებს დიდ მფარველობას უწევდა, რამაც განამტკიცა ის.

ლი ში-მინის მემკვიდრე იყო ქალი უძეტიანი (649 — 705 წწ.). ის ეკლესიებსა და ბერებს დიდ შეღავათებს აძლევდა. მიწები ტანის ხანაში სახელმწიფოს საკუთრებაში იყო. შრომისუნარიან მიწის მუშას აძლევდნენ 80 მუ მიწას სახნავად და 20 მუს — საკარმიდამოდ. გადასახადები ძირითადად ნატურალური იყო, ფულადი გადასახადი მხოლოდ გამონაკლისის სახით არსებობდა.

წლიური სახელმწიფო გადასახადი შედგებოდა ბრინჯის, ფეტვის („ტიაოს“), აბრეშუმის ქსოვილისა და ძაფის, ტილოს ვალდებულებისა („ძუ“) და 20—22 დღიანი შრომითი ბეგარისაგან.

ნიდაგის ნაყოფიერების შესაბამისად გადასახადები სამგვარი იყო. ვინც ზედმეტს იმუშავებდა, ის მარცვლისა და სხვა ნაწარმის გადასახადებისაგან თავისუფლდებოდა.

მოხელეები ყოველწლიურად გადაანაწილებდნენ ხოლმე მიწებს, ხოლო შემდეგ ზედამხედველობას უწევდნენ ნათესებსა და მოსავალს, თვალყურს ადევნებდნენ, რომ სახელმწიფოს მიერ აკრძალული რამ არ ჩაედინათ (მაგალითად, კერძოდ საქონლის დაკვლა, მარილით ვაჭრობა და სხვ.). გადასახადებს კრფდნენ მოხელეები და სოფლის მამასახლისები. გადამხდელ ერთეულად ითვლებოდნენ თვით შრომის უნარის მქონე მიწის მუშა — „დინი“ და მისი ოჯახის წევრები (5 კაცი), შემდეგ ეზო — „ხუ“ და 5 ეზო — „ბაო“. ხუთი ხუთეული შეადგენდა სოფლის თემს, ხუთი ასეთი თემი უფრო დიდ თემად იყო გაერთიანებული.

გლეხობას ნაკვეთებს ურიგებდნენ და მათზე ამაგრებდნენ. ლი ში-მინის მმართველობის დროს ფულის საქმეც მოწესრიგდა — ზარაფხანა ჰქრიდა მრგვალ სპილენძის ფულს. ეს ფული შუაში გახვრეტილი იყო და მას ძაფზე აცმულს ატარებდნენ. იგი სასანიდების ოქროს ფულის თანაბრად გადიოდა. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო საშინაო ვაჭრობის აღორძინებას.

კარგად განვითარდა საგარეო ვაჭრობაც, საქარავნო გზები შორს, დასავლეთისაკენ მიემართებოდა. ჩინური საქონლით დატვირთული

ხომალდები სხვადასხვა ქვეყანაში მიდიოდა. ჩინეთის ქალაქებში მოდიოდნენ უცხოელი ვაჭრები და კოლონიებს აარსებდნენ.

ჩინეთის სახელმწიფოს სათავეში ედგა შეუზღუდავი უფლების მქონე იმპერატორი, არსებობდა სახელმწიფო საბჭო და სამი პალატა, მაგრამ ფაქტობრივად საქმეებს განაგებდა ერთი დიდი მოხელე. არსებობდა სამინისტროების მსგავსი ექვსი უწყება, რომელთაგან მთავარი იყო საფინანსო, სამხედრო და შრომის უწყებები, სასახლის გამგებლობის სამმართველო ცალკე იყო. მოხელეების საქმიანობას იმპერიაში ინსპექტორების პალატა ამოწმებდა.

იმპერიაში იყო სამი სატახტო ქალაქი: ჩანიანი, ლიანი და ტაიუნი, იმპერია 10 პროვინციად იყოფოდა. პროვინციები დაყოფილი იყო ოლქებად („ჯოუ“), ოლქები კი — მაზრებად („სიანი“). ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლებად ოლქებში სამხედრო მოხელეები იყვნენ.

VII საუკუნის შუა ხანებში გამოიკა 500-მუხლიანი კოდექსი, რომლის მიზანი იყო არსებული კლასობრივი რეჟიმის დაცვა.

ტანის სამხედრო ძალას შეადგენდა შეიარაღებული გლეხობა — „ფუზინი“. სამხედრო ახალშენები დასავლეთის საზღვრებზე იყო. იქაური მიწის მუშა — „ტუნიტიანი“ — მეომარიც იყო და გადამხდელიც.

ცენტრალურმა ხელისუფლებამ მიწათმფლობელობა შეზღუდა, არავის უნდა ჰქონოდა ათი ათას მუზე მეტი მიწა. მოხელეები ორასიდან ათას ორას მუშამდე მიწას იღებდნენ, კულტის მსახურნი — 200 მუშ. მონასტრებზე მიმავრებული იყო მიწის დიდი ფართობები. არსებობდა მოხელეთა 30 კლასი, მოხელეს უნდა სცოდნოდა იეროგლიფების კითხვა და თხზულების დაწერა მიცემულ თემაზე. სამხედრო მოხელეს იარაღის ხმარება კარგად უნდა სცოდნოდა. იმპერიის საშინაო მდგომარეობასთან ერთად საგარეო მდგომარეობაც განმტკიცდა.

630 წელს ლი ში-მინმა სამხრეთი მონგოლეთი შემოიერთა. 639 — 640 წლებში ჰაოჩანის სამეფო დაიმორჩილა და დასავლეთით ახლო მდებარე მიწების მფლობელები მოხარკეებად გაიხადა.

645—646 წლებში იმპერიაში შემოიჭრნენ უიგურების (თურქების) ცხენოსნები, მაგრამ იმპერატორმა დაამარცხა ისინი და ჩინეთის — გავლენა გავრცელდა დასავლეთით — სამარყანდსა და ყირგიზეთზე. VII საუკუნის ბოლოს სარდალმა სუ დინ-ფანმა ტაშკენტის ახლოს გაანადგურა თურქთა ურდოები (თურქთა ხაკანატი). ამრიგად აღდგენილ იქნა დიდი საქარავნო გზა, რომლითაც ერთმანეთს დაუახლოვდნენ შორეული აღმოსავლეთისა და შუა აზიის ხალხები და კულტურა.

645 წელს ლი ში-მინმა მანჭურიაზე გაავრცელა თავისი გავლენა. ჩინეთმა შემდეგ განიზრახა კორეის დაპყრობა, მაგრამ გაუძნელდა, თუმცა სამხრეთკორეელები (სილას სამეფოდან) მხარს უჭერდნენ მას.

მხოლოდ 668 წელს აღებულ იქნა ფხენიანი და კორეის სამეფოები: კოგურიო, სილა და პეკჩე.

ჩინეთს მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ტიბეტთან. VII საუკუნეში, მას შემდეგ, რაც ტიბეტის მეფე სრონ ჰამბომ (641 წ.) მარცხი განიცადა ინდოეთთან, განმტკიცდა ჩინეთის კავშირი ტიბეტთან სატახტო ქალაქ ლხასას მეშვეობით.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს რომ ჩინეთის ეკონომიკა და კულტურა VII საუკუნეში აღორძინდა.

V—VI საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწეობდა ფილოსოფოს-მატერიალისტი ფან ჯენი, რომელიც თავის ნაშრომში „სულთა განადგურება“ სასტიკ ბრძოლას უცხადებდა ბუდისტებსა და დაოსისტებს. ის უარყოფდა სულის უკვდავებას. მოხელეებში გავრცელდა წერაკითხვა, განვითარდა წერის ტექნიკა — კალიგრაფია, შეგროვდა და გადაიწერა ძველი ისტორიული შრომები და დაიწერა III—VI საუკუნეების ისტორია. ბევრი გეოგრაფიული ცნობაა შემონახული ჩინურ წყაროებში. ბერმა (ბუდისტმა) სიუან ძაომ, რომელიც 629 წლიდან 645 წლამდე მოგზაურობდა, მთელი მაშინდელი ცნობილი ქვეყნების აღწერა შემოგვინახა. იყვნენ სხვა მოგზაურებიც. ტაძრებისა და ქანდაკების სახით საკმაოდ ბევრი ძეგლია შემორჩენილი, რაც იმ პერიოდის ხელოვნების განვითარებაზე მეტყველებს, განვითარდა აგრეთვე პოეზიაც.

სოციალურ ურთიერთობაში იმდენი სიმწვავე არ იგრძნობოდა. გადამხდელი გლეხობა სახელმწიფო ყმებად გადაიქცნენ, მაგრამ მათი მდგომარეობა გაუმჯობესდა. მათ ეძლეოდათ მიწები, რომლებსაც ისინი კარგად ამუშავებდნენ. გლეხობის განმტკიცებამ ხელი შეუწყო სამხედრო ძლიერებას, დაიწყო ფეოდალური ურთიერთობის ჩამოყალიბებაც, თუმცა იგი უფრო საგრძნობი გახდა VIII—IX საუკუნეებში.

ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება ტანის იმპერიაში

1

გაერთიანებულ ჩინეთში ვაჭრობა აღორძინდა, წვრილ ნაკვეთებად მიწის დამუშავებაზე დამყარებული სოფლის მეურნეობა განმტკიცდა. მოსახლეობის რიცხვი VIII საუკუნეში 75,5 მილიონს აღწევდა.

სოფლის მეურნეობას გამოეყო ხელოსნობა და ქალაქში გადავიდა, სადაც სახელოსნოები შეიქმნა. ქალაქებში გაჩნდა ბაზრებიც, გამოცოცხლდა აღებმიცემობა. ქალაქის ნაწარმს გზავნიდნენ ციმბირსა და შუა აზიაში. ქალაქებში მზადდებოდა ფაიფური, ქალაღი, აბრეშუმის ქსოვილები, ნაქარგები, განვითარებული იყო ქვისმთლელობა და წიგ-

ნის ბეჭდვა¹. რკინისა და ვერცხლის ამოღება 2-ჯერ გაიზარდა, სპილენძისა — 2,5-ჯერ.

გაფართოვდა საეაქრო ქსელი ჩრდილოეთით—ციმბირისაკენ, აღმოსავლეთით — კორეა-იაპონიისაკენ და დასავლეთით, მონღოლეთზე გავლით — დასავლეთ ციმბირისაკენ.

ჩინელ ხელოსანთა ნაწარმი ამ გზებით იქაურ ვაჭრებს გაჰქონდათ, ხოლო შემოჰქონდათ უცხოეთის ნაწარმი. ქალაქ ჩანთანში ორ მილიონამდე მოსახლეობა იყო. ისინი ძირითადად ხელოსნობითა და ვაჭრობით ცხოვრობდნენ. არსებობდა ცალკეულ ვაჭართა კოლონიებიც. იყო თავისებური ფულის შემცველები — ვექსილები — „მფრინავი ფულები“, რომლებსაც ოქროზე და ვერცხლის ფულზე ცვლიდნენ.

ქალაქი ითვლებოდა აგრეთვე ადმინისტრაციულ ცენტრად, სადაც ფეოდალები და მეფის მოხელეები სახლდებოდნენ.

VIII—X საუკუნეებში ქალაქებში გაჩნდნენ თავისებური პრიმიტიული ამქრები („ხანები“), რომლებიც მოქალაქეებს იცავდნენ ფეოდალებისა და მოხელეების თვითნებობისაგან. მდიდარი ვაჭრები ყიდულობდნენ „იუან ვანის“ საპატიო წოდებას და უთანასწოროდ ბოდნენ სწავლულთ, ანუ მოხელეებს.

ჩინეთის კულტურა აღრინდელ შუა საუკუნეებში

ჩინეთის კულტურა აღრინდელ შუა საუკუნეებში საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა.

სოფლის მეურნეობაში იყენებდნენ სარწყავ სისტემას, მოჰყავდათ ბრინჯი, ჩაი, აბრეშუმი, ჰქონდათ ბოსტნები.

კარგად იყო განვითარებული ლითონის დამუშავება: იღებდნენ ოქროს, ვერცხლს, სპილენძს, რკინას, დახელოვნებული ხელოსნები ამ ლითონებისაგან აკეთებდნენ სამეურნეო იარაღს, სამკაულებსა და სამხედრო დანიშნულების ნივთებს. განსაკუთრებით განვითარებული იყო ფაიფურის წარმოება, აბრეშუმისა და ბამბეულის ქსოვილების დამზადება. ყველა სამრეწველო ნაწარმი ჩინელ ვაჭრებს საზღვარგარეთ გაჰქონდათ. საქალაქო მეურნეობის განვითარებამ ჩინეთში იმ დროისათვის არნახულ დონეს მიაღწია. XI საუკუნეში იქ 2 000-მდე ქალაქი იყო, ზოგი მათგანის (კანტონი და ხანჯოუ) მცხოვრებთა რაოდენობა მილიონს აღწევდა.

¹ ჩინის ბეჭდვა შემოიღეს 581 წელს, ტექსტს ჯერ ხეზე კვეთდნენ, 904-წლიდან — ქვაზე და ბოლოს, სპილენძზე, მოძრავი ასოები კი ცნობილია 1024 წლიდან

ადრინდელ შუა საუკუნეებში ჩინეთში აღორძინდა მეცნიერების სხვადასხვა დარგი. იქ უძველესი დროიდან გავრცელდა ერთმარცვლოვანი ენა, რომლის წერილობითი ძეგლებიც იეროგლიფების სახით არის შემონახული (49 000-ზე მეტი იეროგლიფია). საწერი ქალაქის აღმოჩენა ჩინელების დამსახურებაა კაცობრიობის წინაშე. მათ პირველებმა შემოიღეს წიგნის ბეჭდვაც, ტექსტს ჯერ ხეზე ამოკვეთდნენ და შემდეგ ქალაქზე შტამმავდნენ. VIII საუკუნეში ჩინეთში გამოიქცა პირველი გაზეთი „სატახტო ქალაქის მოამბე“.

აღორძინდა მეცნიერების ისეთი დარგები, როგორიცაა გეოგრაფია, ისტორია, მათემატიკა, ასტრონომია. VIII საუკუნეში დაარსდა ხანლინის მეცნიერებათა აკადემია. ეს სამეცნიერო დაწესებულება შუა საუკუნეებში ერთადერთი იყო, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ კოლხეთის აკადემიას, რომელიც VI საუკუნეში არსებობდა.

შუა საუკუნეების ჩინეთში იწერებოდა მატთანები. მარტო სუნის იმპერიის ეპოქიდან 500 ტომი მატთანა შემონახული. ადრინდელ შუა საუკუნეებში ჩინეთში არსებობდა მდიდარი წიგნსაცავები, სადაც ასიათასობით ხელნაწერი ინახებოდა.

საქალაქო მეურნეობასთან ერთად მაღალ დონეზე იდგა კულტურაც. ქალაქებში არსებობდა უმაღლესი სკოლები, სადაც სახელმწიფო მოხელეები იზრდებოდნენ. უმაღლესი სასწავლებლის დასამთავრებლად და სამეცნიერო ხარისხის ან სამოხელეო თანამდებობის მისაღებად საჭირო იყო გამოცდების ჩაბარება, სადაც კურსდამთავრებულს უნდა გამოემქდავებინა ცოდნა როგორც სახელმწიფო მართვის საქმეში, ისე კონფუციანურ ფილოსოფიასა და ლიტერატურაში.

შუა საუკუნეების ადრინდელ ხანაში ჩინეთში კარგად იყო განვითარებული არქიტექტურა. მართალია, ადრინდელი შუა საუკუნეების (XI საუკუნემდე) ნაგებობანი შემონახული არ არის, მაგრამ მათ შესახებ წარმოდგენას იძლევა შემორჩენილი ჩანახატები. აგებდნენ სასახლებს, პაგოდებს, კოშკებს, ქალაქის კიშკრებს, ხიდებსა და საცხოვრებელ სახლებს. შენობები თავისებური სტილითა და საშენი მასალის მრავალნაირობით ხასიათდებოდა. საშენ მასალად იყენებდნენ ხეს, ქვას, მარმარილოს, რკინას, იცოდნენ ხესა და ქვაზე ამოჭრა, ფაიფურისა და ოქროს ჭურჭლის დამზადება. იყო შემთხვევები, როცა სახურავებს ოქროს ფურცლებით ფარავდნენ, იცოდნენ გუმბათებიანი შენობების აგება.

¹ კონფუცი ცხოვრობდა 551—479 წწ. ძვ. წელთაღრიცხვით. მისი მოძალანძრვით აღამიანის არსებობის ძირითად პრინციპად აღიარებული იყო ყველა აღამიანის სურვილი — კეთილი ცხოვრება, კონფუციის აზრით საჩიოის რწმენა და წინაპრების თავყანისცემა აუცილებელია ამქვეყნიური კეთილი ცხოვრებისათვის.

ტანისა და სუნის დინასტიების დროს განვითარდა მხატვრობა. ხატავდნენ აბრეშუმზე, ქალალზე, ქვაზე, ხეზე, იცოდნენ ფრესკული მხატვრობა. აღრიხდელი შუა საუკუნეების ცნობილი მხატვრები იყვნენ ჯაო ძი (მას ეკუთვნის მიმზიდველი სურათი „გარეული ბატები“) და გუ ხუნ. ჯიუნი, რომელმაც დახატა რეალისტური სურათი „დიდკაცის ქეიფი ღამით“.

არსებობს ისეთი სურათებიც, რომელთა ავტორების შესახებ ცნობები არ არის შემონახული. მაგალითად, ასეთია სურათი „სოფლის სკოლა“, რომელიც შესრულებულია აბრეშუმზე. სურათზე რეალისტურად არის ასახული სოფლის სკოლის მუშაობის პროცესი.

ამაღლდა კულტურის დონეც. ამ საქმეში განსაკუთრებით დიდი იყო ქალაქების — ლიანის, ჩანანის, კაიფინისა და ხანჯოუს როლი. არსებობდა სასწავლებლებიც, მაგალითად, ჩანანში 600 მოსწავლე სწავლობდა. იმპერატორი სიუან-ძიუნი (ლი ლუნი, 713 — 755 წწ.) მეცენატობას უწევდა ხელოვნებას. ცნობილია კარის პოეტი, მეხორბე ლი ბო, რომელიც იმპერატორის საყვარელს იან-გუი-ფეის უკმევდა გუნდრუსს.

VIII საუკუნეში ჩანანში დაარსდა აკადემია და დაიწყო გაზეთის გამოცემა. გამოიცა წიგნები სოფლის მეურნეობისა და ირიგაციის შესახებ.

გამოჩენილი პოეტი იყო ლი ბო (699 — 762 წწ.), რომლის კალამს ეკუთვნის ბევრი ლირიკული ხასიათის ლექსი, ავტორის მსოფლმხედველობა მატერიალისტურია, ის ბუნების მომღერალია, მისმა შემოქმედებამ 30 ტომი შეადგინა. არანაკლებ ცნობილი იყო დუფუ (712—770 წწ.), მრავალი პოემის ავტორი. ამ პოემებში დამუშავებულია მითოლოგიური და გმირული ეპოსის თემატიკა. გარდა ამისა, ზოგ პოემაში ავტორი ეხება თავის თანამედროვე თემებსაც. მისი ზოგი ნაწარმოები ეხება ჩაგრული გლეხობისა და, საერთოდ, ღარიბთა ფენების ინტერესების დაცვას. ის ოცნებობდა ისეთი შენობების აგებაზე, სადაც თავშესაფარს იპოვნიდნენ ბედით უკმაყოფილო ღარიბთა და ჩაგრულთა მილიონები. პოეტი ბო ძიუი-ი (772—846 წწ.) ტანის პერიოდის ბოლო ხანებში ცხოვრობდა, იყო პუმანისტი და დიდ პატივისცემას ჰქონდა ადამიანის პირადი ღირსებისადმი. მისი ლექსების ძირითადი მოტივია ადამიანის ზნეობრივი სისპეტაკის დიდად დაფასება. იუან ჩენი (778 — 881 წწ.) თავის ლექსებში ზალხის გულისტკივილს გამოხატავდა. იუან ჩენის კალამს ეკუთვნის პოემა „მოკლეა გზა ადამიანისა“, რომელშიც გამოთქმულია უკმაყოფილება არსებული საზოგადოებრივი ვითარების გამო. ბო ძიუი-იმ ჩაგრულთ მიუძღვნა ბევრი ლექსი. მაგალითად, „დიულინელი მოხუცი“.

ხანპეი — გამოჩენილი ნოველისტი (768—824 წწ.) აკრიტიკებდა რელიგიურ შეხედულებებს, ბუდიზმის ფილოსოფიას და არსებულ სოციალური ცხოვრების ნაკლს.

II თავი

იაპონია¹ აღრიხდელ შუა საუკუნეებში

იაპონიის შესახებ უძველესი ცნობები ნეოლითის ხანიდან მოიპოვება. ეს ხანა დაიწყო V—IV ათასეული წლიდან ჩვენს ერამდე. ნეოლითის ხანის ნივთები: ძვლის ანკესები, ჭვილთი და საწათო, ლოკოკინების ნიჟარები, ობსიდიანის ისრის ბუნიკები, ხანჯლები, გარეული

¹ „იაპონია“ — „ნიპონი“, „ნიპონი“ ნიშნავს „ამომავალი მზის ქვეყანას“. ეეროპაში ამ ქვეყანას პირველად „სიპანგოს“ სახელით იცნობდნენ. ეს სახელი წარმოიშვა ჩინური დამახინჯებული სახელიდან, რომელიც ეეროპაში მარკო პოლომ (1254—1323 წწ.) გადმოიტანა.

უადრესი პერიოდის იაპონიის ისტორიის შესახებ არსებული თქმულების მიხედვით, ამ ქვეყნის ისტორიასთან დაკავშირებული ღვთაება იყო ჰეირის ღმერთი იზანაგი და მისი და — ზღვის ღვთაება იზანამი, რომლებიც დაქორწინდნენ, რის შედეგადაც გაჩნდნენ იაპონიის კუნძულები და ღმერთები.

ცეცხლის ღმერთის გაჩენამ იზანამის სიკვდილი გამოიწვია. იზანაგი ეძებს იზანამს და იპოვის მას მიწისქვეშა სამყაროში გახრწნილსა და განადგურებულს. იზანაგი ისევ უკან ბრუნდება. შემდეგ იზანაგის სხეულიც იშლება და იბადებიან სხვადასხვა ღმერთები, მათ შორის მზის ქალღმერთი ამატერასუ, შემდეგ იშვა მთვარის ღმერთი და, ბოლოს იზანაგის ცხვირიდან დაიბადა სუსანო-ო („ქედმოხარული მამაკაცი“ — ზღვის ღმერთი).

ამატერასუსა და სუსანო-ოს შორის დიდი კონფლიქტი დაიწყო. სუსანო-ო გააძევეს, მაგრამ მან მიიღო ზღვაზე ბატონობის უფლება და დაუფლა იზუმოს პროვინციას. ამატერასუ იზუმოში გზავნის თავის რწმუნებულს, რომელმაც დოიონიზმა იზუმოს მმართველი სუსანო-ოს ჭვარიდან, რომ ის გაერიდოს ქვეყანას, და ისიც ქვესენელში აფარებს თავს. ამის შემდეგ ამატერასუ იზუმოში გზავნის თავის შვილს ოსი-ხომი-ნო მიკიტოს, რომელიც დაეუფლა კუნძულ კიუსიუს. ეს იყო იაპონიის პირველი ღვთაებრივი და ლეგენდარული მეფე, მისი მახლობელი მეგვიდრეების დროს დამთავრდა ღვთაებრივი დინასტიის ხანა.

ოსი-ხომი-ნო მიკიტოს შვილიშვილი კამუ-იამატო-იამარე ბევრ იყო პირველი ამქვეყნიური იმპერატორი — მიკადო, ანუ ტენო. შემდეგში მან მიიღო სახელწოდება „მიმუტენო“. იაპონიის ცენტრი იმ დროს იყო იამატო.

აქედან ისევ იწყება იაპონიის ისტორიის ლეგენდარული ხანა. ნახევრად ლეგენდარული მეფის სუ ძინის გამეფების დრო, როცა ისტორიული წყაროები ცოტად თუ ბევრად ნათელ წარმოდგენას იძლევიან იაპონიის ისტორიის შესახებ, უმუალოდ ჩვენი ერის დასაწყისს ემთხვევა. სუ ძინის მეგვიდრეები ომობდნენ აბორი-

ლორებისა და ფრინველების ძელები და სხვ. უმთავრესად წყნარი ოკეანის ნაპირებზე იქნა აღმოჩენილი. ცოტა უფრო გვიანდელ ნამარხებში აღმოჩნდა ძიომეს (თოკისებრი) ორნამენტით მოვარაყებული კერამიკული ნაწარმი, თიხისაგან გაკეთებული ქალის პატარა ქანდაკებები და სხვ. ამ მასალების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ იმხანად იაპონიაში მატრიარქალური წყობილება არსებულა. მოსახლეობა დიდ სოფლებად ცხოვრობდა თიხის ქოხებში, მკვდრებს მარხავდნენ ნიჟარების გროვასი (მოკრუნჩხულად) და ზემოდან წითელი ფერის ქანგ-მიწას აყრდნენ.

სამხრეთ რაიონებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე უხვად აღმოაჩინეს გახეხილი ქვის იარაღები, ლითონის ნაკეთობანი და მარტივად ნაკეთები კერამიკული ნაწარმი. მოსახლეობა რიცხობრივად იზრდებოდა. ისინი მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებას მისდევდნენ.

სპილენძისა და ბრინჯაოს ხანიდან უკვე იწყება ქონებრივი ღიფერენციაცია. არქეოლოგიური გათხრებისას ზოგ საფლავში აღმოჩნდა ბრინჯაოს სარკე, ხანჯლები და ხმლები, ზოგან კი არაფერი. ეს განსხვავებულობა ძლიერდება რკინის ხანის დროიდან, როცა დასაფლავების ყორღანულ წესზე გადადიან.

იმ ხანებში იაპონიაში ცხოვრობდნენ აინები, მალაელები და მონგოლების მონათესავე ხალხები.)

ჩვენს ერამდე I საუკუნიდან ჩვენი წელთაღრიცხვის II საუკუნემდე იაპონიის შესახებ ცნობები მოიპოვება. ჩინურ წყაროებში („ხანის უზროსი დინასტიის ისტორია“ და „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორია“).

გენებთან -- აინებთან, რის შედეგადაც დაპყრობილ იქნა იაპონიის დასავლეთი და აღმოსავლეთი ქვეყნები.

მომდევნო მიკადოს ჩვენ ვხედავთ უკვე კიუსიუზე. მისმა ცოლმა ძინ-გომ გაიგო, რომ არსებობს ქვეყანა კორეა და მიკადოს არწმუნებდა ამაში, მაგრამ მან არ დაუჯერა ცოლს. რის გამოც, თქმულების მიხედვით, ის უდროოდ გარდაიცვალა. ძინ-გოს კი ჩვენი წელთაღრიცხვის 200 წელს თითქოს დაუპყრია კორეაში სირაგების ქვეყანა. შემდეგ მან აიღო იამატო, რომელიც თავისი სამფლობელოების ცენტრად აქცია.

ამ პერიოდს ეხება ამბები ოძინი ტენოს ჰეფობის შესახებ, თუმცა ეს პერიოდიც ლეგენდარულია, მაგრამ ფაქტია, რომ იაპონია იმ ხანებში უკვე იცნობდა ჩინეთსა და კორეას და განიცდიდა მათი კულტურის გავლენას. იაპონელებს იქიდან შემოქონილად წიგნები და ეცნობოდნენ ხელოვნების სხვადასხვა დარგს.

ოძინი ტენოს მემკვიდრის დროს იაპონიის ისტორიის ლეგენდარული ელემენტები ჰქონდა.

V საუკუნეში იაპონიის ყველა პროვინციაში დანიშნეს ისტორიოგრაფები, რომელთაც ევალებოდათ მომდარი მოვლენების ჩაწერა. ამიტომ „კოშიკისი“ (719 წ.) მორე შემონახული ცნობები, ასე თუ ისე, აუტენტურობის შთაბეჭდილებას ახდენს.

„ნიხოკი“ უძველესი დროიდან 720 წლამდე იძლევა საიმედო ცნობებს.

უფრო გვიანდელ წყაროებში („ვეის ისტორია“ და „სუნის ისტორია“) ვხვდებით ცნობებს II — V საუკუნეების იაპონიის ისტორიის შესახებ.

იაპონიის ქრონიკები „კოძიკი“ და „ნიხონგი“ (ჩვენი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნიდან) უფრო დაწვრილებით ცნობებს იძლევა, მაგრამ ისინი მეტწილად ფანტასტიკური ხასიათისაა.

ჩვენი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე იაპონიის მოსახლეობას დაკავებული ჰქონდა კუნძულ ხონსიუს ცენტრალური და სამხრეთ-დასავლეთი და კუნძულ კიუსიუს ნაწილი. ხონსიუსზე ცხოვრობდნენ აინები (ებისუ) და კუმასო (ხაიტო), ისინი გვარებად (უძებად) იყვნენ დაყოფილი, გვარებს მამასახლისები განაგებდნენ. თითო უძი სამეურნეო ერთეულს შეადგენდა, ტყეები და შესახლებულები (კორეელები, ჩინელები) უძის წევრებად ითვლებოდნენ.

სოფლის მეურნეობის იარაღები ქვისა და ხის იყო. მოჰყავდათ ბრინჯი, ფეტვი, პარკოსნები.

II—III საუკუნეებში შეინიშნება ~~გაცვლა-გამოცვლა და გვართა და ტომთა შორის კავშირი, რამაც ხელი შეუწყო დიდი ტომობრივი გაერთიანებების ჩამოყალიბებას.~~ ~~ჰეგემონობა კუნძ. ხონსიუსზე მცხოვრებ ტომთა შორის ხელში პირველად იამატოს ტომს ჩაუგდია.~~ ცალკე გაერთიანებულან კიუსიუს ტომები. გვარები ნათესაურ თემებად (მურებად) დაიშალა, საიდანაც შემდეგ ოჯახები გამოყოფილან.

ტომებს შორის წარმოებული ომების შედეგად გაჩნდა მონობა. ჩინეთში მონები იაპონიიდან შეჰყავდათ.

ომებმა სამხედრო ბელადების მნიშვნელობა გაზარდა, ისინი მეფეებად იქცნენ და დიდძალ მონებსა და ნადავლს ისაკუთრებდნენ.

მონების გვერდით იყვნენ ნახევრად თავისუფალი კატეგორიის ადამიანები — ბეები, რომლებიც უმთავრესად ჩინელი და კორეელი შემოსახლებულები იყვნენ.

III საუკუნიდან ჩვენი წელთაღრიცხვით იაპონიასა და ჩინეთს შორის ინტენსიური კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობა დამყარებულა, მათ შორის ამ დროიდან ელჩებიც იგზავნებოდა.

III საუკუნის პირველი ნახევრიდან კუნძულ კიუსიუსზე რამდენიმე ცენტრი — იამატო, კოტი და სეცუ — შეიქმნა. ამათგან იამატო სამეფოს ცენტრად იქცა, სადაც, ლეგენდის მიხედვით, მეფობდა კამუიამატო იამარე-ბიკო.

მოსახლეობა მეფის სასარგებლოდ იხდიდა ტატიკარას (ღალას მარცვლით) და მიცუგის (ხელოსნურ ნაწარმს), ასრულებდნენ ეტატის (სამშენებლო, საირიგაციო და სადრენაჟო) სამუშაოებს.

სათემო მიწებიდან გამოყვეს ატა-გვარის წარჩინებულთა მიწის

კერძო ნაკვეთები. ამ მიწებს ამუშავებდნენ ნახევრად თავისუფალი მიწის მუშები (ტაბე).

შემოსახლეული ჩინელი და კორეელი ხელოსნები (ტომობე და კაკიბე) შეადგენდნენ მოსახლეობის განსაკუთრებულ ჯგუფს, რომლის შრომას ბატონი ითვისებდა, მათი მოკვლის და გაყიდვის უფლება არავის ჰქონდა. ამრიგად, IV საუკუნიდან იაპონიაში მონათმფლობელური ურთიერთობის გვერდით ფეოდალური ურთიერთობაც ყალიბდებოდა. მონობის გავრცელებას იაპონიაში აბრკოლებდა სათემო მიწათმფლობელობის არსებობა. გარდა ამისა, კორეაში შეიქმნა ძლიერი სახელმწიფო — სილა. აქ იაპონელები მონებს ველარ იძენდნენ. ამიტომ იყო, რომ იაპონიაში მონათმფლობელური სახელმწიფო კი არ ჩამოყალიბდა, არამედ ფეოდალური. (ფეოდალური ურთიერთობა იაპონიაში VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან გვხვდება, რასაც ხელს უწყობდა ბუდიზმის გავრცელება. ბუდიზმი იაპონიაში ჩინეთიდან კორეის გზით შედიოდა.

აუტენტური ცნობები იაპონიის ისტორიის შესახებ დაკავშირებულია ბუდიზმის გავრცელებასთან, რაც ახალი წელთაღრიცხვით 552—621 წლებში მოხდა.

ბუდისტებმა იაპონიაში III საუკუნეში შეაღწიეს, მაგრამ VI—VII საუკუნეებამდე მათი გავლენა უმნიშვნელო იყო. შემდეგში კი ბუდისტი მქადაგებლების გავლენით დაიწყო იაპონიის სახელმწიფოებრიობის შექმნა.

იაპონიაში აღრეული ფეოდალური ურთიერთობების ჩამოყალიბებამდე (IV—VI საუკუნეები) სამეზობლო თემური წყობილება ბატონობდა, რომელმაც უფრო აღრინდელი გვაროვნული თემი შეცვალა. ამავე ხანებში გაჩნდა ნახევრად თავისუფალი ფენა — „ბე“ და მიწის მიმართ „თავისის“ და „სხვისის“ ცნება. გარდა ამისა, მონების რიცხვიც გადიოდა. VI საუკუნეში გაიზარდა ტომის ბელადის როლი, რომელიც შემდეგ მეფედ-მიკადოდ იქცა. მან მიითვისა დიდძალი საუკეთესო მიწები, მონები და ნახევრად თავისუფალი ხელოსნები. მიკადოს სასახლეში თავს იყრიდნენ მოხელეები, რომლებსაც ესა თუ ის თანამდებობა ეჭირათ, ისინი უმთავრესად წარჩინებულები იყვნენ. მათაც თავიანთი მონები და ნახევრად თავისუფალი ხელოსნები ჰყავდათ. გარდა ამისა, ისინი ექსპლუატაციას უწევდნენ თავისუფალ მეთემეებსაც. ჩაგრულთა ვალდებულებას სამნაირი ხასიათი ჰქონდა, ისინი იხდიდნენ ა) მარცვლეულს, ბ) ხელოსნობის ნაწარმს და გ) შრომით ბეგარას, უმთავრესად მუშაობდნენ მშენებლობასა და არხების გაყვანაზე. გარდა ამისა, „ბეს“ ამაგრებდნენ მიწაზე ან გარკვეულ ხელობაზე მეფის ან წარჩინებულის მამულში.

მოსახლეობის ექსპლუატირებული მასა სამ ძირითად ჯგუფად იყო-

ფოდა: პირველი ჯგუფი შედგებოდა თავისუფალი მეთემე გლეხებისა და ხელოსნებისაგან, რომლებიც მიუხედავად მათი თავისუფლებისა, ექსპლუატაციას განიცდიდნენ; მეორე ჯგუფში შედიოდა ნახევრად თავისუფალი „ბე“, რომლის არც გაყიდვა შეიძლებოდა, არც მოკვლა. მესამე ჯგუფში იყვნენ მონები („იატუკა“), რომლებიც პატრონის ნივთებად ითვლებოდნენ და მის საკუთრებას შეადგენდნენ.

ჩაგრული ფენები ხშირად ჯანყდებოდნენ. ამით ისარგებლა წარჩინებულთა ერთ-ერთმა ოჯახმა სოგამ. სოგამ 592 წ. მოკლა მეფე ოძინი ტენოს ჩამომავალი (მიკადო) და მეფის ნათესავები დაიმორჩილა. სოგა ბუდიზმს მფარველობდა, რადგან ეს რელიგია მისი ხელისუფლების განმტკიცებას უწყობდა ხელს და ებრძოდა ადგილობრივ რელიგიას — სინტოიზმს, რომელიც წინაპართა „სულსა“ და ბუნების ძალებს აღმერთებდა. ბუდიზმი გაბატონებული ფეოდალური კლასის იდეოლოგიად იქცა. მან ხელი შეუწყო ადრინდელი ფეოდალური კლასების ჩამოყალიბებას იაპონიაში.¹

გავრცელდა შემოტანილი და ადგილობრივად დამზადებული ბრინჯაოსა და რკინის იარაღები, გაიყვანეს სარწყავი ქსელი, მოჰყავდათ ბრინჯი, ვითარდებოდა მეაბრეშუმეობა, გემთმშენებლობა და ვაჭრობა, გაძლიერდა მშრომელი მოსახლეობის ექსპლუატაცია და მასთან დაკავშირებული კლასთა ბრძოლები, რამაც ძლიერი ხელისუფლების შექმნის აუცილებლობა გამოიწვია. ასეთი ხელისუფლების ინიციატორი იყო სამეფო გვარის ყველაზე ძლიერი წევრი სოიტოკუ — ტაისი (ის რეგენტი — პრინცი იყო), მან 604 წელს გამააქვეყნა „ჩეილმურ-მუნზიანი კანონი“, რომელშიც მეფის უფლების ძლიერების აუცილებლობაზე და მისადმი მორჩილებაზეა ლაპარაკი.¹

ტაისის ეს ღონისძიება ჩაიშალა, რადგან ხელისუფლება სოგას სახლს ეპყრა. ბუდიზმის გავრცელებამ ხელი შეუწყო ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას.²

სოიტოკუ ტაისიმ ჩინეთთან მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა, რასაც კულტურულ ღირებულებათა გაცვლა მოჰყვა. 645 წელს იაპონიაში მოხდა ე. წ. „ტაიკას გადატრიალება“, ნაკანოემ და ნაკატომი ცამბატარიმ (ქურუმთა წრიდან) მოკლეს სოგა ირუკი, მისი გვარი ამოუღო ტეს და მათი სასახლე დაწვეს.

¹ იქ ნათქვამია: „ზეცა — მეფეა, მიწა — მსახური, ზეცა ზეიდან ფარავს, მიწა ქვეშოდან აფარებს... მიწა რომ ზეიდან მოექცეს, მაშინ ზეცა დაიღუპება, ამიტომ არის რომ, როდესაც ზემდგომი ლაპარაკობს, ქვეშევრდომი უნდა უსმენდეს, როდესაც ზემდგომი მოჰმეღებს, ქვემდგომი უნდა დათანხმდეს.

² ბუდიზმი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, იაპონიაში III საუკუნიდან შემოვიდა, მაგრამ მან გავლენა VII საუკუნიდან მოიპოვა. 624 წ. იაპონიაში 46 ბუდისტური მონასტერი იყო, ამ მონასტრებს უამრავი მიწა ეკუთვნოდათ.

ტახტზე ავიდა სუმერაგზს სამეფო გვარის უზუცესი კარუ. აქედან დაიწყო იაპონიაში მართვის ჩინური წესის დამკვიდრება. შეთქმულთაგან ნაკანოე ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადდა, ნაკატომი კამატარიმ ფუჟივარას გვარი მიიღო და „სასახლის მინისტრის“ — სიოგუნის („უმალლესი სარდალი“) თანამდებობა დაიკავა. ასე წარმოიქმნა იაპონიაში სიოგუნატი, რომელსაც, სასახლის საქმეების გამგებლობის გარდა, სამხედრო საქმეებიც ეკითხებოდა, დროთა განმავლობაში სიოგუნი საერო საქმეების ბატონ-პატრონი გახდა, მიკადოს მხოლოდ სასულიერო ფუნქციები შერჩა.

„ტაიკას გადატრიალების“ შედეგად იაპონიაში მეფის ხელისუფლება განმტკიცდა. ამავე პერიოდში იქნა შემოღებული სანადელო სისტემა, რომელიც ფეოდალური სამიწათმფლობელო წესი იყო. ამ წესის მიხედვით მთელი მიწა იმპერატორს ეკუთვნოდა. ის მიწებს ნადელის სახით ოჯახებს სულადობის მიხედვით უნაწილებდა. ყოველ ექვსი წლის ვაჟს თავისუფალი გლეხის („რიომინ“ — „კეთილი ხალხი“)¹ ოჯახში ეძლეოდა 2 ტანი (0,12 ჰა) მიწა) ნაკვეთის მიმღებ გლეხს სახელმწიფოსათვის უნდა მიეცა მარცვლეული და ხელოსნობის ნაწარმი ქსოვილებისა და სხვათა სახით. გარდა ამისა, მას უნდა მოეხდა შრომითი ბეგარაც, რაც ზოგჯერ წელიწადში 100 დღემდე აღწევდა. გლეხობის წასვლა მამულიდან აკრძალული იყო. აღნიშნული წესების დამკვიდრება არსებითად ფეოდალიზმის გამარჯვებას ნიშნავდა. გლეხობის ყველა ფენა როგორც „ბე“ (ნახევრად თავისუფალი), ისე თავისუფალი მეთემეც, ფეოდალებისა და სახელმწიფო კაბალაში მოექცა. მაგრამ მონობის ელემენტები შენარჩუნებულ იქნა. (მონას ეძლეოდა თავისუფალ გლეხთათვის მიკუთვნებულის 1/3. ვისაც ბევრი მონა ჰყავდა, მას ამის შესაბამისი რაოდენობის მიწა ეძლეოდა, ზოგ მონასტერს მაგალითად, ტოდაიმის ტაძარს ქ. ნარაში, 500 მონა ჰყავდა და ამის შესაბამისი მიწაც ჰქონდა. მონების კონტინგენტი ივსებოდა ტყვეთა და დამნაშავეთაგან, იყენენ ნაყიდი მონებიც. XII—XIII საუკუნეებში მონების რაოდენობა მოსახლეობის 15%-ს შეადგენდა.

მეფისაგან ნადელს გაბატონებული კლასიც იღებდა. ამ ნადელის სიდიდეს მათი დამსახურების პროპორციული იყო. ფეოდალის მინიმალური ნადელი ორმოცჯერ მეტი, განსაკუთრებული დამსახურებისათვის ნაბოძები ნადელი კი 1250-ჯერ მეტი იყო გლეხისაზე. ნაწილობრივი ნადელი ზოგჯერ დროებით ეძლეოდა დამსახურებულ პირს, ზოგჯერ კი სამუდამოდ, ეს დამოკიდებული იყო დამსახურების ხასიათზე

¹ გარდა „რიომინისა“ „კეთილი ხალხი“, ე. ი. შეძლებულნი, სოფლად არსებობდა კიდევ „სემინი“ — „არაშხალა“, ე. ი. მონა (იატუკო).

გარდა ამისა, წარმოებდა აგრეთვე გლეხთა მიწერა გაბატონებულ კლასებზე. ზოგჯერ ფეოდალს ეძლეოდა 3 ათასამდე გლეხის ოჯახი, რაც აგრეთვე მის დამსახურებაზე იყო დამოკიდებული, მიწერილი გლეხები თავიანთი მოსავლის ნახევარს უხდიდნენ ფეოდალს.

ამა თუ იმ მოხელისადმი მიცემული მიწებისა და მიწერილ გლეხთა რაოდენობა ამ მოხელის რანგით განისაზღვრებოდა. სულ მოხელეთა 12 რანგი არსებობდა და თითოეული რანგის მოხელეს ეძლეოდა მისთვის კანონით დადგენილი მიწის რაოდენობა.

„ტაიკას გადატრიალების“ შემდეგ მიღებულმა საკანონმდებლო ღონისძიებებმა განამტკიცეს ფეოდალური კლასის ბატონობა. ამ გადატრიალების შემდეგად შემოღებულ იქნა მმართველობის ახალი ფორმა. „ნიხოზგის“ („იაპონიის ანალები“) მიხედვით ქვეყანა დაყოფილი იყო პროვინციებად, რომლებსაც სათავეში ედგნენ გუბერნატორები. პროვინციები დაყოფილი იყო მაზრებად, რომლებსაც სათავეში ედგნენ მაზრის უფროსები, ეს მოხელეები ფეოდალების წრიდან იყვნენ შერჩეული.

პროვინციის ადმინისტრაცია ცენტრალურს ექვემდებარებოდა, მმართველობის უმაღლესი ორგანო იყო სახელმწიფო საბჭო — დაიოკანი.

იაპონიის ისტორიაში ე. წ. ნარის პერიოდი (710—784 წლებში სატახტო ქალაქად ნარა ითვლებოდა) კულტურის აღორძინებით აღინიშნებოდა, ქალაქი ნარა აგებულ იქნა ჩინეთის ტანის იმპერიის პერიოდის დედაქალაქ ჩანანის ნიმუშის მიხედვით. ტოდაიძის მონასტერში (ქ. ნარაში) ააგეს „დიდი ბუდას“ (დაიბუცუ) 16-მეტრიანი ქანდაკება.

ამ ქალაქში იაპონელი, ჩინელი და კორეელი ოსტატების მიერ ოქროს, ბრინჯაოსა და სხვა მასალისაგან ნაკეთები ბევრი არქიტექტურული ძეგლი მოიპოვებოდა. იმავე ხანებში გამოჩნდა „ისტორიული ნაშრომები“ — კოძიკი („ძველი ისტორია“, 719 წ.) და ნიხოზგი („იაპონიის ანალები“, 720 წ.) რომლებშიც გადმოცემულია ძველი ამბები და გაკეთებულია ქრონოლოგიური ჩანაწერები. იქ მეფეები ღმერთების შთამომავლებად არიან ჩათვლილი. ქრონიკებში გადმოცემულია IV—VIII საუკუნეების სასახლის ცხოვრებაში მომხდარი მოვლენები. მოიპოვება აგრეთვე ძველი პოეზიის ნიმუშებიც. VIII საუკუნეში გამოიცა „მანიოსიუ“ (ხალხურ ლექსთა კრებული). ამავე ხანებში დაიწყო ლირიკული პოეზიის აყვავებაც, რომელშიც ძირითადად გაბატონებული კლასის ის განწყობილება იყო გადმოცემული, რომელიც ადრე-ფეოდალურ პერიოდს ახასიათებდა. ამ პოეზიის თემატიკა უმთავრესად სიყვარულით და ბუნების აღწერით იფარგლებოდა. იმ დროის ცნობილი პოეტები იყვნენ ხიტომარო, რომლის კალამს უმთავრესად

ელეგები ეკუთვნოდა, და იაკამოტი, რომელიც სიყვარულის თემაზე წერდა ლირიკულ ლექსებს. ეპოქის პოეტთაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პოეტ ო. კურას ლექსები, რომლებშიც ასახულია ფეოდალური ჩაგვრით გამოწვეული ხალხის სულიერი ტანჯვა.

III თავი

ინდოეთი აღრიწმულ შუა საუკუნეებში

ახალი წელთაღრიცხვით პირველ საუკუნეებში ინდოეთში იწყება მონათმფლობელური რეჟიმის დაცემა და ფეოდალური ურთიერთობების გაძლიერება. ამ ურთიერთობებმა ბატონობა VI საუკუნეში მოიპოვა. ფეოდალიზმის გვერდით აღინიშნება მონობისა და მასზე აღრინდელი ურთიერთობების არსებობაც.

ძველი მსოფლიოს ისტორიის კურსიდან ცნობილია, რომ მაურიების დინასტიის დაცემასთან ერთად ინდოეთში შეწყდა მაგადჰის პეგმონობაც. შუნგების დინასტიის ბატონობის დროს (187—173 წწ.) ინდოეთის ერთიანი სახელმწიფო არ არსებობდა. შუნგას დინასტიის უკანასკნელი მეფე დევაბხუტი თავისმა მრჩეველმა ვასუდევამ ტახტიდან ჩამოაგდო და საფუძველი ჩაუყარა ახალ — კანვას დინასტიას. ამ დინასტიის დროს მაგადჰის მნიშვნელობა კიდევ უფრო დაეცა და ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 28 წელს ის ანდჰრებმა დაიპყრეს, მაგრამ ჩვენი წელთაღრიცხვის III საუკუნის მეორე ნახევარში ამათი სახელმწიფოც დაიშალა.

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის დასაწყისში გაძლიერდა იუჯიების ტომი, რომელსაც ინდოეთში კუშანებსა და შაკას¹ უწოდებდნენ. შაკას გვარის ბატონობა გაგრძელდა II საუკუნის ბოლომდე ჩვენი წელთაღრიცხვით. შაკას დინასტიის პირველი მეფე იყო მაიესი, რომელიც შეუძღვა შაკების ტომს და ფენჯაბი ჩაიგდო ხელში. მეფე კადფის მეორის (47—78 წწ.) დროს კუშანების ტომის მეთაური გუვიშკა. რომელიც აღმოსავლეთ ქაბულისტანიდან კადფის მეორემ გამოდევნა, ინდოეთში შეიჭრა და ქაშმირი დაიმორჩილა, მისი მემკვიდრეების გუვიშკას და კანიშკას მეფობის დროს (78—123 წწ.) ინდოეთს ჩინეთიდან (თუმცა უშედეგოდ) ბან ჩაო შემოესია. ამით ისარგებლა კანიშკამ, დაიწყო ინდოეთის ტომების დაპყრობა და პატალი-

¹ ამ სახელით ძველ სპარსულ ენაზე სკვითებს აღნიშნავდნენ. კუშანების, ანუ შაკების ტომის ადგილსამყოფელი იყო ახლანდელი ტაჯიკეთის სსრ.

პეტრამდეც კი მიაღწია. კუშანების იმპერიის სატახტო ქალაქი იყო პერუშაპურა (ახლა პეშევარი). ამ იმპერიის საზღვარი სამხრეთით მდ. ნარბადსა და ქ. ზენარესზე გადიოდა.

გუფიშკასა და კანიშკას დროს კუშანების ტომების გაინდოვლება ინტენსიურად მიმდინარეობდა. თავის მხრით, ინდური კულტურაც განიცდიდა შუა აზიის კულტურის გავლენას, რაც განსაკუთრებით სახვით ხელოვნებაში მელანდებდა.

კანიშკამ ხელი შეუწყო ბუდიზმს და ბევრი მონასტერი დააარსა. მის დროს ქაშმირში მოწვეულ იქნა ბუდისტების მეოთხე ყრილობა, რომელმაც შეიმუშავა კანონი ჩრდილოეთის (ტიბეტი, მონღოლეთისა და ჩინეთის) ბუდიზმისათვის.

კანიშკას მემკვიდრეების დროს კუშანების იმპერია სამ ნაწილად დაიშალა:

1. შალივაჰანი—ჩრდილო-დასავლეთით დეკანში.
2. ქაშმირში — ჩრდილოეთით.
3. მდ. იამუნსა და განგაზე.

ინდოეთი განსაკუთრებით დასუსტდა ვასუდევას¹ მეფობის ხანაში (140—178 წწ.). შესაძლებელია, რომ ინდოეთის დაცემა დაკავშირებული იყო ირანში სასანიდების დინასტიის აღზევებასთან.

კუშანების გვარმა განდაპარა და ფენჯაბის ნაწილი V საუკუნემდე შეინარჩუნა, მაგრამ ეს იყო კუშანების იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებული ერთ-ერთი მცირე სახელმწიფო.

საერთოდ ცნობილია, რომ ინდოეთის ისტორიის ის მონაკვეთი, რომელიც შეიცავს პერიოდს კუშანების დაცემიდან გუპტას აღზევებამდე (III საუკუნის დასაწყისიდან IV საუკუნის დასაწყისამდე), წყაროების უქონლობისა თუ ბუნდოვნების გამო კარგად არ არის შესწავლილი. ამ პერიოდში ინდოეთი დაშლილი იყო უამრავ სამთავროდ, რომლებიც გამუდმებით ებრძოდნენ და ასუსტებდნენ ერთმანეთს.

გუპტების დინასტიის აღზევება

IV საუკუნის პირველ მეოთხედში მაგადჰა ისევ გახდა ინდოეთის გაერთიანების ცენტრი. 319 თუ 320 წელს მაგადჰაში ტახტზე ავიდა ჩანდრაგუპტა I შრიგუპტა (შრი — პატივმოსილი), მცირე სახელმწიფოს მპყრობელი მაგადჰაში. მან ცოლად შეირთო ძველი და გავლენიანი ლინჩავას გვარის მეფის ქალი და ამ გვარის დახმარებით შემოიერთა მეზობელი მიწები, გააერთიანა მთელი მაგადჰა და განგის დაბლობის უმეტესი ნაწილი. ასე დაიწყო ინდოეთში გუპტების ერა, რომელიც თითქმის ორ საუკუნემდე გაგრძელდა.

¹ გაინდოვებული კუშანების დინასტიის მეფეა.

ჩანდრაგუპტას (შრიგუპტას) შვილი სამუდრაგუპტა (330—380 წწ.) წარმატებით ომობდა და იპყრობდა მეზობელ სამეფოებს. ამ დაპყრობითი ომების შესახებ შემონახულია წერილობითი წყარო (ალახაბადში), რომელშიც ჩამოთვლილია მის მიერ დამარცხებული მეფეები და დაპყრობილი მიწები, ამავე წყაროდან ჩანს, რომ მის ხელქვეით გაერთიანებული ყოფილა განგის დაბლობისა და ბენგალის მიწები.

ფენჯაბის და ქაშმირის ბევრი მეფე მას ხარკს უხდიდა. სამუდრაგუპტას ულაშქრია სამხრეთ ინდოეთშიც და დიდი ნადავლით დაბრუნებულა.

(მისი მემკვიდრე იყო ჩანდრაგუპტა II ვიკრამდიტია (სკანდაგუპტა — კუშმარაგუპტა, 380—414 წწ.), რომლის დროსაც დაპყრობილი იქნა ნახევარკუნძული გუჯარათი და მის მახლობლად მდებარე მიწები კონტინენტზე.)

V საუკუნის შუა ხანებში ინდოეთში ჰუნები — ეფტალიტები შეიჭრნენ. ეფტალიტების პირველი შეტევები მარცხით დამთავრდა; თუმცა გუპტას სახელმწიფოს ძალიან გაუძნელდა მათი დამარცხება. სკანდაგუპტას დროს (455—467 წწ.) შენარჩუნებულ იქნა სახელმწიფოს ერთიანობა, თუმცა ვალაბჰის დინასტიის მეფეებმა გუპტას წაართვეს გუჯარათის ნახევარკუნძული და იქ დამკვიდრდნენ 480 წლიდან.

(სკანდაგუპტას სიკვდილის შემდეგ დაიწყო მისი სახელმწიფოს დაღემა: V საუკუნის ბოლოსათვის იგი უკვე დაიშალა და დინასტიამაც დაკარგა მნიშვნელობა) (თუმცა VIII საუკუნეში ჩანს ამ გვარის ერთი მეფე — ჯივიტაგუპტა III 725—731 წწ.).

გუპტას დინასტიის ხანა (320—480 წლები) ინდოეთის ისტორიაში „ოქროს ხანად“ ითვლება, ინდოელებმა ამ პერიოდში თავიანთი მაღალი კულტურის გავლენაში მოაქციეს ბარბაროსი მეზობლები, რომლებიც მათ ესხმოდნენ თავს; აღორძინდა ინდური ენა და ლიტერატურა.

(გუპტას დინასტიის მეფეები გონივრულ პოლიტიკას ატარებდნენ. ზოგიერთ სამთავროს იქვემდებარებდნენ, ხოლო, სადაც ეს შესაძლებელი და ხელსაყრელი არ იყო, იქ ვასალურ დამოკიდებულებაში აყენებდნენ მმართველებს.) ეს გარემოება არ აღვივებდა სიძულვილს გუპტას მეფეებისადმი.

კულტურის აღორძინებისათვის მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ მეფეები მფარველობას უწევდნენ ბრაჰმანიზმს, ისინი ასევე უწყობდნენ ხელს საშინაო მრეწველობის, ხელოსნობისა და სოფლის მეურნეობის აღორძინებას, განსაკუთრებით მოწესრიგებული იყო საირიგაციო ქსელი.

(გუპტას სახელმწიფო VI საუკუნეში დაეცა, რაც გამოწვეული იყო ფეოდალური ურთიერთობის განმტკიცებით და გლეხთა ექსპლუ-

ატაციის გაძლიერებით. დაცემა განაპირობა აგრეთვე ეფტალიტების, ანუ თეთრი ჰუნების შემოსევამ. რაჯა იაშოდხარმანმა 530 წელს დაამარცხა ეფტალიტები, რის შემდეგაც ის აღარ დაემორჩილა გუბტას, თვითონ მიითვისა მაჰარაჯის ტიტული, მაგრამ მან ვერ შეძლო ერთიანი დიდი სახელმწიფოს შექმნა.

შემდგომ მეფეთა შორის ისტორიულ წყაროებში გარკვეული ცნობები არის შემონახული ვიკრამანდიტა ხარშას (შემოკლებით — ვიკრამა) შესახებ.

ვიკრამანდიტა ხარშას მეფობის თარიღის შესახებ ზუსტი ცნობები არ მოგვეპოვება. ზოგი ამტკიცებდა, რომ ის VII საუკუნის დასაწყისში გამეფდა, ზოგს კი მისი მეფობის პერიოდი VI საუკუნეში გადააქვს. ვიკრამას სამეფო აღმოცენდა უჯაინანში, სადაც მან ცოლად შეირთო იჩაური მეფის ასული და თვითონ გახდა მეფე. ღვთაება ქალმა აღუთქვა მას, რომ ის ყველა მტრისაგან უვნებელი იქნებოდა და ათასწლიანი მშვიდი მმართველობა ექნებოდა. 544 წელს ვიკრამანდიტამ, გადმოცემის მიხედვით, დაამარცხა ბარბაროსი ინდო-სკვითები და მღენჩა — თურანელი წარმოშობის ხალხები. ვიკრამამ გააფართოვა თავისი სამეფოს საზღვრები ბენგალში, ჰინდუსტანში, დეკანსა და დასავლეთ ინდოეთში, ქაშმირში, ფენჯაბსა და რაჯპუტანში.

მისი მეფობის დროს აყვავდა მეცნიერება, პოეზია და ხელოვნება. გადმოცემის მიხედვით, მის სასახლეში იყო „ცხრა ძვირფასი ქვა“ მეფის გვირგვინისა — სახელგანთქმული პოეტები კალიდასა და გხატაკარპარა, ასტრონომი ვარახამიხირა, გრამატიკოსები ვარარუჩი და ამარასინხა, ექიმი ჯანვანტარი და სხვები. მეცნიერება წინ მიდიოდა მისი ახლო მემკვიდრეების — შილადიტას, ბრატაპაშილას (550 წლის ახლოს), პრაბხაკარისა და მისი შვილების — რაჯა ვარდხანისა და შილადიტა ჰარშას დროსაც (VI—VII სს).

შილადიტა ცდილობდა ბრამანიზმისა და ბუდიზმის შერიგებას, თუმცა თვითონ ბუდიზმის მიმდევარი იყო. მისი და მემკვიდრეების მეფობის დროს კულტურის აღორძინებას დიდი გასაქანი მიეცა.

VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფეოდალური დაშლის შედეგად ჰარშას სახელმწიფო დასუსტდა და ველარ უწყვედა წინააღმდეგობას გარეშე მტერს.

VIII საუკუნიდან ინდოეთის საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში იჭრება მუსლიმანური ელემენტი, რამაც ძირეულად შეცვალა ინდოეთის ისტორიის მსვლელობა. მაგრამ ვიდრე ამ საკითხს

¹ ვიკრამა ნიშნავს ძალას, ეფუძნება. ვიკრამანდიტა იყო უჯაინის მეფე (მთა ვინდჰიას ჩრდ. კალთებზე). გადმოცემის მიხედვით, იგი იყო ბრამანის შვილი, რომელიც მას მიიმე სამუშაოს ასრულებინებდა, რის გამოც მიატოვა ოჯახი და გაიქცა.

შევეხებოდეთ, საჭიროა ყურადღება მიექცეს სამხრეთ ინდოეთის სახელმწიფოებს.

სამხრეთში, სამი სახელმწიფო იყო: ჩოლა (სატახტო ქალაქი კავერიპადინამი), პანდია (სატახტო ქალაქი მადურა) და კერალა (სატახტო ქალაქი ტირუვარური). ეს სახელმწიფოები ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში საკმაოდ განვითარებული იყო. აქ ეძებდნენ და იღებდნენ მარგალიტის თვლებს, ქვეყანა დაფარული იყო ბაღებით და ტყეებით. მონებს იყენებდნენ მეურნეობაში და მარგალიტის მოსაპოვებლად, ნავსადგურ კორაკაით მიმდინარეობდა ვაჭრობა მეზობელ ქვეყნებსა და ინდოეთის სხვა სახელმწიფოებთან.

ისინი ზმირად ეწოდნენ ომებს ცეილონთან და ურთიერთთან. მათი პოლიტიკური ისტორიის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები არ არის შემონახული.

IV საუკუნეში ჩოლას სამეფოს ჩრდილოეთით აღმოცენდა ფალავთა სამეფო, რომლის სატახტო ქალაქი იყო კანჩი. ფალავთა სამეფოზე დამოკიდებული იყო ბევრი სხვა სახელმწიფო. ფალავების სამეფოს სიძლიერე ძალზე შეარყია სამუდრაგუპტას ავაზაკურმა ლაშქრობამ სამხრეთით. ამ ლაშქრობის შედეგად დეკანის ჩრდილო-დასავლეთით გამოიყო კადამბას სახელმწიფო, დეკანის ცენტრის ჩრდილოეთით ვაკატაკა, ხოლო სამხრეთით — განგა. მათი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონე ჩრდილოეთისას უთანასწოროდებოდა.

მუსლიმანების შემოსვლა ინდოეთში, გაჰმუდ კაზნის შემოსევა

ირანისა და ავღანისტანის ალებით არაბები VII საუკუნიდან უშუალოდ დაუახლოვდნენ ჩრდილოეთ ინდოეთს. ისინი ინდოეთს ზღვიდანაც ესხმოდნენ თავს. 647 წელს არაბები ბომბეის ნაპირებზე გადმოვიდნენ. 662 და 664 წლებში მათ კიდევ მოაწყვეს თავდასხმა სინდში, მაგრამ იქ არ დამკვიდრდნენ. ომეიადების სარდალი მუჰამედ ყასიმი 711 წელს ინდის დაბლობში დამკვიდრდა, მაგრამ 714 წელს გარდაიცვალა. ინდოელები თავდადებულად ებრძოდნენ მტრებს. 750 წელს მათ გააძევეს სინდის მაჰმადიანი გუბერნატორი, ხოლო 828 წელს სავსებით დაიბრუნეს ეს პროვინცია.

სუბუქტივინმა, ავღანთა დინასტიიდან, 977 წელს მოახერხა ფენჯაბში გამაგრებულიყო. მისი შვილი მაჰმუდ ჰაზნი (1001 — 1030 წწ.) მრავალჯერ შეესია ინდოეთს დაპყრობის მიზნით, აქედან დაიწყო ბნელი ხანა ინდოეთის ისტორიაში. ინდოეთის დინასტიები თავს ესხმოდნენ ერთიმეორეს. უდანაშაულო ხალხს ძარცვავდნენ და ხო-

ცადნენ. პაზნევიდი მასული (1100 წ.) ინდოეთში გადავიდა და რეზიდენციად ლაპორი აირჩია. პაზნევიდების დინასტია შეწყდა 1186 წელს (გარდაიცვალა უკანასკნელი წარმომადგენელი — ზოსრო მალიქი). ამის შემდეგ ინდოეთში გაბატონდა აელანთა დინასტია (გპორი, ანუ ჰურიდები) 1193 წელს. მუჰამედ გპორმა 1206 წ. აიღო დელი და დაიმორჩილა მთელი ინდოეთი ინდის შესართავიდან განგის შესართავამდე. ასე შეიქმნა დელის სასულთნო (ქ. დელი იყო სასულთნოს დედაქალაქი).

ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება ინდოეთში აღრიცხვად შუა საუკუნეებში

ინდოეთის მოსახლეობის მთავარ საქმიანობას ჩვენთვის საინტერესო ხანაში სოფლის მეურნეობა შეადგენდა. მოჰყავდათ ინდიგო, მისდევდნენ მეაბრეშუმეობას, ითვისებდნენ ახალ მიწებს და მოწესრიგებული ჰქონდათ სარწყავი სისტემა. განვითარებული იყო ხელოსნობა, ამზადებდნენ იარაღებს, მოკაზმულობას, აბრეშუმისა და ბამბეულის უძვირფასეს ქსოვილებს. ამუშავებდნენ რკინას (აღმოჩენილია 6,5 ტონა 7-მეტრიანი სიმაღლის სვეტი, რომელიც V საუკუნეში ჩამოუსხამთ, მაშინვე ჩამოუსხამთ 2-მეტრიანი ქანდაკებაც). ინდოელები აგებდნენ როგორც სამგზავრო, ისე სატვირთო გემებს, ქვისა და აგურის სახლებს, გამოქვაბულებში აკეთებდნენ ეკლესიებს, მოწესრიგებული იყო გზები ქარაუნებისა და საზიდრებისათვის, ინდოეთიდან გაჰქონდათ ქსოვილები, სპილოს ძვალი, მარგალიტი, ნელსაცხებლები, პილპილი, შემოჰქონდათ ძვირფასი და ფერადი ლითონები და მათი ნაკეთობანი, ეზიდებოდნენ ღვინოს, შემოჰყავდათ მონები (მოცეკვავეები და მუსიკოსები).

ინდოელი ვაჭრები აღწევდნენ ჩინეთსა და ხმელთაშუა ზღვამდე. ოქროს ფული მაურების დროიდან იყო ბრუნვაში.

საქალაქო მეურნეობა ვითარდებოდა განსაკუთრებით გუპტას დინასტიის პერიოდში. მართალია, ქალაქები უმთავრესად ადმინისტრაციული ცენტრები იყო, მაგრამ იქ ხელოსნობა და ვაჭრობა ვითარდებოდა.

საზოგადოებრივი ფეოდალიზმა

ინდოეთის სოციალური მდგომარეობის დამახასიათებელია მონობის გადაზრდა ფეოდალურ ურთიერთობაში, რაც I-დან VI საუკუნეებამდე გაგრძელდა. ეკლესიასა და საერო პირებს სახელმწიფო მიწებს აძლევდა სამსახურის საფასურად. ამ მოხელეთაგან მიწის დასამუშა-

ვებლად მიმღებნი გადასახადს უზდიდნენ იმას, ვისაც სახელმწიფომ მისცა მიწა მფლობელობაში.

ფეოდალიზმის გაძლიერებას ხელს უწყობდნენ ბუღდისტებისა და ბრაჰმანიზმის მომხრეთა მონასტრები, რომლებიც მსხვილ მამულებს ფლობდნენ და ექსპლუატაციას უწევდნენ გლეხებს. თავისუფალი თემის წევრები ასეთ პირობებში თანდათანობით უფლებრივადაც დამოკიდებული ხდებოდნენ მიწის მფლობელისაგან. თუ უწინ ისინი ვაი-შიების წევრებად ითვლებოდნენ, ახლა შუდრას კატეგორიაში გადადიოდნენ. ეს გარემოება უეჭველად იწვევდა წინააღმდეგობის გამწვავებას.

ზავლანთა (გჰორისა — ჰურიდების) დინასტიის დროს ინდოეთი დაიშალა. დელის სასულთნოს ეჭირა მხოლოდ ფენჯაბი და ავღანეთის ნაწილი, დანარჩენი ინდოეთი დაქუცმაცებული იყო, რაც ფეოდალიზმის წინსვლის შედეგად მოხდა.

მუსლიმანი იმპერატორები სამხედრო მოსამსახურეებს აძლევდნენ მიწებს, რომლებსაც სამხედრო ნაკვეთები, ანუ იქტები ეწოდებოდა. იქტას ჯერ დროებითი ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ შემდეგ მფლობელებმა დაისაკუთრეს, იქტადრების ხელში თავს იყრიდა ვეებერთელა მიწები. იქტადრები VIII საუკუნეში დამოუკიდებელ მპყრობელებად გადაიქცნენ. იყვნენ წვრილი იქტადრებიც, რომლებიც აძლიერებდნენ გლეხთა ექსპლუატაციას. ამრიგად, შეიქმნა ე. წ. ფეოდალური იერარქია, რომლის სათავეში იმპერატორი იდგა და რომელზედაც დამოკიდებული იყვნენ მსხვილი იქტადრები — თავადები — რაჯები. მათზე დაბლა იდგნენ ტრაკურები — ბარონები, მათ ექვემდებარებოდნენ რაჯპუტები — რაინდები, რომლებიც დასახლებული იყვნენ რაჯპუტანში (ჩრდილო და სამხრეთ ინდოეთის საზღვარზე).

ბუდიზმის გააღმანის დაქვეითება

რამდენადაც ინდოეთში ვერ მოხერხდა ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა, ამდენად შეუძლებელი გახდა ერთიანი სახელმწიფო რელიგიის გაბატონებაც. ეკლესიის მსახურნი ზშირად ადგილობრივი ღმერთების კულტს იზიარებდნენ, ბოლოს იქ ჩამოყალიბდა თავისებური სინკრეტული რელიგია ბუდიზმის, ბრაჰმანიზმის და ადგილობრივი კულტის შერწყმით, ამ რელიგიას დაერქვა ინდუიზმი, რომელმაც შეავიწროვა ბუდიზმი და ბრაჰმანიზმი.

კასტური წყობილება

ინდოეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში კასტურ წყობილებას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

კასტა დახშული საზოგადოებრივი ჯგუფია, რომელიც მემკვიდრე-

ობით მიღებული უფლებებით სარგებლობს და მოვალეობებს ასრულებს. საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების ნელი ტემპის გამო ინდოეთის სხვადასხვა ტომი საუკუნეების მანძილზე ეწეოდა ერთსა და იმავე საქმიანობას — სოფლის მეურნეობას, მესაქონლეობას, მეთევზეობას, მექოთნეობას, რკინის დამუშავებას, ტყვიის გადამუშავებას, ღურგლობას.

ამ გარემოების შედეგად ადამიანთა ესა თუ ის ჯგუფი უკავშირდებოდა თავის დარგში მომუშავეებს და ამ პროფესიული ერთიანობის საფუძველზე ყალიბდებოდა ჯატი, ანუ კასტა.) არ არის გამორიცხული, რომ კასტის წარმოშობაში განსაზღვრული როლი შეასრულა განგის ნაპირებში არიელების შესახლებამ და მათ მიერ დაბალი კულტურის მქონე ავტოქტონების დაპყრობამ. მოსულებს თავიანთი თავი მაღალი რასის წარმომადგენლებად მიაჩნდათ, ხოლო დაპყრობილებს დაბალი რასის ხალხად თვლიდნენ.) ამ ეთნოგრაფიულმა მომენტმა უეჭველად დიდი როლი შეასრულა კასტების, ანუ ჯატების ჩამოყალიბებაში. უფრო გვიან კასტას ღვთაებრივი წარმოშობის მოვლენად თვლიდნენ: უმაღლესი კასტა (ბრაჰმანების) ბრაჰმის ტუჩებიდან წარმოიშვა, მხედართა (კშატრიების) კასტა — მისი ხელებიდან, ვაჭრობის (ვაიშნების) კასტა — მისი გვერდიდან, ხელოსნების კასტა (შუდრა) — ბრაჰმის ტერფიდან. გარდა ამისა, არსებობდა კიდევ ყველას მიერ ათვალწუნებული შერეული კასტა, რომლის შემადგენლობაში, მანუს კანონის მიხედვით, ჩაირიცხებოდა ყველა ის, ვინც დედით დაბალი კასტიდან იყო წარმომდგარი, თუნდაც მამის მხრით მაღალი კასტისა ყოფილიყო.

ბუდიზმი არღვევდა კასტურ საზღვრებს, მაგრამ კასტა ვერ მოსპო, რადგან ის გადაიქცა ამქრულ ორგანიზაციად. ძველი კასტებიდან ერთგვარი გავლენით სარგებლობდა მხოლოდ ბრაჰმანების კასტა. დანარჩენებმა კი თითქმის დაკარგეს მნიშვნელობა. კასტის წევრები ვალდებული იყვნენ ერთმანეთს დახმარებოდნენ. იქინი მეორე კასტისაგან სრულიად მოწყვეტილი უნდა ყოფილიყვნენ.) კასტის შინაგანი ორგანიზაცია დასავლეთ ევროპის ამქრულ ორგანიზაციას მოგვაგონებს წარმოების პროცესის რეგლამენტაციისა და წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხში.

(ერთი ქალაქის ხელოსნები ერთ კასტაში ერთიანდებოდნენ, ვაჭრები — თავიანთ კასტაში და ა. შ.

კასტების აღმოცენება ჩვენი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე დაიწყო, მაგრამ აღრიცხულ შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა და გაფორმდა.

სოფლის ძირითადი კასტიდან სასულიერო წრეები ბრაჰმანების კასტას მიეკუთვნებოდნენ, საერო ფეოდალური წრე — მხედრების (კშატრიების) კასტას, მიწის მუშები, მესაქონლეები, ვაჭრები, მდიდარი ხე-

ლოსნები — ვაიშიების კასტას, ხოლო მკედლები, მექოთნეები, მქსოველები, მწყემსები, დარაჯები და სოფლად მომუშავე ხელოსნები — შუღრების კასტას.)

კასტის გარეშე იყო არაარჩიული წარმოშობის უმიწაწყლო ხალხი, ჩანდა, რომელთაც მანუს კანონი საზოგადოების გარეშე აყენებდა. ისინი სოფლად მეთევზეობას, ნადირობას, შეგროვებით მეურნეობას მისდევდნენ, ხოლო ქალაქად მუშაობდნენ დღიურ მუშებად, ქუჩის დამკველებად, ჯალათებად და სხვ. კასტის გარეშე იყვნენ აგრეთვე ყოფილი მონებიც.

ინდოეთში, როგორც ზემოთ ითქვა, არსებობდა ე. წ. შერეული კასტები. თითოეული მათგანი ამა თუ იმ არაარჩიული ტომის სახელს ატარებდა. მაგალითად, ნიშადა, აბპირა (ქვემო ინდზე მცხოვრები), ჩანდალა (ქვემო განგის დაბლობის ტომი), პარია (სამხრეთ ინდოეთის ღრავიდები) და სხვ. მანუს კანონით ჩანდალას უნდა ეტარებინა განსაკუთრებული ნიშანი, რომლითაც მას გამოიყნობდნენ და მოერიდებოდნენ არიელები, რადგან ისინი უწმინდურებად ითვლებოდნენ. მათ შეეძლოთ ჰყოლოდათ მხოლოდ ვირი და ძაღლი, ექამათ გატეხილი ქურჭლიდან და ეტარებინათ გარდაცვლილის ტანსაცმელი.

გვიანდელ პერიოდში, როცა საზოგადოება პროფესიების მიხედვით დაიშალა, დაბალი ფენებისადმი ზიზღიანი დამოკიდებულება უკვე აღარ იგრძნობა. (კასტური რეჟიმის არსებობის ხანგრძლივობა ინდოეთში უნდა აიხსნას საწარმოო ძალების განვითარების ნელი ტემპით, როცა წინაპრის მიერ დადგენილი წესები თაობიდან თაობაზე უცვლელად გადადიოდა.)

ინდოეთის კულტურა აღრიწხელ

შუა საუკუნეებში

ძველი ინდოელების მსოფლმხედველობის განმსაზღვრელი ბრაჰმანული და ბუდისტური სარწმუნოება იყო და ამდენად იგი იდეალისტურ-მითოლოგიურ და რელიგიურ ხასიათს ატარებდა.

ბრაჰმანიზმისათვის უპირველესი იყო მსოფლიო სული — ბრაჰმა, რომელიც თვითგანვითარების პროცესში წარმოშობს ღმერთსაც და გარესამყაროსაც.

ბუდისტური ფილოსოფიისათვის მხოლოდ სუბიექტი არსებობს. მის გარდა ყველაფერი მოჩვენებაა. ორივე ამ იდეალისტურ მიმართულებას უპირისპირდებოდა მატერიალისტური მიმართულება ფილოსოფიაში (ჩარვაკი IV—V საუკუნეებში), რომლის მიხედვითაც სამყაროს მატერიალობა და გრძნობითი აღქმა ერთადერთი გზაა შეცნობისა და რაიმეს მტკიცებისათვის. სხეული და სული განუყოფელია.

სულის უკვდავება არ არსებობს. ამავე შეხედულებას იზიარებდა სხვა მატერიალისტური მიმდინარეობებიც — ნასტიკა და ლოკოიატა, რომლებიც დემოკრიტეს ატომისტურ თეორიას მოგვაგონებს. ამ მატერიალისტურ შეხედულებებს უპირისპირდებოდა ვედანტა — იდეალისტური მიმართულება, რომელიც ვედას ავტორიტეტს ემყარებოდა, ის გადაიქცა ინდუიზმის საფუძვლად შუა საუკუნეების ინდოეთში.

საკმაოდ განვითარებული იყო ზუსტი მეცნიერებაც, მაგალითად, ასტრონომია, წელიწადი დაყოფილი იყო 12 თვედ, თვე 30 დღედ, იცოდნენ დედამიწის სფეროსებურობისა და თავის ღერძის გარშემო მისი ბრუნვის შესახებ.

ინდოელებს დიდი წარმატებები ჰქონდათ მათემატიკაშიც, თვლის ათობითი სისტემა და თანამედროვე ე. წ. არაბული ციფრები ინდოეთიდან არის გადმოღებული. განთქმული მათემატიკოსები იყვნენ არი-აბხატი (V საუკუნეში ჩვენს ერამდე) და ვარაახამიხირა (V საუკუნეში), იცნობდნენ ტრიგონომეტრიას, იცოდნენ კვადრატული და კუბური ფესვის ამოღება, π -ის მნიშვნელობა (3,1416), მათ შექმნეს ალგებრა, რომლის საფუძვლები არაბებმა გააცნეს ევროპას.

კარგად იყო განვითარებული მედიცინაც, ხმარობდნენ მინერალურ და მცენარეულ წამლებს, მიმართავდნენ ქირურგიასაც. ძველ ინდოელ ქიმიკოსებს შეეძლოთ გოგირდმჟავას, მარილმჟავას და აზოტმჟავას მიღება, ამზადებდნენ საღებავებს, პარფიუმერიას და სხვ.

დ ა მ ფ ა რ ლ ო ბ ა

ჩვენს ერამდე III საუკუნეში არსებობდა დამწერლობა. უძველესი დამწერლობა იწოდებოდა ბრაჰმი, რომლის ნიადაგზეც აღმოცენდა უფრო განვითარებული დამწერლობა — დევანაგარი.

ინდოეთში საკმაოდ განვითარებული იყო ენათმეცნიერებაც. განსწავლული ბრაჰმანი პანინი (V—VI საუკუნე) ამუშავებდა ახალ ვედისტურ ენას. ეს ენა საფუძვლად დაედო სანსკრიტს („განწმენდილს“), რომელიც მთელს ინდოეთში გავრცელდა, განათლების აუცილებელი ნიშანი ყველასათვის სანსკრიტის ცოდნა იყო.

სანსკრიტის გვერდით არსებობდა აგრეთვე სხვადასხვა ხალხების ენებიც, მაგალითად, შაურასია, მატსია და სხვ., საურთიეროთ ენად სანსკრიტი ითვლებოდა.

გარდა პანინისა, ცნობილი არიან ლინგვისტები: პატანჯალი (II საუკუნე ჩვენს ერამდე), ვარარუჩი (III საუკუნე ჩვენი წელთაღრიცხვით) და სხვ.

გუბტას პერიოდში სანსკრიტულმა ლიტერატურამ განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია, ამ პერიოდში უნდა იყოს ჩაწერილი „მახაბ-ხარატა“, „რამაიანა“ და სხვადასხვა მეცნიერული სტატიები (შასტრები), მაგალითად, „არტყაშასტრა“ და „მანავადჰარამაშასტრა“, შედგენილი და ჩაწერილი იქნა ხალხური ლექსების, სიმღერების, იგავებისა და სხვათა კრებულები, მაგალითად „პანჩატანტრა“ („ხუთი წიგნი“) და „ხიტოპადიშა“ („სასარგებლო დარიგება“). თქმულების გმირებად ხშირად გამოყვანილი არიან ცხოველები, თუმცა მათში იგულისხმება ადამიანები, ზოგჯერ ვხვდებით დიდებულის ან მეფისადმი მიმართულ სატირებსაც.

მაღალ დონეს მიაღწია დრამატურგიამაც. იგი ჯერ პანტომიმის ხასიათისა იყო და სპეციალური მთქმელი ამბობდა სათქმელს, მაგრამ შემდეგ თვით აქტიორი გადმოსცემდა ტექსტს. ცნობილი დრამატურგები იყვნენ ბხასი და აშვაგხოში, რომლებიც ცხოვრობდნენ ძველი წელთაღრიცხვით პირველ საუკუნეში.

V საუკუნის წყნარალი კალიდასა შესანიშნავ ლირიკულ ლექსებს, დრამებსა და ეპიკურ პოემებს წერდა. მისი უშესანიშნავესი დრამა იყო „შაკუნტალა“. კალიდასას დრამები ხალხურ თქმულებასთან კავშირს ააშკარავენ. დრამაში მეფეები და წარჩინებულები სანსკრიტზე ლაპარაკობდნენ, სხვა გმირები პრაქტიკულ ენაზე (სხვადასხვა კუთხის ენაზე). ლირიკული ხასიათისაა კალიდასას პოემა „მეგჰადუტა“ („ღრუბელი მოამბე“).

აღსანიშნავია აგრეთვე ბუდისტური ლიტერატურის სიუხვე, რომელიც ეხება ბუდას ცხოვრების სხვადასხვა შემთხვევას. ეს თქმულებები ხშირად ფოლკლორულ ხასიათს ატარებს (ასეთია, მაგალითად, კრებული „ჯატაკები“ პალის ენაზე), მათ გავლენას განიცდის არაბული ზღაპარი „ათას ერთი ღამე“.

ლიტერატურა არსებობდა აგრეთვე დრავიდების ენაზე, რომლის უადრესი ნიმუში არის „კურალი“ — მორალურ-დამრიგებლური ხასიათის გამონათქვამების კრებული. ინდოეთში კარგად იყო განვითარებული მხატვრობა, საიუველირო საქმე, ქვასა და ძელებზე სახელები-სა და სურათების ამოკვეთა, ფრესკული ხელოვნება ტაძრებში.

ინდოეთის კულტურის უშუალო გავლენას განიცდიდნენ ის ხალხები, რომელთაც გაიზიარეს ბუდიზმი ან უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ ინდოელთა მიწა-წყალს, არაბთა მეშვეობით ინდოელები გავლენას ახდენდნენ აგრეთვე ევროპის შუა საუკუნეების კულტურაზეც.

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანა

IV თავი

ფეოდალების ბრძოლა ეკონომიკური და პოლიტიკური პროვინციების განსამტკიცებლად.

გლახთა ომი ჩინეთში IX საუკუნეში

ეპრობის განვითარებამ ფეოდალების მოთხოვნილებები გაზარდა, ამიტომ ისინი შეეცადნენ სახელმწიფო მიწების პირად საკუთრებაში მიღებას და გლეხობის დაქვემდებარებას.

გაქირებაში ჩაყარნილი გლეხები ყიდდნენ მამულებს, რომლებსაც შეძლებული მეზობლები ყიდულობდნენ. გლეხთა მიწების მისათვისებლად მსხვილი ფეოდალები ძალასაც იყენებდნენ და „ნთქავდნენ“ მეზობლების მიწებს, გარდა ამისა, მსხვილ არისტოკრატიას წყალობის სახით მიწას მთავრობაც აძლევდა. მაგალითად, 710 წელს 140 ოჯახმა მიიღო მიწები და ქალაქები, 766 წელს ასეთ ოჯახთა რიცხვი 400-მდე გაიზარდა, რამაც გამოიწვია ცენტრალური ხელისუფლების დაუსუსტება. ამას დაერთო მოსახლეობის დიდი აჯანყებებიც (მაგალითად, ჰებეის გამგებელ იან ლუ-შანის აჯანყება 755 — 756 წლებში, მან აიღო ჩანიანი).

ბუღისტების მონასტრებმაც ხელთ იგდეს მიწები. საერო ფეოდალების აჯანყება ათეული წლების განმავლობაში გრძელდებოდა. სახელმწიფოს შემოსავალი აკლდებოდა. გადასახადების აკრეფის გაუმჯობესების მიზნით მოხელე იან იანის მიერ შემუშავებული პროექტის საფუძველზე 780 წელს გამოიცა საგადასახადო კანონი, რომლის მიხედვითაც გადასახადმა საყოველთაო ხასიათი მიიღო. მთავრობა მიწის მფლობელობის საქმეში აღარ ერეოდა, მაგრამ მიწის ყველა მფლობელს საკომლო გადასახადი დაადო, დაიბეგრა საზოგადოების ყველა ფენა, გარდა ფეოდალებისა, რომელთაც „შთანთქეს“ ცალკეული მეკომური გლეხების მამულები. ამის გამო გადამხდელ მეკომურთა რიცხვი ერთისამად შემცირდა (8 მილიონიდან VII საუკუნეში 2,5 მილიონამდე 845 წ.)

ამან დაასუსტა ტანის იმპერიის საგარეო ძლიერება. ტიბეტის მომთაბარე ტომები აბრკოლებდნენ შუა აზიასთან კავშირს. არაბებმა ბუ-

ხარა, ხორეზმი და სამარყანდი აიღეს და 751 წელს ჩინეთს მიუახლოვდნენ, დამარცხეს ჩინელები თალასთან ბრძოლაში, რის შედეგად ჩინეთმა დაკარგა „აბრეშუმის დიდი გზა“. ამასთან დაკავშირებით შემცირდა ვაჭრობაც.

კიდანების მომთაბარე ტომები ჩრდილოეთიდან თავს დაესხნენ ჩინეთს და კორეასთან კავშირი გააწყვეტინეს. გლეხობის დაუმეგობრებლობით ჩინეთი სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტდა, რის გამოც იმპერია ველარ ეწეოდა აქტიურ საგარეო პოლიტიკას.

აღნიშნულმა გარემოებამ IX საუკუნეში გაამწვავა კლასთა ბრძოლა.

860 წელს ციუ ფუს მეთაურობით დიდი აჯანყება მოხდა ჯეძიანში. დამარცხებული გლეხობა იბრძოდა უკანასკნელ შესაძლებლობამდე. აჯანყება გავრცელდა შენაის, ჰენანის, ანიხოს, შანდუნისა და განსუს პროვინციებში.

874 წელს გლეხ ვან სიან-ჯის მეთაურობით დიდი აჯანყება მოხდა ჰენანსა და შანდუნში. შემდეგ აჯანყებულთ სათავეში ჩაუდგა ზუან ჩაო, რომლის ხელქვეით 100000-ზე მეტი აჯანყებული იყო. 878 წელს ვან სიანჯის მოსყიდვას უპირებდნენ, მაგრამ მერყეობის შემდეგ მან უარი განაცხადა მთავრობასთან შეთანხმებაზე, შემდეგ იგი ბრძოლაში მოკლეს.

საქმეს ზუან ჩაო გაუძღვა. 878 წელს ის დიდძალი ჯარით გარშემოერტყა კანტონს, მაგრამ ვერ აიღო და ტივებით მდინარე სიანს დაუყვა ქვემოთ. იანძის გადაცურვის შემდეგ მათ აიღეს ძიანჯოუ და გაემართნენ ჩრდილოეთისაკენ.

ზუან ჩაო დამარცხდა თურქთა რეგულარულ ჯარებთან ბრძოლაში და უკან დაიხია. ძიანსის პროვინციაში ზუან ჩაოს გარშემო თავი მოიყარა 300 ათასმა კაცმა, ისინი 880 წელს გადავიდნენ იანძიზე და აიღეს ლოიანი. 881 წელს მათ ჩანიანიც აიღეს და ზუან ჩაო იმპერატორად გამოაცხადეს, დინასტიას კი დაერქვა დაცი. მათ გააღეს ბელღები და მთელი დოვლათი ხალხს დაურიგეს. აჯანყებულებმა ვერ შექმნეს ერთიანი ჩინეთის სახელმწიფო. ჩანიანის მაცხოვრებლებმა ბრძოლა დაიწყეს აჯანყებულთა წინააღმდეგ. ამას თან დაერთო მონგოლთა რაზმების შემოჭრაც ქალაქში და აჯანყება დაიარცხდა. 884 წელს ზუან ჩაომ თავი მოიკლა, ჰენანის აჯანყებულებს სათავეში ჩაუდგა ზუან ხაო, ზუან ჩაოს ძმისწული. ის 17 ათასი კაცით იბრძოდა და 901 წელს დაიღუპა. გლეხთა აჯანყება დამარცხდა, მაგრამ მას დიდი შედეგი მოჰყვა. კერძოდ, გლეხობის დაუმეგობრება და მათი მეურნეობის შემდგომი განადგურება შეჩერდა.

სუნიების ფეოდალური სახელმწიფო ჩინეთში

გლეხთა აჯანყების დამარცხებას და გლეხობის განადგურებას შედეგად სახელმწიფოს დასუსტება მოჰყვა. ფეოდალები ურთიერთს დაერივნენ. ერთ-ერთი მათგანი — ლიკე-იუნი 886 წელს ჩანაიანში შეიქრა და დაარბია ის. ოთხმოცდაათიან წლებში ჯუ-ძენმა მეორედ დაარბია ჩანაიანი, ამასთან განადგურებულ იქნა ლოიანიც. ამ არეულ-ღარევიტ სარგებლობდნენ კიდანები და ჩინეთის შინაურ საქმეებში ერეოდნენ.

916 წელს კიდანების მეფედ გამოცხადებულ იქნა ელიუი აპოკი. მათ სახელმწიფოს ეწოდა ლიאו.

ამ საშინაოებამ გამოაფხიზლა ჩინელი ფეოდალები და 960 წელს იმპერატორად გამოაცხადეს ჯაო კუან-ინი, რომელმაც 20 წლის ბრძოლის შემდეგ გააერთიანა იმპერია, რითაც დაიწყო სუნის დინასტიის ხანა (960—1278 წწ.).

სუნის დინასტიის მეფეები ებრძოდნენ ლიოს (კიდანების სამეფოს), 1042 წელს დადებულ იქნა ზავი და სუნებმა ხარკად იკისრეს 200 000 ვერცხლის ზოდი და 300 000 ცალი აბრეშუმის ქსოვილი.

დასავლეთიდან ჩინეთს შემოესივნენ მონგოლთა ტომები — ტანგუტები, დახარკეს იგი 100 000 ნაჭერი აბრეშუმით და 30 000 ზომა ჩაით. ამავე დროს ხელთ იგდეს პროვინციები: შენსი, განსუ და ნინსია და დააარსეს სამეფო „დასავლეთი სია“.

ამავე ეპოქაში ფეოდალებმა გაადიდეს კერძო უფლებები მიწებზე, რითაც გლეხთა მდგომარეობა გაუარესდა. ეს განსაკუთრებით საგრძნობი გახდა X—XII საუკუნეებში. ამასთან მიწები ჩამოართვეს ბუდისტების მონასტრებსაც. საერო ფეოდალებმა 3000 ბუდისტური და დაოსური მონასტერი დაარბიეს. შემცირდა სახელმწიფო მიწებიც. მაგრამ რაც დარჩა, ისიც ფეოდალებსა და იმპერატორის ნათესაებს ჰქონდათ. წარმოებდა ვაჭრობა მიწებით. გაჩნდნენ დიდი მემამულეები, რომლებიც ზღაპრულ ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ. სამაგიეროდ დაბალი ფენები სიღატაკეში იყვნენ ჩავარდნილი. სახელმწიფო მიწების დამმუშავებელ გლეხთა რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა. მიწის ნაკვეთიც სულზე მხოლოდ ათი მე (7/10 ჰა) ეძლეოდათ. უსახლკარო გლეხები ფეოდალის ბინებში ცხოვრობდნენ. მოსავლის 7/10 მიჰქონდათ ფეოდალებს, 3/10 გლეხებს რჩებოდათ.

გალატაკებული გლეხობა ვალსა და ვახშში ვარდებოდა. მათ მიწები ხელიდან ეცლებოდათ. გლეხობის გალატაკებას ხელს უწყობდა აგ-

რეთვე მარილით, ღვინით, ძმრით, ჩაითა და საფუარით ვაჭრობის მონოპოლია.

ჩაის დამუშავება ნამდვილი ტანჯვა იყო.

აღნიშნული გარემოების გამო გლეხობა ეწეოდა ხან აქტიურ და ხან პასიურ წინააღმდეგობას. ხშირად ისინი ტყეში გარბოდნენ და აჯანყებულებს უერთდებოდნენ. სახელმწიფოს დასუსტებით სარწყავი სისტემაც მოიშალა. ეს კი, თავის მხრივ, იწვევდა მოსავლიანობის შემცირებას.

ვითარდებოდა ქალაქის მეურნეობა (ხელოსნობა და ვაჭრობა). ქალაქი გარემოცული იყო მაღალი კედლით. იქ ღამით ყოველგვარი მოძრაობა წყდებოდა და დარაჯი იცავდა მას. ქალაქში იყო ძვირფასი ნაგებობანიც (ხიდები, სახლები და სხვ.) და ქოხმახებიც, სადაც ღარიბი მოსახლეობა ცხოვრობდა, იყო ბაზრებიც. IX—X საუკუნეებში ქალაქებში გაჩნდა პოლიგრაფია და დაიწყო წიგნების ბეჭდვა. XI საუკუნეში გამოიყენეს მოძრავი შრიფტიც, განვითარდა წიგნით ვაჭრობა. ქალაქებში მუშავდებოდა მოჭიქული ფაიფური. გამოიგონეს თოფის წამალი, რასაც სამხედრო მიზნით იყენებდნენ, ისარს წვერზე აბამდნენ თიხის ბოძს. გამოიგონეს კომპასი. ქალაქებში შეიქმნა დიდი სახელოსნოები, სადაც მუშავდებოდა სხვადასხვა ნივთი. ხელოსნები გაერთიანებული იყვნენ საამქროებსა და გილდიებში — „ხანებში“, რომელთაც თავისი წესდებები ჰქონდათ.

ფულის მიმოქცევის გაძლიერებაზე მიგვითითებს ის, რომ XI საუკუნეში მთავრობამ გამოუშვა ქალაქის ფული, ხოლო სავაჭრო კომპანიებმა — საბანკო ბილეთები. ქალაქი კულტურის ცენტრიც გახდა. იქ შეიქმნა სკოლები და აკადემიები. X საუკუნეში ნანკინსში სამხატვრო აკადემია გაიხსნა. განთქმული მხატვარი იყო ვან ვეი, რომელიც ერთდერი ტუშით ხატავდა. მხატვართა უმეტესობა რეალისტი იყო. XII საუკუნეში კაიფინში (სატახტო ქალაქი იყო ლოიანის დაცემის შემდეგ) შეიქმნა სამხატვრო მუზეუმი.

გაბატონებულმა კლასმა შექმნა სახელმწიფო ხელისუფლება. მაგრამ ეს ხელისუფლება აღარ შეიძლებოდა ძლიერი ყოფილიყო, რადგან გლეხობა დაცემული იყო და ჯარისთვის კონტინგენტი არსად იყო.

ამიტომ სახელმწიფო უფრო მეტად ხარკს უხდიდა მტრებს, ვიდრე ებრძოდა მათ. დასუსტების ნიშანი იყო ისიც, რომ სახელმწიფო დაუბრუნდა კონფუციანიზმის იდეოლოგიას, რის შედეგადაც კონფუცი წმინდანთა შორის ჩარიცხეს.

ამ პოლიტიკური სისუსტის პირობებში გლეხობის აჯანყებებს მასობრივი ხასიათი ჰქონდა. 993—995 წლებში სიჩუანში ვან სიაოზოს მეთაურობით მოხდა გლეხთა დიდი აჯანყება. აჯანყებულები მოითხოვდნენ ქონებრივ თანასწორობას. აჯანყება ჩააქრეს, მეთაური კი მოკ-

ლეს, მაგრამ 997 და 1000 წელს აჯანყებამ ახალი ძალით იფეთქა. 1007 წელს აჯანყება მოხდა გუანსის პროვინციაში, შემდეგ — გუანდუნის, ჰეიხისა და სხვა პროვინციებში.

1043 წელს ვან ლუნის (ჯარისკაცი იყო) მეთაურობით შანდუნში იფეთქა აჯანყებამ. 1047—48 წლებში ჰეიხის ქალაქ ბოჯუში ჯარისკაც ვან მეს მეთაურობით მოხდა მოქალაქეთა და გარნიზონის აჯანყება, რომელიც მთავრობამ 86 დღის განმავლობაში ძლივს ჩააქრო. ამ აჯანყებებში გარკვეულ როლს ასრულებდა რელიგიური დაოსისტური იდეებიც, რომლებსაც ჯანდაბის მიმდევრები ქადაგებდნენ.

1120 წელს ფან ლას მეთაურობით დიდი აჯანყება მოხდა ჯეძიანში. მეთაური მთავრობის დამხობას მოითხოვდა, მოხელეებს გამფლანგვლებს უწოდებდა. 1121 წელს სუნ ძიანის მეთაურობით დიდი აჯანყებები მოხდა ჰეიხიში, შანდუნსა და პროვინციებში. ეს იყო გლეხთა ნამდვილი საპროტესტო მოძრაობა, გლეხთა რევოლუციური ომი. ყველა აჯანყება ჩინეთში მთავრდებოდა მარცხით. ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ იმაში, რომ აჯანყება ხდებოდა მხოლოდ გლეხთა ძალებით, არ იყო ხელმძღვანელი კლასი, რომელსაც შეეძლო მათი გაერთიანება.

ვან ან-შის რეზორმები (1021—1086 წწ.)

ვან ან-ში თანამდებობით პირველ ხანებში პროვინციელი მოხელე, მაგრამ კონფუციანიზმის ცნობილი მიმდევარი ფილოსოფოსი, ეკონომისტი და პოეტი იყო. 1068—1069 წლებში ის მოწვეულ იქნა სახელმწიფოს მმართველად, იმპერატორის პირველ მინისტრად. ის ერთ-ერთი მომხრე იყო ფილოსოფოს ჯანდაისა, რომელიც საზოგადოებაში არსებულ ინტერესთა წინააღმდეგობის მორიგებას მიწების გადანაწილების გზით ფიქრობდა.

როგორც კი ვან ან-ში მოექცა ჯეიყენის სათავეში, მისი ბრძანებით პირველ რიგში დაიწყო მიწების აზომვა და გადასახადების მოწესრიგება, ამ ღონისძიების მიზანი გლეხთა მდგომარეობის შემსუბუქება და საგადასახადო საკმევებში თვითნებობის მოსპობა იყო. აღწერის შემდეგ დიდ მოხელეთა და ფეოდალების მიწებზე გადასახადები იქნა გაწერილი (წინათ ისინი გადასახადებს თითქმის არც იხდიდნენ). დაწესებულ იქნა გლეხთათვის სახელმწიფოს მიერ 20%-იანი სესხის მიცემა (მევახშეები — 200 — 300% იღებდნენ), გლეხობას ნება დაერთო სახელმწიფო გადასახადები ფულად გადაეხადათ. დაარსდა სახელმწიფო პურის ბეღლები, საიდანაც შიმშილობის დროს გლეხებს პურს აძლევდნენ. სპეკულაციის თავიდან ასაცილებლად ვან ან-შიმ სახელმწიფო ვაჭრობის ორგანიზაცია მოაწყო. შემდეგ მანვე გაატარა სამხედრო რეფორმაც, რომლის მიზანი იყო დაქირავებული ჯარის

შეცვლა გლეხთა წრიდან მობილიზებული ჯარით: გლეხის ყოველ ხუთ ოჯახს ერთი ქვეითი უნდა გამოეყვანა, ხოლო ყოველი ათი ოჯახი ვალდებული იყო 1 ცხენოსანი მიეცა სახელმწიფოსათვის. მაგრამ 1075 წელს ეს რეფორმები ბოროტებად იქნა მიჩნეული, ვან ან-ში გადააყენეს თანამდებობიდან და რეფორმები ჩაიშალა. ამას ისევ მოჰყვა კლასთა ბრძოლების გამწვავება, რასაც თან სდევდა იდეოლოგიური ბრძოლის გამწვავებაც.

ვან ჩუნისა და ფან ჯენის მატერიალისტური ფილოსოფია ებრძოდა ბუდიზმსა და დაოსიზმს, ზოგიერთმა, მაგალითად, შაო იუნმა, შეიმუშავა სამყაროს განვითარების პერიოდიზაცია. ჯოუ ღუნი (1017—1073 წწ.) და ჯან ძაი (1020—1077 წწ.) მატერიალისტები იყვნენ.

კონფუციანიზმის რეაქციული მიმართულება უპირისპირდებოდა მატერიალისტურ შეხედულებებს.

საზოგადოებრივი ცხოვრების საკითხებში წამოაყენეს შეხედულება იმის შესახებ, რომ წინააღმდეგობის მოსპობა შეიძლებოდა მიწების გადანაწილებით (ჯან ძაი და ვან ან-ში — 1021 — 1085 წწ.), იდეურ ბრძოლებში მონაწილეობდნენ სახელმწიფო მოღვაწეებიც: ოუიან სიუ (1007—1072 წწ.) და სიმა გუანი (1019—1086 წწ.), ისინი ისტორიკოსები იყვნენ და ფეოდალური კლასისა და მონარქიის გარდაუვალობას ქადაგებდნენ. ფილოსოფოსი ვან ან-ში, როგორც ზემოთ ითქვა, დიდი მოხელეც იყო. ის შეეცადა მიწების გადანაწილებას და შექმნა სახელმწიფოს საგლეხო 20%-იანი სესხის სისტემა, შეამსუბუქა გადასახადები. მისმა სამხედრო რეფორმამ ჯარი გააძლიერა. მან კიდანებს მიწები წაართვა, მაგრამ 1077 წელს, როგორც ვიცით, ვან ან-ში ფეოდალების ზეგავლენით გადააყენეს, რეფორმა ჩაიშალა და რეაქციამ გაიმარჯვა. ამის იდეოლოგიური წარმომადგენელი იყო იდეალისტი ნეოკონფუციანელი ჯუ სი (1130—1200 წწ.), რომელიც გაბატონებული კლასის ინტერესებს ემსახურებოდა. კონფუციანიზმი და ნეოკონფუციანელობა, ანუ ჯუსიანელობა, რელიგიის საქვეს იმპერატორისა და მისი მოხელეების ხელში ტოვებდა, რადგან მათ განსაკუთრებული სასულიერო მსახურები არ გააჩნდათ.

მომთაბარე ტომებთან ბრძოლა

მომთაბარე ტომთა ბელადები თავს ესხმოდნენ ჩინეთს და დიდძალ დოვლათს იგდებდნენ ხელში. ერთი ასეთი ტომთაგანი იყო ჯურჯენების ტომი, რომელსაც მანჯურიის ტერიტორია ეკია. ამ ტომმა XII საუკუნეში კავშირი შეკრა ლიანოს სახელმწიფოსთან კიდანების წინააღმდეგ, რომელთა დამარცხების შემდეგ ჩინეთზე დაიწყო თავდასხმები. ჩინეთის ფეოდალები ყველფდნენ გლეხებს და ჯურჯენებს უხდიდნენ ხარკს.

1137 წელს ფეოდალებმა და იმპერატორმა მიატოვეს სუნის სახელმწიფოს სატახტო ქალაქი ცაიფინი, სადაც ჯურჯენების შემოსევის საპასუხოდ ხალხი აჯანყდა) და სამხრეთით გაიხიზნენ. ჯურჯენებმა გადალახეს ხუანხე, იანძი, დაიკავეს ჩრდილოეთი ჩინეთი და გაანადგურეს სუნის ფლოტი. პენანში ჯურჯენებმა დააარსეს ახალი სახელმწიფო — „ძინი“ („ოჭრო“).

ხალხი იბრძოდა ჯურჯენების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში თავი გამოიჩინა იო ფეიმ, რომელმაც დაამარცხა მტერი და შეაჩუია მისი ბატონობა.

ჯურჯენების სახელმწიფოს — ძინის იმპერატორმა მოლაპარაკება დაიწყო ჩინეთთან. სუნის იმპერატორმა იო ფეი უკან გაიწვია და 1141 წელს სიკედილით დასაჯა, ამ წელსვე დადებულ იქნა შეთანხმება ძინთან და მთელი ჩრდილოეთი ჩინეთი ჯურჯენებმა დაიმკვიდრეს.

სამხრეთ სუნის იმპერიაში ქალაქები ალორძინდა. XIII საუკუნის ვენეციელი მოგზაური მარკო პოლო (1254—1323 წწ.) მოგვითხრობს, რომ ქ. ხანჯოუ (სამხრეთ სუნის სატახტო ქალაქი) ყველაზე დიდი იყო, სუჯოუში კი 6000 (გადაჭარბებული ცნობა) ქვის ხიდი ყოფილა, მისივე თქმით, იქ განვითარებული იყო ხელოსნობა და როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობა. მას უჩანში ერთდროულად 5000 გემი უნახავს.

სუნის მონარქიას ქალაქის ფული ჰქონდა გამოშვებული, რომლის ღირებულებაც 41,500 ცალი სპილენძის ფულის შეკვრას უდრიდა.

კლასობრივი წინააღმდეგობა ასუსტებდა სუნის იმპერიას. ძინის — ჯურჯენების იმპერია კი გაძლიერდა, მისი მოხარკეები იყვნენ აღმოსავლეთით კორეა და დასავლეთით სია, მისი მოხარკე იყო სამხრეთი სუნიც. საქალაქო ცხოვრება ძინში განვითარებული იყო, სამი დიდი სატახტო ქალაქი იყო ძინის იმპერიაში, მაგრამ ხალხი სილატაის გამო ადამიანის ხორცს ჭამდა, ხელოსნობა დაქვეითდა, ვაჭრობა შეიკვეცა.

VI თავი

მონგოლების სახელმწიფოს წარმოშობა და მონგოლთა დაპყრობანი

მონგოლთა (ჩინურად „მონ-გუ-ლი“) შესახებ ადრინდელი ისტორიული ცნობები შემონახულია ჩინურ წყაროებში. ამ წყაროების მიხედვით მიწები მათ ეკირათ მდ. კერულენის გასწვრივ. ერთი მითის

მიხედვით, მონგოლები მგლისა და კრელი ირმის შთამომავალნი არიან. მეორე ლეგენდა გადმოგვცემს, რომ ვინმე ქერივმა ალან-გოამ კავშირი დაამყარა ტენგრიესთან (ციური სული), რის შედეგად გაჩნდა ბუდანცარი—მონგოლთა მამამთავარი. მერვე თაობის შთამომავალმა იესუკეი-ბალათურმა მთელი მონგოლეთი გააერთიანა, ხოლო მისმა შვილმა თემუჩინმა მონგოლეთი მსოფლიო ისტორიის ასპარეზზე გამოიყვანა.

თემუჩინამდე (იგივე ჩინგის ყაენი) მონგოლი ტომები ცხოვრობდნენ კულუნის ტბიდან ალტაიმდე. ისინი ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდნენ. ამიტომ მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ.

მათი საზოგადოებრივი წყობილება გვაროვნული იყო, რასაც სისხლის აღების წესის შესახებ არსებული ცნობები ადასტურებს. ამ გვარებში იყო მონობაც, რომელსაც პატრიარქალური სახე ჰქონდა.

მონგოლთა გვარები დაეხეტებოდნენ ცალკე აილებად, შემდეგ გვარები გაერთიანდნენ და შექმნეს ურდოები.

ამ ურდოებს სათავეში ედგნენ ბალათურები ან ნოინები. ნოინებს თავიანთი რაზმელები—ნუქერები ჰყავდათ. მათს მოვალეობას შეადგენდა თავიანთი ნოინების დაცვა საკუთარი სიცოცხლის ფასადაც კი. ძლიერ ნოინს ყაენი ეწოდებოდა.

დაბალი ხალხი—ხარაჩუ, იგივე უნაგან—ბოგოლი—ყმა იყო ნოინის ან ყაენისა.

შეძლებულები, იმუნიტეტის მქონენი, თარხნებად იწოდებოდნენ. შეიძლება ითქვას, რომ მაშინ მონგოლებში არსებობდა „მოხეტიალე ფეოდალიზმი“ გვაროვნული ელემენტებით.

თემუჩინის დროს (1155—1227 წწ.) მონგოლთა ტომები ცხოვრობდნენ ონონისა და კერულენის ნაპირებზე. სხვადასხვა გვარი ჰეგემონობისათვის ერთმანეთს ეცილებოდა. თემუჩინის მოცილებად წყაროებში დასახელებული არიან ჯამუგი და ტოღრული, რომლებიც ადრე მისი მოკავშირეები იყვნენ. 1203 წელს თემუჩინმა ყველა დაამარცხა და ტომის ბელადი გახდა. 1206 წელს ყურულთაიზე ის იმპერატორად აირჩიეს და ჩინგის ყაენი შეერქვა.

ამის შემდეგ მონგოლებმა დაიწყეს ქვეყნების დაპყრობა. ჩინგის ყაენმა თავისი ოჯახის წევრებს გამოუყარ ულუსები, რადგან, მისი შეხედულებით მონგოლეთი საკუთარი მამული იყო.

მთელი მონგოლეთი მან დაყო ღუმენებად; ეს ისეთი ოლქი იყო, რომელსაც შეეძლო ათიათასიანი ჯარი (ტემნიკით სათავეში) გამოეყვანა. ღუმენები ათასეულებად იყოფოდა, ათასეულები კი ასეულებად ათასის და ასისთავეებით სათავეში.

ეს დიდი მოხელეები ძალიან ჩქარა გადაიქცნენ დიდ ფეოდალებად. ჩინგის ყაენმა 1211 წელს ჩრდილოეთ ჩინეთი დაიპყრო, ხოლო

1218—1223 წლებში — შუა აზიის ქვეყნები: ხორეზმი აღმოსავლეთ ირანიურთ, ბუხარა და ავღანისტანი. ქალაქები — ურგენჩი, სამარყანდი, აგრეთვე საირიგაციო ნაგებობანი განადგურებული იქნა. ჩინგის ყაენის ჯარები დამარცხებულთა მთელ ქონებას ითვისებდნენ.

ჩინგის ყაენის ჯარის ერთი ნაწილი ამიერკავკასიაზე გავლით როსტოვის მიდამოებში გავიდა და მდ. კალკასთან დაამარცხა რუსთა და ყივჩაყთა ჯარები, შემდეგ კი ვოლგის ნაპირებისაკენ წავიდა.

1227 წელს ჩინგის ყაენმა თავისი სამფლობელო გაუყო ოთხ შვილს: 1. მესამე შვილს — უგედეის მისცა მონგოლეთი, ჩრდილოეთი ჩინეთი და დიდი ყაენის ტიტული, 2. მეორე შვილმა ჩალათამ მიიღო ამურისპირა შუა აზიის მიწები, 3. მეოთხე შვილს — თულის დაუტოვა შუა აზიის დასავლეთი ნაწილი სპარსეთისა და ინდოეთის ჩათვლით, 4. უფროსი შვილის ჯუჩის (რომელიც გაყოფის მომენტში გარდაიცვალა) შვილს — ბათო-ყაენს დაუტოვა დასავლეთი ციმბირი ურალის მთიდან კასპიის ზღვამდე.

მემკვიდრეებმა განაგრძეს ჩინგის ყაენის დაპყრობითი პოლიტიკა, ბათო ყაენმა სარდალ სუბუდაისთან ერთად 1236—1242 წლებში დაიპყრო რუსები, მორღვა, რიაზანის ოლქი, კამის ბულგარები, ყივჩაყები, ვოლგისა და დონისპირა ხალხები, შემდეგ ისინი გადავიდნენ უნგრეთსა და პოლონეთში. ასე შეიქმნა ვეებერთელა სახელმწიფო, რომელიც ისტორიაში ცნობილია „ოქროს ურდოს“, „ჯუჩის ულუსის“ ან „ლურჯი ურდოს“ სახელით. ის გადაჭიმული იყო მდინარე ირტიშიდან დასავლეთით დნებრამდე, ყირიმის, კავკასიის, ჩრდილო ხორეზმის, კამის ბულგარებისა და მორღველების მიწების ჩათვლით. რუსთა მთავრები ვასალურ დამოკიდებულებაში იყვნენ მონგოლებთან.

ამ ვეებერთელა ტერიტორიაზე ზოგი ქალაქი და ოლქი, მაგალითად, ურგენჩი, ყირიმის ოლქი, კავკასია კულტურული იყო. ამ ქვეყნებში ვაჭრობა და საქალაქო ცხოვრება იყო გაცხოველებული. ყირიმში ვაჭრობდნენ არაბები, ებრაელები, ქართველები, თურქები, სომხები, გენუელები და ვენეციელები. ოქროს ურდოს სატახტო ქალაქი იყო ჯერ სარაი ბათო (მდ. ვოლგაზე), შემდეგ კი სარაი ბერქე (ზემო ვოლგაზე).

ამ დაპყრობის შემდეგ განსაზღვრული ცვლილებები მოხდა მონგოლთა ყოფა-ცხოვრებასა და საზოგადოებრივ წყობაში. ჩამოყალიბდა ფეოდალიზმი, გაჩნდნენ: 1. ხანები, ბეგები, ნოინები, 2. დამორჩილებულნი, რომლებიც იხდიდნენ ცხენის რძეს, ცხენს და საერთოდ, პირუტყვს. დაპყრობილი ხალხების მთავრები ხშირად რჩებოდნენ მმართველებად, მაგრამ იხდიდნენ გადასახადებს. ზოგი მათგანი თარ-

ხნების უფლებით (იმუნიტეტით) იყო აღჭურვილი და საამისო რაყამიც ჰქონდა მიცემული.

ზოგი მონგოლი ფეოდალი, მაგალითად, ღუნაის ნაპირებისა და ყირიმის ნოღაი, XIII საუკუნეში იმდენად გაძლიერდა, რომ ზანებრს არჩევის საქმეში გადამწყვეტი როლი მისიაცუთრა, მაგრამ ნოღაი მოკლეს და მისი ურდოც დაიშალა.

XIII საუკუნის ბოლოდან მონგოლთა ძველი რელიგია — შამანიზმი (სულებისა და მათთან ურთიერთობის შესაძლებლობის რწმენა) მუსლიმანური სარწმუნოებით შეიცვალა. ეს სარწმუნოება გავრცელდა ბათო ყაენის ძმის ბერქე ყაენის დროს.

ყაენმა უზბეკმა (1312—1340 წწ.) თვითონ მიიღო მუსლიმანობა და ამის შემდეგ ის გადაიქცა სახელმწიფო რელიგიად.

მიუხედავად იმისა, რომ იმპერია დაყოფილ იქნა ჩინგის ყაენის მემკვიდრეებს შორის, ისინი იკრიბებოდნენ ყურულთაიზე, მაგრამ XIII საუკუნის ბოლოდან ეს-კავშირი უკვე სავალდებულო აღარ იყო.

ამ დროიდან ცალკეულ ნაწილს ცალკე ყურულთაი ჰქონდა, რომელშიც მონაწილეობდნენ ყაენების ცოლები, შვილები, ტემნიკები და ათასისთავეები. დაპყრობილ ქვეყნებში ძირითად მოხელეებად ყაენებს ბასკაკები ჰყავდათ. მათ ფუნქციას შეადგენდა წესრიგის დამყარება და გადასახადის აკრეფა.

როგორც ცნობილია, მონგოლთა მიერ რუსთა დაპყრობის შემდეგ რუსთა სამთავროები ურდოს ვასალებად გახდნენ. იაროსლავ ვსევოლოდის ძე 1238 წელს, მდინარე სიტზე დამარცხების შემდეგ, ეახლა ბათო ყაენს. შემდეგ სხვა მთავრებიც ეყმნენ ბათოს. ზოგიერთი, მაგალითად, ჩერნიგოვის მთავარი მიხეილი, უნგრეთში გაიქცა. ასევე მოიქცა დანიელ გალიჩელიც, მაგრამ შემდეგ დაბრუნდა და ეყმო ბათოს. ყველა მთავარი, რომლებიც იღებდნენ დიდი მთავრის რაყამს, პასუხისმგებელი იყვნენ ყაენის წინაშე რუსთა სამთავროების მაგივრად.

მთავრების ვალდებულებას შეადგენდა ყაენისათვის ჯარის მიწოდება და ხარკის გადახდა.

1257 წელს დახარკვის მიზნით ჩატარდა აღწერა: დახარკვის ერთეულად აღიარებულ იქნა კომლი.

გარდა ჯარისა და ხარკისა, რუს მთავრებს ყაენისათვის უნდა მიერთმიათ ძღვენი და ტრანსპორტი. აღსანიშნავია, რომ მონგოლები ქრისტიანულ ეკლესიას ათავისუფლებდნენ ყოველგვარი ვალდებულები-საგან.

რუსი ხალხი ვერ ურიგდებოდა უცხოელთა ბატონობას და ჯანყდებოდა. ერთ-ერთი ასეთი აჯანყება მოხდა ნოვგოროდში 1259 წელს, როსტოვსა და სუზდალში 1262 წელს და სხვ.

ცნობილი რუსი ისტორიკოსები — კარაშჩინი და კოსტომაროვი მონგოლთა მიერ რუსეთის დაპყრობას დადებითად აუქსებდნენ, რადგან, მათი შეხედულებით ამან ხელი შეუწყო რუსეთის ერთიანი სახელმწიფოს შექმნას.

სოლოვიოვის აზრით ამ მოვლენამ უარყოფითი როლი შეასრულა, რადგან მან შეაფერხა რუსეთის შინაგანი განვითარება. პოკროვსკის შეხედულებით, მონგოლთა დაპყრობის დადებითი შედეგი იმაში მდგომარეობდა, რომ ამის წყალობით რუსეთში ჩამოყალიბდა სოფლური ცხოვრება და განვითარდა ფეოდალური ურთიერთობა. ეს შეხედულება, ისე როგორც კარაშჩინისა და კოსტომაროვის შეხედულებები, სწორი არ არის, რადგან მონგოლები ისეთი დამპყრობლები იყვნენ, რომელთაც მნიშვნელოვანი კულტურული ღირებულება არ შეუქმნიათ. პირიქით, მონგოლთა ბატონობის პერიოდში საგრძნობლად დაქვეითდა მათ მიერ დაპყრობილი ხალხების კულტურა, შეუფერხდა მათი წინსვლა და განვითარება. დაპყრობილ ხალხთა მთელი შესაძლებლობა ხმარდებოდა მონგოლთათვის გადასახადების გადახდასა და ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებას. ასეთ პირობებში კი სულიერი შემოქმედებისათვის არავითარი შესაძლებლობა არ იყო.

1235 წელს მონგოლთა ურდოებმა აიღეს და მოსრეს ყარსი, თბილისი, გორი და ანისი (იმ დროს საქართველოში მეფობდნენ რუსუდანი — 1222—1245 წწ. მის შემდეგ დავით ნარინი და დავით ულუ), 1264 წლიდან ამიერკავკასია, ამუდარია და ირანი ჰულალუ ყაენის შთამომავალთა — ჰულალიდების, ხელში გადავიდა, მათ აქ 1350 წლამდე იბატონეს.

1241 წელს მონგოლები (თათრები) თავს დაესხნენ ფეოდალურა დაშლის გზაზე დამდგარ პოლონეთს, ააოხრეს კრაკოვი, ბრესლავი (ვროცლავი) და ღალაშქრეს მთელი სახელმწიფო. აღსანიშნავია, რომ მონგოლები არ ცდილან პოლონეთში დამკვიდრებას, ამ ლაშქრობას რბევითი ხასიათი ჰქონდა, შემდგომში პოლონეთზე მათ კიდევ ორჯერ ილაშქრეს — 1259 და 1287 წლებში. ისინი აოხრებდნენ ქალაქებს, ტყვეებს მონებდნენ. ამან დაასუსტა ქვეყანა, რითაც ისარგებლეს გერმანელმა ფეოდალებმა და პოლონეთზე თავიანთი გავლენა განამტკიცეს.

პოლონეთის დარბევის შემდეგ მონგოლები თავს დაესხნენ ჩეხეთსაც. ბათო ყაენის ლაშქარი სილეზიიდან მორავიაში შეიჭრა და დაარბია ქვეყანა,¹ თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მონგოლ-თათართა ძალე-

¹ ჩეხეთ-მორავიის ქარებმა 1241 წელს ბათოს ჯარები დაამარცხეს ოლომოუტთან, მაგრამ დანაპირები დახმარება მათ ვერ მიიღეს ფრიდრიხ II ჰოჰენშტაუფენისაგან, რომელიც, მარქსის თქმით, „ციტიკულარების წერით“ დაკმაყოფილდა.

ბი ამ დროს შესუსტებული იყო რუსთა სამთავროების მოსახლეობის ბრძოლების შედეგად.

ამ ხანებში ბათო ყაენმა დაარბია უნგრეთიც, მოგსა და პეშტ-თან გაანადგურა მეფე ბელა IV-ის ჯარები. შემდეგ თათარ-მონგოლები ორი წლის განმავლობაში არბევდნენ უნგრეთის ქალაქებსა და სოფლებს, დაარბიეს ტრანსილვანია, მაგრამ ბათოს ძალები უკვე შესუსტებული იყო.

1242 წელს თავისი ძმის უგედეს გარდაცვალების ამბის გაგებასთან დაკავშირებით ბათო უკუიქცა აღმოსავლეთისაკენ, დატოვა დასუსტებული და დარბეული პოლონეთი, ჩეხეთი, უნგრეთი და ტრანსილვანია; ტრანსილვანიაში გაძლიერდა გერმანელების კოლონიზაცია. შუა აზიაში დაპყრობებს განაგრძობდა ჩინგის ყაენის შვილის—თულს შვილი ჰულალუ, რომელმაც 50—60-იან წლებში დაიმორჩილა ირანი, მესოპოტამია და 1258 წელს აიღო ქალაქი ბაღდადი. უკანასკნელი აბასიდი ხალიფა მუსტასიმი ჰულალუმ მოახრჩობინა. მისი ჯარები 20 დღის განმავლობაში არბევდნენ ქალაქს, რის შედეგად განადგურდა კულტურული ღირებულების მქონე იშვიათი ძეგლები.

ჰულალუმ აიღო აგრეთვე სირია. ამავე ხანებში ჰულალუს ძმამ ხუბილამ შეცვალა უგედეს მემკვიდრეები ჩინეთში და 1279 წელს თავი ჩინეთის იმპერატორად გამოაცხადა, ხოლო სატახტო ქალაქად პეკინი აირჩია. ჩინეთში მის მიერ დაარსებული დინასტია ცნობილია იუანის დინასტიის სახელით. გარდა ამისა ხუბილას იმპერიაში შედიოდა აგრეთვე ჩრდილოეთ ინდოეთი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მონგოლების ბატონობამ რუსეთში ხელი შეუწყო ერთიანი რუსეთის ცენტრის.— მოსკოვის გაძლიერებას, მაგრამ უამრავი ძალები დაიღუპა. პოლონეთში, ჩეხეთსა და უნგრეთ-ტრანსილვანიაში მონგოლების ბატონობის უარყოფითი შედეგი იყო ის, რომ მათი დარბევის გამო იქ გერმანიის გავლენა გაძლიერდა.

აზიის ქვეყნებისათვის მონგოლთა დაპყრობას ძალიან ცუდი შედეგი მოჰყვა. ძველი კულტურის ცენტრები განადგურდა, საირიგაციო სისტემა დაინგრა, სავაჭრო გზები უვარგისი გახდა. ამ ვეებერთელა იმპერიაში ვაჭრობის განუვითარებლობა უნდა აიხსნას შინაგანი ფეოდალური დაქუცმაცებით, ბეგების, ემირებისა და ყაენების ერთმანეთთან გამუდმებული ბრძოლებით. მაგალითად, ჰულალიდებმა მოსპეს უგედეს შთამომავლობა, ხოლო ყოფილი მონგოლთა იმპერიის ნანგრევებზე ახალი სახანოები წარმოიშვა.

მონგოლთა შემოსევა ჩინეთში.
მონგოლთა გატონობის დაცემა
და მინების სახელმწიფოს შექმნა

ჯურჯენების მიერ ჩინეთის შევიწროებასა და სამეურნეო და საზოგადოებრივი ცხოვრების დაკნინებას დაერთო მონგოლების არაერთგზისი (1206, 1222, 1235 და 1279 წლებში) შემოსევები.

თემუჩინის (ჩინგის ყაენის) მონგოლთა ადრეული ფეოდალური სახელმწიფოს ჯარები შეესივნენ ჩრდილოეთ ჩინეთს და 90 ქალაქი დაარბიეს. 1227 წელს მონგოლებმა დაიმორჩილეს ჩრდილოეთ ჩინეთი და უამრავი ტყვე და ნადავლი ჩაიგდეს ხელში. ჩრდილოეთ ჩინეთი მონგოლთა იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. 1235 წელს სამხრეთ სუნის სახელმწიფოს შეესივნენ მონგოლები, მაგრამ ხალხის თავდადებული წინააღმდეგობის გამო მხოლოდ 1279 წელს შეძლეს მისი დამორჩილება.)

1278 წელს ხუბილაიმ სამხრეთით ქ. ხანჯოუ-სუნის იმპერიის დედაქალაქი აიღო. თავისი რეზიდენცია მან 1279 წ. პეკინში გადაიტანა. მის დინასტიას დაერქვა იუანი. ბევრი მიწა მიიღეს მონგოლმა ფეოდალებმა და ბუდას ეკლესიამ. ჩინელი გლეხები დამატებით გადასახადებს იხდიდნენ, მონგოლებმა ბევრი გლეხი მონებად აქციეს. მშრომელთა მდგომარეობა გაუარესდა. ხანები (ამქრები და ვაჭართა გილდიები) დამატებით დაიბეგრნენ. მონგოლებმა უამრავი ქალაქის ფული გამოუშვეს, რითაც კიდევ უფრო გააუარესეს ალებმაცემობის საქმე. ჩინური საქონელი მხოლოდ დასავლეთიდან მოსულ ვაჭრებს გაჰქონდათ ჩინეთიდან, რადგან ჩინელი ვაჭრები აღარ მონაწილეობდნენ ალებმაცემობაში.

ჩინელ ფეოდალებსა და მოხელეებს ხუბილაიმ ჯერ უნდობლობა გამოუცხადა, მაგრამ შემდეგ გამოიყენა ისინი, მათ დაიწყეს თანამშრომლობა დამპყრობთან. ამ დაპყრობის შედეგად მოსახლეობა გაიძარცვა და განადგურდა, მას მძიმე სამხედრო ვალდებულებები დაეკისრა, მათ შორის სატრანსპორტო ვალდებულებებიც. გარდა ამისა გლეხობას სხვა უამრავი ბეგარა და ღალა დაეკისრა, მათ ჯარშიც იწვევდნენ დამხმარე პერსონალად.

დაოსისა და ბუდისტური სექტები რაზმავდნენ ხალხს მონგოლთა წინააღმდეგ ბრძოლისათვის. გაჩნდნენ მქადაგებლები, მოლექსეები და მომღერლები, რომლებიც ხალხს ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ.

1 ხუბილაიმ (1259 — 1294 წწ.) ჩინეთში დააარსა მონგოლთა დიდი მონარქია.

გლებობა სუნის იმპერიის დროსაც (XI—XII საუკუნეებში) იჩაგრებოდა. მათი დიდი უმრავლესობა დაჟმევებული აღმოჩნდა. მონგოლების დროს ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა; განსაკუთრებით დიდძალი მიწები და ყმები დაგროვდა ბუღდისტური ეკლესიების ხელში.

მონგოლთა ბატონობამ დიდი ზიანი მიაყენა საქალაქო მეურნეობასაც. ხელოსანთა ნაწარმის მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფოს უფასოდ — რეკვიზიციის წესით მიჰქონდა.

XIII საუკუნის ბოლოდან მონგოლები ჩინელების კულტურის გავლენის ქვეშ მოექცნენ, შეითვისეს მათი ენა, დამწერლობა და სახელმწიფოს მართვის წესები. მონგოლთა მფლობელობაში მოხვედრა ჩინეთის ვაჭრობისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა, რადგან მას მეტი ასპარეზი გადაეშალა წინ, ის საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩაება. ჩინეთში ვაჭრები ირანის, ინდოეთისა და შუა აზიის ქვეყნებიდან მიდიოდნენ. მარტო პოლოს ცნობით, ჩინეთი მთელ მსოფლიოსთან კავშირში აღმოჩნდა, ჩინური რკინის, სპილენძისა და აბრეშუმის ნაწარმი მთელ მსოფლიოში გაჰქონდათ, მაგრამ მთელი მოგებით მხოლოდ მონგოლები და ირანელი ვაჭრები სარგებლობდნენ ჩინელი ვაჭრებისა და მონღოლების გასაქანი შეზღუდული იყო. გლეხებისა და ხელოსნების მდგომარეობა გაუარესდა, რადგან გადასახადების მთელი სიმძიმე მათ კისერზე იყო. ამის საპასუხოდ არაერთგზის მომხდარა აჯანყება მონგოლთა წინააღმდეგ. მაგალითად, 1337 წ. დიდი აჯანყება მოხდა სიჩუანში, ძიანსსა და ფუძიანში, 1351 წელს შანდუანისა და ჰენანის გლეხები („წითელდოლბანდიანები“) აჯანყდნენ; ქალაქები აჯანყებულებს მიემხრნენ. აჯანყებას აწყობდა „თეთრი შრომანის“ ორგანიზაცია. 1356 წელს აჯანყებულები პეკინს დაემუქრნენ. საუკუნეზე ნაკლებ დროში მონგოლთა წინააღმდეგ სამასი აჯანყება მოხდა და, ბოლოს, 1368 წ. ჯუ ეუან-ჯანმა გაათავისუფლა ცენტრალური და სამხრეთი ჩინეთი. ის იმპერატორად გამოაცხადეს. იმპერიას დაერქვა მინი (1368—1544 წწ.) მისი დედაქალაქი იყო ნანკინი. ამ მოძრაობას არა მარტო ანტიმონგოლური, არამედ ანტიფეოდალური ხასიათიც ჰქონდა.

მინის ღინასტიის მმართველობა

სოფლის მეურნეობის აღდგენის მიზნით მინებმა გაადიდეს სახელმწიფო მიწის ფონდი. გლეხობის დიდმა ნაწილმა მიიღო ნაკვეთი და სათემო მიწებით სარგებლობის უფლება, გარდა ამისა, გლეხობა განთავისუფლდა ვალისაგან, მონებმა თავისუფლება მიიღეს. გაუმჯობესდა გლეხთა სამეურნეო პირობები, მოწესრიგდა საგადასახადო საქმე. ქალაქელები განთავისუფლდნენ მძიმე სახელმწიფო ვალდებულებები-

საგან. ამან გამოასწორა ჩინეთის სამეურნეო, სამხედრო, პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული საქმე. (მონგოლთა წარჩინებულებს მიწები ჩამოერთვა და სახელმწიფოს ფონდში გადაირიცხა) ამან სახელმწიფო გლეხობის რიცხვი გაადიდა, მაგრამ ის უუფლებოდ დარჩა. ქალაქებში დაარსდა სახელმწიფო მანუფაქტურები, შემსუბუქდა ხელოსანთა მძიმე გადასახადები, გაძლიერდა პოლიტიკური აპარატის ცენტრალიზაცია. იმპერატორის შვილებს (მას ოცი ვაჟი ჰყავდა) დიდი თანამდებობები ებოძათ. დიდძალი მიწები მიიღეს იმპერატორის პარამხანის საჭურისებმაც, რომლებიც დიდ როლს ასრულებდნენ ქვეყნის მართვის საქმეში.

(საგარეო საქმეში მინის იმპერია თავდაცვის პოლიტიკას ატარებდა. ჩინეთის ფლოტი აღმოსავლეთ სანაპიროზე იაპონიის გემებს ებრძოდა, იმპერიამ ისევ დაიბრუნა კორეა, ვიეტნამი; ტიბეტი და ნეპალი.)

1405 წელს ჯენ ხეს მეთაურობით ჩინეთიდან გაემგზავრა ძვირფასი საქონლით და დიდი ჯარით დატვირთული 62 გემი. 1430 წლამდე მან 30 ასეთი მოგზაურობა მოაწყო და ნახა ინდოჩინეთი, მალაის არქიპელაგი, ცეილონი, ინდოეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკის ნაპირები. ასე გაიბა სასარგებლო სავაჭრო კავშირი.

სოფლის მეურნეობა XV-XVIII საუკუნეებში

(საწარმოო ძალები მინის იმპერიაში მნიშვნელოვნად განვითარდა. შრომის იარაღები ძირითადად არ შეცვლილა (ახალი ის იყო მხოლოდ, რომ წყლის ასაწევად იყენებდნენ ზამბუკის შადუფებს), მაგრამ გლეხობას კარგი მოსავალი მოჰყავდა, რაც მათი დაოსტატებით უნდა აიხსნას. ისინი იყენებდნენ მიწის განოციერების ხერხებს, თესლბრუნვას, გადარგვას და სხვ. (გლეხობისათვის სახელმწიფო მიწების დარიგებამ და გადასახადების შემცირებამ XIV საუკუნეში ხელი შეუწყო სოფლის მეურნეობის აღორძინებას.)

მაგრამ XV საუკუნეში ფეოდალებმა მოახერხეს მიწათმფლობელობის წესში ცვლილებების შეტანა, მათ ხელთ იგდეს სახელმწიფო მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რითაც გლეხობის მდგომარეობა გაუუარესეს.

მიწის საკუთრების ორი სახე — სახელმწიფოებრივი და კერძო ხელს უწყობდა გლეხობის მიერ მიწების დაკარგვას და ფეოდალების მიერ ხელში ჩაგდებას.

გლეხობის მიერ დაკავებული მამულები თანდათანობით გადადიოდა მსხვილი და საშუალო მემამულეების, მოხელეებისა და სამხედრო მეთაურების ხელში. თვით იმპერატორის სახლიც ითვისებდა საგლეხო მამულებს. 1456 წელს შეიქმნა იმპერატორის პირველი მამული,

XVII საუკუნეში კი ასეთი მამულების რაოდენობა 300-ს აღწევდა და ეს მაშინ, როცა მინის დინასტიის დასაწყისში სახელმწიფოს მამულების მხოლოდ $\frac{1}{7}$ ნაწილი ეკუთვნოდა. როგორც ჩანს, გლეხობის ნაკეთები ძალიან შემცირდა. გლეხობას ქირაობდნენ მემამულები, რადგან მას სხვა სამეურნეო გამოყენება არა ჰქონდა.

სახელმწიფო გადასახადები კი ისევ ძველებურად იკრიფებოდა. იან იანის საგადასახადო სისტემა — ორმაგი გადასახადის შეწერა გლეხებზე როგორც სოფლის მეურნეობის პროდუქტისა და ხელოსნობის წარმოების, ისე ფულის სახით ძალაში დარჩა. სახელმწიფო სამუშაოები კვლავ სავალდებულოდ ითვლებოდა და მხოლოდ XVI საუკუნის ბოლოს იქნა შეცვლილი ფულადი გადასახადით. ამ გადასახადის სიდიდეს ბრინჯის ფასით განსაზღვრავდნენ.

სახელმწიფო გადასახადის სიმძიმე თანდათანობით იზრდებოდა ფეოდალური გადასახადის შეკეცის ხარჯზე, რადგან გლეხობისაგან მეტის ამოქაჩვა არ შეიძლებოდა. ამის შედეგად ფეოდალებისა და სახელმწიფოს ინტერესები გადასახადის აკრძღვის საქმეში ურთიერთს შეეჯახნენ.

გლეხობა გაბოგანოვდა. გადასახადების დასაფარავად ისინი მიმართავდნენ ვაზშის აღებას და ბოლოს კარგავდნენ მიწებს, უსახლკაროდ დაეხეტებოდნენ. ხშირად მათ ძალითაც ერეკებოდნენ თავიანთი მიწებიდან. ეს გარემოება იწვევდა გლეხთა აჯანყებებს.

სამაღალი მემურნეობის განვითარება

ქალაქები ჩინეთში ბევრი იყო და მცხდვრებთა დიდი რაოდენობით გამოირჩეოდა, თუმცა სოფლის მეურნეობასთან შეფარდებით, საქალაქო მეურნეობის ხვედრითი წონა უმნიშვნელო იყო.

ქსოვის საქმე კარგად განვითარდა. ძაფის ძახვაში ხშირად მექანიკურ (წყლით მოძრავ) საშუალებას იყენებდნენ. მშენებლობაში ამწეები იყო გამოყენებული, მეტალურგიაში კი ჩამომსხმელი ლუმელები ჰქონდათ. ამ ლუმელებში წარმოებდა აგრეთვე მთავრობის ჯარებისათვის საჭირო ზარბაზნებისა და თოფების ჩამოსხმა.

გემთმშენებლები მრავალწლიანი გემებს აგებდნენ და ზედაპირის ხანძრის საწინააღმდეგო ნივთიერებებით ფარავდნენ. ქალაქის მშენებლები აგებდნენ სასახლეებს, საცხოვრებელ სახლებს, ტაძრებსა და სიმაგრეებს კოშკებითურთ. მათი ნიმუშები პეკინშია შემორჩენილი. მიმდინარეობდა აგრეთვე ქვის ხიდების მშენებლობაც, გაუმჯობესდა ფაიფურისა და მინის მრეწველობაც, ამზადებდნენ კრამიტს და მოვარაყებულ ღვამებს.

გაჩნდა აგურის, კრამიტის, შაქრის სახარშავი და ჩაის გადასამუ-

შავებელი მანუფაქტურები, სახამებლის და ფქვილის ნაწარმის დასამზადებელი სახელოსნოები, სადაც ლაქის, ფაიფურის, ქვის, ძვლისა და რქის მშვენიერი ნივთები მზადდებოდა. XV საუკუნეში ალიშერ ნიზამ ად-დინ ნავოი (1441—1502 წწ.) უზბეკეთის შესანიშნავი მხატვარი, მწერალი და სწავლული, წერდა, რომ ჩინური მხატვრული ნივთები ხიბლავს მთელ ქვეყანას.

ხელოსნობის დარგებში მოხდა ოლქების სპეციალიზაცია, მაგალითად, ფუძიანში საუკეთესო ლაქს ამზადებდნენ, ძიანსში — ქალალსა და ფაიფურს, შანსში ხანჭლები მზადდებოდა და ა. შ.

გარდა ხელოსნობისა, ქალაქები ვაჭრობის ცენტრებსაც წარმოადგენდნენ. იქ თავს იყრიდნენ სავაჭრო და სავაზო კომპანიები და წერილი ვაჭრები. მეწვრილმანები მთელ ჩინეთში დადიოდნენ და ხელოსნობის ნაწარმით და სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით ვაჭრობდნენ. ხელზე მოვაჭრეები ჯორებით და აქლემებით ატარებდნენ სავაჭრო საქონელს, შრომის ტერიტორიულმა განაწილებამ ვაჭრობა გააძლიერა.

ჩინელ ვაჭრებს საქონელი გაჰქონდათ ციმბირსა და დასავლეთის სხვა ქვეყნებში. იაპონიასა და სხვა ქვეყნებთან ვაჭრობაში ისინი საზღვაო გზებს იყენებდნენ. ჩინელ ვაჭრებს სამხრეთის ზღვისპირა ქვეყნებიდან შემოჰქონდათ ნელსაცხებლები, ძვირფასი ქვები, სპილოს ძვალი, საკმეველი, წამლები და შაქარი, აგრეთვე მანუფაქტურის სხვადასხვა ნაწარმი და ოქრო-ვერცხლის ნივთები.

ფართო საგარეო ვაჭრობის ბაზაზე გაიშალა კაპიტალისტური ტიპის მანუფაქტურული წარმოება, სადაც დაქირავებულ მუშახელს იყენებდნენ. შრომის განაწილებას დიდი გამოყენება ჰქონდა. მანუფაქტურული წარმოების ცენტრები იყო ჩეძიანი, ანხუი და სხვა ცენტრალური ქალაქები.

არსებობდა სახაზინო ფეოდალური ხასიათის მანუფაქტურაც, მაგალითად, იარაღის კეთება, აბრეშუმის ქსოვილისა და ფაიფურის დამზადების საქმე. სახაზინო მანუფაქტურაში გავრცელებული მსხვილი მანუფაქტურებისა და სახელოსნოების მფლობელები ბურჟუაზიული ტიპის ფენებს შეადგენდნენ. მანუფაქტურების მუშები — ქარგლები და შეგირდები — პროლეტარიატის წინამორბედებს წარმოადგენდნენ, იქმნებოდა მანუფაქტურისტებისა და ვაჭრების ახალი ტიპის კავშირები — „ხუეი-ჰუანი“.

საგარეო ვაჭრობასთან დაკავშირებით იჭრებოდა საგარეო ურთიერთობის საკითხებიც.

XV საუკუნის ბოლო ხანებში ევროპელებმა აღმოაჩინეს გზა ჩინეთისაკენ. ევროპელი ავანტიურისტები, პირველ რიგში პორტუგალი-

ელები, შეეცადნენ ხელთ ეგდოთ ჩინეთის ბუნებრივი სიმდიდრე. 1516 წ. კანტონში მივიდნენ პირველი გემები პორტუგალიიდან. პორტუგალიელები გაბატონდნენ ინდოეთის ოკეანეში და ჩინეთის კოლონიად გადაქცევა გადაწყვიტეს. პორტუგალიის მეფის ელჩი პირესი დაშვებულ იქნა ჩინეთში. პორტუგალიელებმა XVI საუკუნის 40-იან წლებში ჩინეთის სანაპიროებზე დააარსეს რამდენიმე კოლონია. მას შემდეგ, რაც გამოიჩინა, რომ ჩინეთის გემებს ზღვებში თავს ესხმოდნენ პორტუგალიელები, ისინი ჩინეთიდან გაჩეკეს, მაგრამ 1557 წ. მათ კვლავ შეძლეს მიეღოთ კონცესია მაკაოში, სადაც ისინი გამაგრდნენ.

ინგლისელების, ესპანელების, პოლანდიელებისა და სხვათა ცდები — მტკიცედ დამკვიდრებულიყვნენ ჩინეთში — უშედეგო აღმოჩნდა. მათ ვერ შეძლეს ჩინეთის სიღრმეში შეღწევა, თუმცა მიიღეს უფლება შესულიყვნენ პორტუგალიის კოლონია მაკაოში და იქიდან ევაქრათ ჩინეთთან.

1549 წელს იაპონელები შეეცადნენ აეღოთ იანძის შესართავი, მაგრამ მძიმე ბრძოლების მიუხედავად მიზანს ვერ მიაღწიეს. 1592 წ. იაპონიის ჯარები ხიდოსის მეთაურობით თავს დაესხნენ კორეას, მაგრამ კორეელებს ჩინელები დაეხმარნენ¹ და 1597 წ. იაპონელები იქიდანაც უკუაგდეს.

XVII საუკუნის დასაწყისში მანჭურებმა აიღეს ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი და ძარცვავდნენ მას. XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში რუსეთთან გაიბა ურთიერთობა. 1557—58 წლებში მოსკოვიდან აღმოსავლეთით გაიგზავნა ელჩობა.

მინის იმპერატორები სახელმწიფოს განაგებდნენ ნათესაური და ფეოდალური წრეებისაგან შედგენილი ბიუროკრატიის დახმარებით. ამის წინააღმდეგ ხშირად იმედგაშვებდა ხმას ოპოზიცია, მაგრამ იმპერატორის მოხელეები მას სასტიკად უსწორდებოდნენ, მაგალითად, 1520 წელს ხანლინის აკადემიიდან გააძევეს 22 აკადემიკოსი. ოპოზიციამ მიაღწია იმას, რომ 1567 წელს უმაღლეს თანამდებობაზე დანიშნეს ოპოზიციის ერთი მონაწილე-მასწავლებელი ჯან ჯიუ-ჯენი, რომელმაც გაატარა რეფორმა, დავალიანებული გლეხობა გაანთავისუფლა ვალისაგან და შრომითი ბეგარა ფულადი გადასახადით შეცვალა.

ქ. უსში აღმოცენდა პოლიტიკური ოპოზიციის ჯგუფი „დუნლინი“, რომლის წევრები მოითხოვდნენ, რომ იმპერატორს თვითონ განეგო ქვეყანა და თავიდან მოეშორებინა მედროვეები. ისინი მოითხოვდნენ

¹ კორეა ჩინეთის პოლიტიკური გავლენის სფეროში ჯუ იუან-ჯანის დროს მოექცა, მისი მემკვიდრეების დროს ჩინელებმა ანამი დაიმკვიდრეს და ინდონეზიასა და მალაქაზე გავრცელეს თავიანთი გავლენა. ამ ქვეყნების მშაროველებმა ჩინეთის უზენაესობა აღიარეს.

აგრეთვე გადასახადების შემცირებასა და მანუფაქტურებში თავისუფალი მუშახელის გამოყენებას.

ჩინეთის კულტურა

XVI—XVII საუკუნეებში ჩინეთში განვითარდა მეცნიერება, რაც ნაწილობრივ გამოწვეული იყო მანუფაქტურის განვითარებით, მაგრამ კონფუციანური და სხვა სახის დოგმატიზმი აბრკოლებდა მეცნიერების განვითარებას, ამიტომ გაჩნდა ოპოზიცია ჯუსიანურ-კონფუციანური. იდეოლოგიის — დათხოვნისა და ბუდიზმის — წინააღმდეგ, რომელიც მოითხოვდა ბუნების მოვლენების შესწავლას.

XVI საუკუნეში გამოვიდა ტრაქტატი „ხეებისა და სხვა მცენარეების შესახებ“, სადაც ლაპარაკი იყო მცენარეთა სამკურნალო თვისებებზე.

XVII საუკუნეში გამოიცა სამიწათმოქმედო ენციკლოპედია და ცნობარი წარმოების სხვადასხვა დარგების შესახებ.

კლასობრივ ფინანსდამოკიდებულება ჩინეთში XV—XVI საუკუნეებში

XV—XVI საუკუნეებში ჩინეთში გამწვავდა კლასობრივი წინააღმდეგობები. სოფლად ფეოდალური ჩაგვრისა და ქალაქებსა და სოფლებში ნევახშეობის გავრცელებამ მოსახლეობაში უკმაყოფილება და მღელვარება გამოიწვია. ხშირად ხდებოდა გლეხთა აჯანყებები. ყველაზე დიდი აჯანყება მოხდა 1448 წელს. ამ აჯანყებას სათავეში ედგა მოიჯარადრე დენ მაო-ცი. მისი ცენტრი იყო ფუძიანის პროვინცია. აჯანყებაში რამდენიმე ათეული ათასი მოიჯარადრე და ყმა გლეხი მონაწილეობდა. ისინი უარს აცხადებდნენ გადიდებული იჯარის გადახდაზე და ჩვეულებრივი რენტის აღდგენას მოითხოვდნენ. გარდა ფუძიანის პროვინციისა, აჯანყებები მოხდა სამხრეთში — გუანდუნის, გუანსის, ჰუბეისა და ჰუნანის პროვინციებში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ (ძიანსის), დასავლეთ სიჩუანის და ჩრდილოეთ (შენსის) პროვინციებში.

იმავე პერიოდში ბრძოლა წარმოებდა თვით გაბატონებული ფენების სხვადასხვა დაჯგუფებას შორისაც. ფეოდალების ფართო ფენები ებრძოდნენ საჰურისების პარაზიტულ ჯგუფს, რომელსაც 1506 წლიდან 1521 წლამდე ხელში ჰქონდა ჩაგდებული უმაღლესი და დიდშემოსავლიანი თანამდებობები. ფეოდალების ამ დაჯგუფების სათავეში იდგა ფეოდალური ინტელიგენცია, რომელსაც „შენში“ ეწოდებოდა. საჰურისები განდევნილ იქნენ და მათ ქონებას კონფისკაცია უყვეს.

**შეოღალური ურთიერთობების
განვითარება კორეაში.
კორეა IV—XII საუკუნეებში**

კორეის შორეული წარსულის შესახებ გარკვეული წარმოდგენა გვეძლევა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი პალეოლითის ეპოქის ნივთების მიხედვით. მაგრამ ეს მასალები საკმარისი არ არის ეპოქის სრული წარმოდგენის შესაქმნელად, ამასთან კორეის პალეოლითის ხანა კარგად არ არის შესწავლილი. კორეაში ნეოლითის ხანა ეფრო საფუძვლიანად არის წარმოდგენილი ნეოლითის ნივთებით და ნიჟარებით. ეს ნივთები თითქმის მთელ მის ტერიტორიაზე მოიპოვება, განსაკუთრებით უხვად კი სამხრეთ და დასავლეთ კორეაში, სადაც კლიმატი უფრო რბილი იყო, რის გამოც პირველყოფილ ადამიანს ადვილად შეეძლო თავის შენახვა. ნეოლითური ხანის ნივთები განსაკუთრებით უხვად მოიპოვება უნგის (იუკის) ახლოს, რომელიც ხამპენის პროვინციაში მდებარეობს. აღმოჩენილი ნივთები ადასტურებს, რომ მოსახლეობა ნადირობას, მეთევზეობასა და საკვები ნიჟარების და კაკლის შეგროვებას მისდევდა. ნადირობდნენ უმთავრესად ირმებსა და გარეულ ღორებზე, რაც აღმოჩენილი ძელების ნაშთებით დასტურდება. გარდა აღნიშნულისა, აღმოჩენილი იქნა ქვის გახეხილი დანები, ზანჯლები და ქვისაგან დამზადებული ისრის წვერები. მსგავსი ნივთები აღმოჩნდა იაპონიაშიც. მოსახლეობის დასახლების უადრესი რაიონი იყო ფხენიანი, ხუანხე (ნახევარკუნძულის სამხრეთით), სეულისა და პუსანის რაიონები და უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდ. ტუმანგანის აუზი.

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III საუკუნიდან III საუკუნემდე ჩვენი წელთაღრიცხვით მიმდინარეობდა ენეოლითის კულტურის გავრცელების პროცესი. მოსახლეობა თანდათან გადადიოდა ბრინჯაოსა და რკინის იარაღების გამოყენებაზე, ამ ხანებში გაჩნდა დოლმენები და ყორანები, რომლებიც უმთავრესად ცენტრალურ და სამხრეთ კორეაში მოიპოვება. ცენტრალური ოლქების მოსახლეობამ უკვე იცოდა მიწათმოქმედება, რაც იმით დასტურდება, რომ გათხრების დროს კიხეში (პუსანის ახლოს) აღმოჩენილ იქნა მარცვლეული, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის I—II საუკუნეებს მიეკუთვნება.

აღნიშნულ ვითარებაში დაიწყო კორეის ტომების გაერთიანება და სახელმწიფოს წარმოშობა.

ტომთა პირველი გაერთიანება კორეაში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I ათასეული წლის ბოლოს უნდა აღმოცენებულყო, იგი ჩინეთი-

დან შემოსახლებულთა მიერ იქნა ჩამოყალიბებული. ეს შემოსახლება ჩინეთში ინის სამეფოს დაცემისა და ჯოუს სამეფოს აღმოცენების პროცესთან იყო დაკავშირებული. ამ გაერთიანებას ჩინურ წყაროებში „ჩაოსანი“ (კორეელების ენაზე „ჩოსონი“) ეწოდება. ამ ტომთა კავშირის სათავეში მოექცა წარმოშობით ჩინელი ინის გვარის კიძა (ცი ძი), რომელიც კორეაში გადმოვიდა თავისი ტომით. ისინი კორეელებში ჩქარა გაითქვიფნენ და მთელი გაერთიანება კორეულ ხასიათს ატარებდა. კორეელებმა ჩინელებისაგან შეისწავლეს მეაბრეშუმეობა და ხელოსნობის სხვა დარგები. ჩინეთის გზით იქ გავრცელდა აგრეთვე მიწის დამუშავების ჩვევებიც, მოჰყავდათ ოქროცერცვი, გაოლიანი (მაღალღეროიანი ფეტვი) და წიწიბურა, იმავე გზით შემოვიდა კორეაში ბრინჯაოსა და რკინის ნაწარმი.

ჩინეთში შინაბრძოლები გრძელდებოდა, დამარცხებულთა ახალი ჯგუფები იქიდან ჩრდილოეთ კორეაში გადადიოდნენ. ასე მოხდა III—II საუკუნეებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე. ყველაზე შესანიშნავი იყო ის ჯგუფი, რომელსაც სათავეში ედგა ვეი მანი (ვიმანი). მას ჩინეთში ეპყრა ჩრდილოეთით მდებარე სამეფო იანი. ვეი მანმა II საუკუნეში ჩვენს ერამდე ჩოსონში ძალაუფლება ჩაიგდო ხელში და 108 წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ხანის იმპერიას დაექვემდებარა. ჩოსონის შემადგენლობაში მყოფი ოლქებიდან ერთი-ლოლანი (ნაკრანი) ქ. ფხენიანით დაწინაურდა. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში კულტურის განვითარებამ იქ მაღალ საფეხურს მიაღწია, ამ ოლქიდან ჩინეთის გავლენა მთელ კორეაზე ვრცელდებოდა.

IV საუკუნიდან ჩვ. წელთაღრიცხვამდე სამხრეთ კორეაში ჩამოყალიბდა რამდენიმე ტომობრივი გაერთიანება, რომელთაგანაც უფრო მნიშვნელოვანი იყო მახანის, ჩინხანის და პიონხანის ტომთა გაერთიანებანი. მახანის ტომები იმხანად ლითონის იარაღს იყენებდნენ, მიწურებში ცხოვრობდნენ და მიწის დამუშავებასა და მესაქონლეობას მისდევდნენ (უმთავრესად აშენებდნენ მსხვილფეხა რქიან საქონელსა და ცხენებს). ჩინხანის ტომები მეაბრეშუმეობას მისდევდნენ, მათ ქალაქებიც ჰქონდათ და რკინას ამუშავებდნენ. პიონხანისა და ჩინხანის ტომთა კულტურა დაახლოებით ერთ დონეზე იყო. სამხრეთის ტომთა გაერთიანების მცხოვრებლებს საერთო ენა გააჩნდათ. მათი ენა ძირეულად განსხვავდებოდა ჩრდილოეთის ტომების ენისაგან.

ჩინეთიდან სისტემატურად ხდებოდა შემოსახლება, რაც ხელს უწყობდა გეაროვნული წყობის დაშლას, კლასების გაჩენასა და ამ ნიადაგზე სახელმწიფოს წარმოშობას. ეს პროცესი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I საუკუნიდან დაიწყო და კორეის ტერიტორიაზე აღმოცენდა რამდენიმე დიდი ტომობრივი გაერთიანება: სილა (აღმოსავლეთით), პეკჩე (დასავლეთით) და კოგურიო—(ჩრდილოეთით). ამ გაერთიანებე-

ბის ბაზაზე III—IV საუკუნეებში (ჩვ. წელთაღრიცხვით) აღმოცენდა სამი სახელმწიფო, მათგან ყველაზე ძლიერი იყო კოგურიო, რომელმაც თავისი გავლენა გაავრცელა მანჭურიის აღმოსავლეთ მიწებზე და კორეაში. სახელმწიფოთა წარმოშობა ადასტურებს, რომ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში კორეაში სოციალური დიფერენციაცია საკმაოდ შორს იყო წასული.

ჩინური წყაროებიდან ჩანს, რომ კორეაში იმ დროს კერძო და სახელმწიფო მონობა ყოფილა გავრცელებული. მონების უმთავრესი მასა დამნაშავეთაგან შედგებოდა, მაგრამ მათ გვერდით ყოფილან დავალიანებული მონებიც, რომელთა გამოსყიდვაც შეიძლებოდა. მაგრამ მეურნეობის წარმართვისათვის ძირითად ძალას მონები არ წარმოადგენდნენ, ისინი უფრო საოჯახო სამუშაოებზე იყვნენ გამოყენებულნი ან მათ ჩინეთში ყიდდნენ. დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მშენებლობებზე იყენებდნენ თავისუფალი თემებიდან გამოსულ მოსახლეობას.

სილას სამეფოში მეურნეობის ყველაზე განვითარებული დარგი მესაქონლეობა და საძოო საქმე იყო, პეკჩეში მისდევდნენ ბრინჯის მოყვანასა და ხელოსნობის სხვადასხვა დარგებს, კოგურიოში ჩინეთის გავლენით ხელოსნობის სხვადასხვა დარგი ვითარდებოდა.

ამ სახელმწიფოებს შორის სისტემატური ომები მიმდინარეობდა, რითაც მოხერხებულად სარგებლობდა ჩინეთი და ერეოდა მათს შინაურ საქმეებში.

კორეაში მიმდინარე შინაბრძოლებით სარგებლობდა იაპონიაც, იგი იჭრებოდა იქ, მაგრამ მათ უმეტეს შემთხვევაში კორეელები უმკლავდებოდნენ. იაპონელთა თავდასხმები განსაკუთრებით გახშირდა IV საუკუნიდან. მათ შეძლეს კიდეც კარაყის სამეფოს დაპყრობა (მიმანი — იაპონური წყაროების მიხედვით).

კორეის სახელმწიფოებს, რომლებიც განსაკუთრებით ძლიერ განიცდიდნენ ჩინეთის კულტურის გავლენას, კულტურის მაღალი დონე ჰქონდათ. ჩინეთის კულტურა კორეაში კოგურიოს გზით ვრცელდებოდა. ამასთან იქ ფეხს იკიდებდა ფეოდალური ურთიერთობაც.

ფეოდალური წყობილება კორეაში ნელი ტემპით და არაერთგვარად ყალიბდებოდა. სამი ძირითადი სახელმწიფო — კოგურიო, პეკჩე და სილა გამუდმებით ეომებოდნენ ურთიერთს. ეს ბრძოლები განსაკუთრებით გამწვავდა VI—VII საუკუნეებში.

კოგურიო 313 წელს ჩამოყალიბდა. მას, როგორც ვიცით, ჩრდილოეთ კორეის ტერიტორია ეკავა, სამხრეთ მანჭურიას ეკვროდა და მის გავლენას განიცდიდა.

პეკჩეს სამეფო აღმოცენდა 346 წელს კორეის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

კორეის ჩრდილოეთი ნაწილი ხშირად ჩინეთის გავლენის ქვეშ ექცეოდა, იქ მრავალი ჩინელი ცხოვრობდა. კორეის სამხრეთი ნაწილი, რომელიც იაპონიის კუნძულებიდან ვიწრო ყელით არის გამოყოფილი, იაპონელების თავდასხმებს ხშირად განიცდიდა. იაპონელებმა კორეის სამხრეთ ნაწილში თავიანთი სამფლობელო მიმანი დააარსეს. აღნიშნული გარემოების გამო ჩინეთი და იაპონია ხშირად და წარმატებებით ერეოდნენ კორეის შინაურ საქმეებში.

ჩინეთის გავლენით, აგრეთვე საწარმოო ძალების განვითარების შედეგად, ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება კოგურიოში ყველაზე ადრე დაიწყო. ჩინური წყაროების მიხედვით, მიწები იქ ქვეყნის მმართველებს ეკუთვნოდათ. ისინი ნაკვეთებს გლეხებს უნაწილებდნენ და მათგან მოითხოვდნენ მიწათმოქმედების პროდუქტების გადახდას და შრომითი ბეგარის შესრულებას. ამასთან გლეხობას უნდა ემუშავა სასახლეებისა და ციხეების მშენებლობაზე. გარდა გლეხობისა, მიწის ნაკვეთებს ღებულობდნენ სახელმწიფო მოხელეებიც. როგორც სამსახურის საზღაურს, მიწებს წყალობად ღებულობდნენ წარჩინებულთა წრიდან გამოსული პირებიც.

კორეაში საზოგადოების ფეოდალიზაციას მონობის სრული ლიკვიდაცია არ მოჰყოლია. სახელმწიფოსა და კერძო მემამულეთა მიწებზე მონობა სავსებით შენარჩუნებული იყო. მაგრამ მონებს დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა და როლი არ გააჩნდათ. საწარმოო ძალების განვითარების საქმეში უმთავრეს ძალას წარმოადგენდა თავისუფალი მენადლე გლეხი, რომელიც ფაქტობრივად მიწაზე იყო მიმაგრებული.

ფეოდალიზაციის პროცესი კოგურიოში ჩინეთის გავლენის შედეგად სწრაფად მიმდინარეობდა. იქ ბევრი ჩინელი გლეხი იყო დასახლებული, რომელთაც სამშობლოდან მოიტანეს თავიანთი საზოგადოებრივი წესები, სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა და ხელოსნობის ჩვევები.

კოგურიოში გავრცელდა და განმტკიცდა მმართველობის ჩინური წესები და კულტურა. IV საუკუნიდან ჩინეთის გზით იქ ბუდიზმიც გავრცელდა. დაიწყეს ტაძრებისა და მონასტრების მშენებლობა, რასაც შედეგად მოჰყვა ხელოვნების სხვადასხვა დარგის — არქიტექტურის, მხატვრობისა და სხვათა განვითარება.

პეკინში ფეოდალური ურთიერთობა თუმცა ნელა, მაგრამ მაინც ვითარდებოდა. კოგურიოსთან გამუდმებული ომები, რომლებიც 100 წელზე მეტხანს გრძელდებოდა, ძალიან უშლიდა ხელს ქვეყნის შინაგან განვითარებას. განსაკუთრებით ზიანდებოდა მიწათმოქმედება, რადგან გლეხობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გარბოდა სილას სამეფოში. სამხრეთ კორეასთან სიახლოვე ხელს უწყობდა ხელოსნობის განვითარებას პეკინში. იქ გავრცელებული იყო მეთუნეობა, ფეიქრობა, იარა-

ლის მკეთებლობა, ღურგლობა, გემთმშენებლობა და სხვ. დასახელებული დარგების ხელოსანთა ნაწარმს დიდი გასავალი ჰქონდა ჩინეთში, განსაკუთრებით კი იაპონიაში. სამხრეთ ჩინეთთან (სადაც კულტურა გაცილებით მაღლა იდგა, ვიდრე ჩრდილოეთ ჩინეთში, რადგან იქ კულტურის წარმატების საქმეს მომთაბარე ტომების შემოსევა აფერხებდა) კავშირი ხელს უწყობდა პეკინს წარჩინებულ ფენებს უკეთესი განათლება მიეღოთ, ვიდრე კოგურიოს და სილას წარჩინებულებს. პეკინში ჩინეთის გავლენით ბუდიზმის გავრცელებაც დაიწყო. ბუდიზმის გავრცელება მიგვითითებს ფეოდალური ურთიერთობის წარმატებაზე.

ორ ზემოხსენებულ სამეფოსთან შედარებით, სილას სამეფო უფრო ჩამორჩენილი იყო როგორც საწარმოო ძალების განვითარების თვალსაზრისით ისე კულტურით. ეს ჩამორჩენილობა აიხსნება ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარების დაბალი დონით. მაგრამ V საუკუნიდან სილაში მდგომარეობა შეიცვალა. კოგურიოსთან ბრძოლაში პეკინი შესუსტდა, სილა კოგურიოს წინააღმდეგ გამოვიდა, რის შედეგადაც იქ ფეოდალური ურთიერთობის დამკვიდრება დაიწყო. ამას დაერთო ჩინეთის გავლენის ზრდაც. სილას მმართველებს ხშირად უხდებოდათ ბრძოლები იაპონელ ფეოდალებთანაც, რომლებიც მას თავს ესხმოდნენ როგორც იაპონიის კუნძულებიდან, ისე მიმანის ოლქიდან. ისინი ცდილობდნენ სილას ხარკზე გაედიდებინათ თავიანთი სამფლობელოები. 433 წელს სილას თავს დაესხნენ იაპონიის ფეოდალების დიდი რაზმები. ეს თავდასხმა უკუგდებულ იქნა, მაგრამ იგი რამდენჯერმე გამეორდა.

V საუკუნის შუა ხანებიდან VI საუკუნის შუა ხანებამდე განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა ბრძოლა თვით კორეის სამეფოებს შორის. ამ ბრძოლების შედეგად სილამ ხელში ჩაიგდო კოგურიოს ტერიტორიის ნაწილი ცენტრალურ კორეაში. სილამ დაიწყო ბრძოლები მიმანის წინააღმდეგაც, რის შედეგადაც იაპონელი ფეოდალები განდევნილ იქნენ კორეის ტერიტორიიდან.

V საუკუნიდან ფეოდალური ურთიერთობა ინტენსიურად ვითარდებოდა. იქ განვითარდა სანადელო სისტემა. მიწის დიდი ფონდი სახელმწიფოს ხელში იყო, ქვეყანა დაყოფილ იქნა ცალკეულ ოლქებად, ოკრუგებად და მაზრებად. VI საუკუნის ნახევრიდან სილაში დაიწყო ბუდიზმის გავრცელება. გაბატონებული კლასები ჩქარა მიემხრნენ მას, რადგან ბუდიზმი ფეოდალური კლასის რელიგია იყო.

კოგურიოსა და სილას ბრძოლებს სისტემატური ხასიათი ჰქონდა. სილამ მოიშველია ჩინეთი. 612 წელს ჩინეთის დიდი არმია შეიჭრა ხმელეთიდან კოგურიოში, ფლოტი კი მდინარე თედონგანით მიუახლოვდა კოგურიოს სატახტო ქალაქს ფხენიანს. ამას დაერთო პეკინს

და სილას ჯარების შექრა კოგურიოს სამხრეთით, მაგრამ კოგურიოს ჯარების გამოჩენილმა სარდალმა ილჩი მუნ ღოქმა დაამარცხა ისინი.

ჩინეთის დამარცხებას ხელი შეუწყო ჩინელი გლეხობის აჯანყებამ, რამაც გამოიწვია იმპერატორ იან გუანის ჯარების კოგურიოდან დაბრუნება. ამ დროიდან ჩინეთის აგრესია კოგურიოს წინააღმდეგ დროებით შეწყდა, მაგრამ ტანის დინასტიის გაბატონების შემდეგ ომები კოგურიოს წინააღმდეგ ისევ განახლდა. 645 წელს იმპერატორმა ლი ში-მინმა (ტაიძუნმა) ჯარი გაგზავნა, მაგრამ კორეის ჯარებმა ენგე სომუნას მეთაურობით ჩინელები აიძულეს უკან დაეხიათ სამხრეთ მანჯურიისკენ. ამის შემდეგ კოგურიოს მმართველები გამოვიდნენ სილას წინააღმდეგ. კოგურიოს და ტანის იმპერიის ბრძოლები გაწვავდა VII საუკუნის პირველ ნახევარში. ჩინეთის არმია პეკინში შევიდა და თავს დაესხა მის მოკავშირე კოგურიოს. 660 წელს პეკინს მეფე ჩინელებს ტყვედ ჩაუვარდა, ის წაიყვანეს ჩინეთში, სადაც ჩქარა გარდაიცვალა. ამას პეკინს წინააღმდეგობა არ გაუტეხია. ამ ხანებში (662 წელს) კორეაში შეიჭრნენ იაპონელებიც. მათ სცადეს დაკარგული მიმანის ოლქის დაბრუნება. პეკინს დახმარების საბაბით მათ დიდი ჯარი გაგზავნეს კორეაში და გადაწყვიტეს მიმანისა და მთელი პეკინს ტერიტორიის ხელში ჩაგდება. პეკინს მოსახლეობა ენერგულად გამოვიდა დამპყრობის წინააღმდეგ, რამაც აიძულა იაპონელები დიდი დანაკარგის შემდეგ გასცლოდნენ (663 წ.) კორეას.

მაგრამ პეკინს სამეფოს ძალები საკმარისი არ აღმოჩნდა იმისათვის, რომ სილას სამეფოს ტანის იმპერიისა და იაპონიის წინააღმდეგ ბრძოლები წარმატებით ეწარმოებინა. მან, როგორც დამოუკიდებელმა სახელმწიფომ, არსებობა შეწყვიტა, მისი მიწები ტანის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა (663 წ.).

პეკინს დაცემის შემდეგ სილას სამეფო და ტანის იმპერია შეერთებული ძალებით გამოვიდნენ კოგურიოს წინააღმდეგ, რომლის ძალები შესუსტებული იყო ჩინეთისა და სხვა მტრების წინააღმდეგ წინათ წარმოებული ბრძოლების შედეგად. გარდა ამისა, წარჩინებულთა შორის წარმოებულმა შინა ბრძოლებმა, რომელშიც მეფის სასახლეც იყო გარეული, სულ მოშალა კოგურიოს თავდაცვისუნარიანობა. სასახლემ და წარჩინებულებმა სილას სამეფოს ხელში ჩაევარდას ამჟოინდეს ტანის იმპერიის ვასალობა. ამის შედეგი იყო, რომ კოგურიოს მმართველმა წარმ ხელი აიღო წინააღმდეგობაზე. 668 წ. სამეფომ დაკარგა დამოუკიდებლობა და შევიდა ტანის იმპერიის შემადგენლობაში, მისი ტერიტორია ტანის პროვინციად იქცა.

მაგრამ ჩინელი ფეოდალების წინააღმდეგ კოგურიოში დაიწყო სახალხო მოძრაობა, რომელიც სულ მალე დიდ აჯანყებაში გადაიზარდა. აჯანყებულებს ჯარით დახმარება აღმოუჩინა სილას სამეფომ, სი-

ლას-ჯარმა ხელთ იგდო ტახის იმპერატორის ხაცვლის რეზიდენცია. კოგურიოში ბრძოლებზე ჩინელებს ხელი კიდევ დიდხანს არ აუღიათ, მაგრამ ის მათთვის წარუმატებლად მიმდინარეობდა და დაკარგეს ყველა მიწა, რომლებიც კი ხელთ ჰქონდათ მდ. თედონგანის სამხრეთით. გარდა ამისა, სილას სამეფოს ჯარებმა ჩინეთის ჯარები პეკინდნაც განდევნეს. ამის შედეგად კორეის ნახევარკუნძულის მთელი ტერიტორია, გარდა უკიდურესი ჩრდილოეთისა, სილას სამეფოს ხელში მოექცა. ამ გაერთიანების საქმეში დიდი როლი შეასრულა სილას სამეფოს ფაქტობრივმა მმართველმა მთავარსარდალმა კიმ იუ სინმა, რომელსაც ქებას ასხამს კორეული წყაროები.¹

ამის შემდეგ დაიწყო სილას სამეფოს აღორძინების ხანა, რაც გავრცელდა VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან VIII საუკუნის ბოლომდე. გაერთიანების ერთი უშუალო შედეგი იყო სილას სამეფოში ფეოდალური ურთიერთობის დამკვიდრება, რამაც თავის მხრივ საწარმოო ძალების განვითარება და ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინება გამოიწვია. დაიწყო წინათ გლეხობის მიერ მიტოვებული მიწების კვლავ დამუშავება, გაუმჯობესდა სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, აღორძინდა უმთავრესად ხელოსნობის ის დარგები, რომლებიც წარჩინებულთა მოთხოვნების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ნივთებს ამზადებდა: ძვირფასი ქსოვილების ქსოვა და მოხატვა, საოჯახო ნივთების დამზადება. აღორძინდა როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობა, განსაკუთრებით ჩინეთსა და იაპონიასთან. ჩინეთიდან კორეაში შეაღწიეს არაბმა ვაჭრებმაც, რომელთა ცნობებით სილას სამეფო დიდი და მდიდარი ქვეყანა იყო, სილას სამეფოში ხელოსნობისა და ვაჭრობის საფუძველზე აღორძინდა ქალაქები. მათ შორის ყველაზე შესანიშნავი იყო ქ. კიონჯუ, რომელიც მდებარეობდა ჩრდილოეთ კიოსანდოს პროვინციაში. ეს მნიშვნელოვანი ქალაქი დაყოფილი იყო 1360-მდე ქუჩით და კვარტალით. ქალაქში იდგა სამეფო სახლი, რომელსაც „მთვარის კოშკი“ ეწოდებოდა. მას გარს ეკვროდა მცირე სასახლეები და პავილიონები. VII საუკუნეში იმავე ქალაქში აგებულ იქნა მთელ აზიაში ცნობილი კოშკი „ვარსკვლავებზე დაკვირვებისათვის“. ეს ქალაქი გაშენებული იყო მთებით გარემოსილ ქვაბურში. ქალაქის ირგვლივ აგებული იყო ქვის კედელი კოშკურებით.

¹ იხილეთ Ким Бусик. Самкук Сагн. Летопись Силла. Часть 4. Пол ред. А. П. Рогачева. М. Н. Пак-ის კომენტარებით, 1959, გვ. 143, 148, 150, და სხვები. „სამკუკ საგი“ დაწერილია 1145 წ. სილას მმართველის თავად კიმ ბუსაკის მიერ. „სამკუკ საგი“ ნიშნავს „სამი სამეფოს ისტორიულ ჩანაწერებს“. ეს სამეფოებია კოგურიო, პეკჩე და სილა. ამ დოკუმენტის გავრცელებას წარმოადგენს XIII საუკუნეში ბუდისტი ბერის ირიონის მიერ დაწერილი წიგნი „სამკუკ იუსა“ („სამი სამეფოს ისტორიის დამატება“). „სამკუკ საგი“ თავისი დამატებით ძვირფასი ისტორიული წყაროა კორეის ძველი ისტორიის შესასწავლად.

ამ ხანებიდან შემონახულია ოქროს თავსაბურის მოსართავი ნივთები, ბეჭდები, საყურეები, შესაბნელები და მოპრიალებული ლითონის სარკეები, სპილენძის სასაქმევლე და ფინჯნები, კერამიკული ნაწარმი და გასაფშვენირებელი იასპისგან დამზადებული სხვადასხვა ნივთები, ხმლები, დანები, შუბები, აბრეშუმისა და ფარჩის ქსოვილები. კორეაში იმხანად კარგად იყო დანერგილი ლითონის საჩამოსხმელო დარგიც, შემონახულია ბუდას ტაძრის იქ ჩამოსხმული ზარი.

კორეის დედაქალაქში VII საუკუნეში ჩამოსხმული ერთი ზარის დიამეტრი 2 მეტრზე მეტი იყო. ეს ზარი ცნობილი იყო მთელ აღმოსავლეთში.

სოკულამის (თხოხამსანის მთაზე, ქ. კიონჯუს ახლოს) ტაძარში შემონახულია სკულპტურული გამოსახულებები. ამ ტაძრის სტილი ინდურია, იქ არის ბუდას 2,5 მეტრი სიმაღლის ქანდაკება. კორეაში კარგად იყო განვითარებული მხატვრობაც. ცნობილია მხატვარი სორგე, რომელიც ზოგიერთი წყაროს მიხედვით ისე ბუნებრივად ხატავდა, რომ ფრინველებს მის მიერ დახატული ნაძვები ნამდვილი ეგონათ.

სილას სამეფოში მაღალ დონეზე იდგა განათლებაც, სატახტო და სხვა ქალაქებში აგებული იყო სკოლები, სადაც ჩინურ დამწერლობას, კოდექსებს, ისტორიულ ლიტერატურასა და პოეზიას კითხულობდნენ და სწავლობდნენ. VII საუკუნის ბოლოდან გაჩნდა კორეული დამწერლობაც — ილუ, რომელიც ჩინურ იეროგლიფს ემყარებოდა, მაგრამ კორეელებს იეროგლიფები მარცვლის აღმნიშვნელ ანბანად აქვთ გამოყენებული.

სილა VIII საუკუნეში

სილას სამეფო, რომელიც თითქმის მთელ კორეას აერთიანებდა, VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ცენტრალიზებულ ფეოდალურ სახელმწიფოდ იქცა, ერთიანობამ ხელი შეუწყო ქვეყნის ეკონომიკურ და კულტურულ აღორძინებას, რაც მთელი VIII საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა. აღორძინებულ სილას სამეფოს ინტენსიური სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა ტანის იმპერიასთან. სილას სამეფოდან ჩინეთში იგზავნებოდა ელჩობა, რომლის შემადგენლობაში ხშირად წარჩინებულთა შვილებიც შედიოდნენ, რათა იქ განათლება მიეღოთ და პოლიტიკურ წესებს გასცნობოდნენ. ჩინეთიდან დაბრუნებისას სილას ელჩობის წევრებს მოჰქონდათ ჩინური ხელოსნობის ნაკეთობანი, როცა ისინი სილას სამეფოში დიდ თანამდებობებზე ეწეობოდნენ, ცდილობდნენ ქვეყნის მართვას ჩინეთში ნანახი მაგალითების მიხედვით. ელჩობასთან ერთად ჩინეთში მიემგზავრებოდნენ

კორეელი ბუდისტი ბერებიც, რომლებიც მონასტრებში იღებდნენ საღვთისმეტყველო განათლებას. ზოგი მათგანი ინდოეთსა და არაბეთშიც მოგზაურობდა, იქაურ კულტურას ეცნობოდა და კორეაში დაბრუნების შემდეგ ავრცელებდა. მაგალითად, ცნობილია VIII საუკუნის მოგზაური ბერი ხე ჯო, რომელსაც ჩინეთზე გავლით სახალიფომდე მიუღწევია. მის კალამს ეკუთვნის „ჩანაწერები ხუთი ინდური სამეფოს მონახულების შესახებ“. ეს ჩანაწერები ნაწილობრივ შემონახულია და ძვირფას მასალას იძლევა ავტორის მიერ ნანახი ქვეყნების შესახებ.

კორეელი ვაჰრები ყვითელი ზღვის გავლით ხშირად დადიოდნენ შანდუნის პროვინციის ქალაქებში — ჩიშანსა და ჩუჯოუში, სადაც მათთვის სპეციალური კვარტალებიც კი ყოფილა. ვაჰრები მიემგზავრებოდნენ ჩინეთის ნაპირების გასწვრივ და ჩიშანიდან და ჩუჯოუდან შემოჰქონდათ ოქრო, ვერცხლი, ყენშენი და სელაპის ტყავი, ჩინეთიდან კი უმთავრესად ქსოვილები, ქალაღი და წიგნები შემოჰქონდათ.

სილას სამეფოს ურთიერთობა ჰქონია აგრეთვე იაპონიასთანაც, მაგრამ 799 წელს ეს ურთიერთობა სავსებით შეწყვეტილა, რადგან იაპონელი ფეოდალები ხშირად თავს ესხმოდნენ და არბევდნენ კორეის სანაპიროებს. ასეთ თავდასხმებს ხშირად ფრიად სახიფათო ხასიათი ჰქონდა, მაგალითად, 731 წელს, ზოგიერთი ცნობით, იაპონიის 300 ზომალდი თავს დაესხა კორეას და დიდი ზიანი მიაყენა მის სანაპიროზე მდებარე დასახლებულ პუნქტებს.

IX საუკუნიდან სანადელო სისტემა შეიცვალა ფეოდალური მამულებით, რომლებიც ცალკეული ფეოდალების სამემკვიდრო საკუთრებად იქცა.

სამუდამო სარგებლობაში აღმოჩნდა აგრეთვე სამონასტრო მიწებიც. მემამულეებმა თავიანთი სამფლობელოების დასაცავად შექმნეს შეიარაღებული რაზმები, რომელთა მეშვეობით ისინი შველოდნენ ურთიერთს საჭირო შემთხვევაში და ცენტრალურ ხელისუფლებასაც განუდგებოდნენ ხოლმე. ამ გზით ისინი ახერხებდნენ თავიანთი მიწების გადიდებას. ამას შედეგად მოჰყვა ფეოდალური შინაომები, რომლებიც თითქმის ასი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა.

აღნიშნული გარემოება გახდა ქვეყნის დაშლის მიზეზი, რასაც შედეგად მოჰყვა ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთით დამოუკიდებელი სამეფოს — „ახალი პეჩიეს“ შექმნა, ყოფილი კოგურიოს მიწებზე აღმოცენდა „ახალი კოგურიო“, სილას სამეფოს მხოლოდ დედაქალაქის ირგვლივ მდებარე მცირე მიწებილა შერჩა.

სახელმწიფოს დაშლილობა გაგრძელდა X საუკუნის დასაწყისამდე, როცა თხებონის სამეფოს ერთ-ერთმა სამხედრო მეთაურმა ვან გონ-

მა (918 წ.) მოკლა მმართველი და სახელმწიფო თვითონ ჩაიგდო ხერ ში. 935 წელს ვან გონი გაბატონდა სილაშიც, სილას მმართველი კი პროვინციულ მმართველად იქცა. 936 წელს ვან გონს „ახალი პეკჩეს“ სამეფოც დაექვემდებარა. ასე შეიქმნა ძლიერი სამეფო, რომელსაც ეწოდებოდა „კორიო“, საიდანაც წარმოდგა სახელწოდება კორეა. ამ სამეფოს დედაქალაქი იყო სინდგო (ახლა კესონი). ვან გონმა თავისი რეფორმებით დიდი ნდობა მოიპოვა გლეხობაში, რითაც განამტკიცა ქვეყნის სამხედრო ძლიერება. მისი რეფორმებით გლეხობა განთავისუფლებულ იქნა წინათ გადაუხდელი სახელმწიფო ვალებისაგან. მან დროებით სახელმწიფო გადასახადებიც კი მოხსნა, მაგრამ ამ რეფორმას არ გააჩნდა რადიკალური ხასიათი, ფეოდალიზმი ძალაში რჩებოდა და ფეოდალური ექსპლუატაცია გრძელდებოდა.

ფეოდალური ურთიერთობის ბატონობის პირობებში სახელმწიფოს ერთიანობასაც ნომინალური ხასიათი ჰქონდა, ფეოდალები არ ემორჩილებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას.

კორიოს სამეფოს მმართველები ძველი ტრადიციის მიხედვით ჩინეთზე იღებდნენ ორიენტაციას, მათ სუნის იმპერიასთან ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდათ.

ამ ხანებში ისტორიის ასპარეზზე გამოვიდნენ კიდანების ნახევრად ბარბაროსი ტომები, რომელთაც აიღეს მანჭურიის სამეფო ბოხაი და დაუახლოვდნენ კორიოს საზღვრებს. მათ ყურადღება ჯერ ჩინეთისაკენ წარმართეს, დაარბიეს ის და ჩრდილოეთ ჩინეთში გამაგრების შემდეგ კორიოს შეესივნენ.

1010 წელს მათი ჯარები კორეის ნახევარკუნძულზე შეიჭრნენ, 1011 წელს აიღეს დედაქალაქი, მაგრამ ბრძოლაში ჩაება მოსახლეობა. 1018 წელს სამხედრო მეთაურმა კან გამ ჯანმა სახალხო რაზმების დახმარებით დაამარცხა და განდევნა კიდანები. შემდეგში კიდანები არაერთხელ შესევიათ კორიოს.

1125 წელს კიდანების სამეფო ლიאו დაიშალა. ჯურჯენებისა და სუნის იმპერიის თავდასხმის შედეგად კორიოს სამეფომ თავი ჯურჯენების — ცინის სამეფოს ვასალად აღიარა და ხარკის გადახდაც იკისრა.

კორიოს შიგნით ძალიან გაიზარდა ბუდას მონასტრების გავლენა. მათ ხელში თავს იყრიდა დიდძალი მიწები. ერთხანს კორიოს მმართველები მონასტრებთან საერთო ენის გამოწახვას ახერხებდნენ, რადგან ბუდას მოძღვრების მიხედვით მორჩილება ერთ-ერთი სავალდებულო წესი იყო, ამიტომ სახელმწიფო ყოველთვის იყენებდა ამ დებულებას ხალხის მასების მორჩილებაში მოსაყვანად. მაგრამ მონასტრების მიწების მეტისმეტად ზრდა აღელვებდა ხელისუფლებასა და საერო ფეოდალებს, რამაც მათ შორის შეჭახება გამოიწვია. ამ არეულობის შედეგად გლეხობა იტანჯებოდა, რაც იწვევდა მათს პროტესტს

და აჯანყებებს როგორც საერო, ისე სასულიერო ფეოდალების წინააღმდეგ. გაბატონებული კლასი დაირაზმა გლეხობასთან საბრძოლველად, მაგრამ გლეხთა მოძრაობის ჩაქრობა გაძნელდა. ბოლოს, დიდი სისხლის ღვრის შემდეგ, გლეხთა რაზმები დამარცხდნენ, რამაც კორიოს სამეფოს საფუძვლები მოშალა.

კორეის კულტურა VIII–XIII საუკუნეებში

1 აღნიშნულ პერიოდში კორეაში განვითარდა ხელოვნების სხვადასხვა დარგი. სილას ძლიერების ხანიდან შემონახულია ოქროს გვირგვინი, სამაჯურები, ხმლები, ლითონის სარტყლები და ლითონის მოსართავი ნივთები უნაგირისათვის. კორიოს ძლიერების ხანაში კარგად იყო განვითარებული ფაიფურის დამუშავება.

აღნიშნულ ხანებში კორეაში განვითარდა აგრეთვე წიგნის წერის საქმეც. მაგალითად, 991 წელს სეგენში (ახლა ფხენიანი) ხელნაწერების სახით წიგნების გამოცემის მიზნით დაარსებულ იქნა დაწესებულება. მართალია, ეს წიგნები უმთავრესად რელიგიური ხასიათისა იყო, მაგრამ იცემოდა აგრეთვე საერო-ისტორიული წიგნებიც.

1022 წლიდან კორეაში გავრცელდა ქსილფგრაფია (დაფიდან გადაბეჭდვა). 1232 წლიდან ლითონის შრიტრის გამოყენებაც დაიწეს.

კორეა XIII–XV საუკუნეებში

XIII საუკუნის დასაწყისიდან კორეას მონგოლთა ხანების სახით ახალი მტერი გამოუჩნდა. ისინი კორეელებს პირველად XIII საუკუნეში შეეჯახნენ.

1125 წელს კორეის ჩრდილოეთით ჯურჯენების მიერ განადგურებულ იქნა კიდანების სამეფო ლიאו, რის შემდეგ კიდანების მიწები ჯურჯენების ცინის სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა. მონგოლთა შემოსევის შედეგად დაიწყო ჯურჯენების სახელმწიფოს დაქვეითება, რითაც ისარგებლეს კიდანებმა და ლიოს სამეფო „და-ლიოს“ („დიდი ლიოს“) სახელით აღდგენილად გამოაცხადეს. აღდგენილი კიდანების სამეფოს ჯარები შეესივნენ კორიოს, რომელსაც განაგებდა მსხვილი ფეოდალი ციო ჩხუნ ხენი. კიდანების წინააღმდეგ მან მონგოლებს დახმარება სთხოვა, ჩინგის ხანმა ჯარი გაგზავნა კორეაში. მართალია, მონგოლებმა კიდანები ადვილად დაამარცხეს, მაგრამ თვით მონგოლი ფეოდალების ჩარევას კორიოს საქმეში საზღვარი აღარ ჰქონდა.

1231 წელს კორეიდან სამშობლოში მიმავალი მონგოლთა ელ-

ჩი იქნა მოკლული. ამაში ბრალი დაედოთ კორიოს მმართველებს. ამიტომ იქ სარიტას მეთაურობით ჩინეთის ჯარები გაგზავნეს. შან დაარბია ჩრდილოეთი კორეა, კორეის მმართველი ცოი უ და მეფე გაიქცნენ სატახტო ქალაქიდან, თავი შეაფარეს კუნძულ კანხვადოზე მდებარე ციხეს და მონგოლებს ხარკი აღუთქვეს, მაგრამ მონგოლები ამით არ დაკმაყოფილდნენ და 1259 წელს კანხვადოზე მდებარე ციხე დაანგრეს, მეფე ტყვედ წაიყვანეს, მაგრამ ის გარდაიცვალა. ტყვეობიდან დაბრუნებულმა მეფისწულმა თავი მონგოლების ვასალად გამოაცხადა, მაგრამ ხალხის მასები ვერ ურიგდებოდნენ მონგოლთა თარეშს და 1270 წელს კორეაში დიდი აჯანყება მოაწვეს. კორეის მეფემ მონგოლთა ჯარებით აჯანყებულებს სამხრეთისაკენ დაახევინა. აჯანყებულები გადავიდნენ კუნძულ ჩეჯუდოზე (ახლა ქველპარტი) და იქიდან ესხმოდნენ თავს მონგოლებს. საბოლოოდ აჯანყებულთა რაზმები განადგურებულ იქნენ. მონგოლთა და კორიოს მეფის ჯარებმა კუნძული დაიკავეს.

მონგოლთა ბატონობა კორეაში გაგრძელდა XIV საუკუნის 70-იან წლებამდე. კორეის მეფე მონგოლთა ყაენის ნაცვლისადმი სრულიად დაქვემდებარებული იყო და ხარკს უხდიდა. მეფის ოჯახის ყველა წევრი მონგოლ პრინცებსზე დაქორწინდა, რომელთაც მონგოლეთიდან დიდი ამალით ისტუმრებდნენ ზოლმე. კორიოს სასახლე მონგოლთა დიდებულებით გაივსო. კორეელი დიდებულების მონგოლებთან შერევის პროცესი სწრაფად მიმდინარეობდა.

მონგოლთა ბატონობა აუტანელი იყო. ისინი ცდილობდნენ იაპონიის დასაპყრობად გამოეყენებინათ კორეა. მათ ყველა სტრატეგიული პუნქტი დაიკავეს და ცდილობდნენ იაპონიაში შესვლას, მაგრამ უშედეგოდ.

მონგოლთა ბატონობის დაცემა

მონგოლეთის დაშლით მოხერხებულად ისარგებლეს კორეელებმა და დიდი ფეოდალის ლიხვან ჯოს მეთაურობით 1359 წელს გაანადგურეს მონგოლთა გარნიზონები სამხრეთ ხამგიონდოს პროვინციაში. ციხე ენხინთან. ამით ისარგებლა კორიოს მეფემ და მონგოლებისადმი მორჩილების და პატივისცემის ნიშნები გააუქმა. ლის დიდმა ფეოდალურმა გვარმა მონგოლთა დამარცხებისათვის ათი ათასი ყმის ოჯახი და ჯარის მთავარსარდლის თანამდებობა მიიღო.

მონგოლთა ბატონობის სრული ლიკვიდაცია 1369 წელს მოხდა, როცა კორეის მეფემ კონმინმა მონგოლთა ხანის ვასალობაზე უარი განაცხადა.

მონგოლთა გავლენისაგან განთავისუფლების შემდეგ მეფე ბუდის-

ტური ეკლესიის გავლენაში მოექცა (ამ დაჯგუფების მეთაური იყო სინ უ), რასაც შედეგად სასახლის გადატრიალება და სინ უს და მეფე კონმინის მკვლელობა მოჰყვა, აქედან დაიწყო სასახლის შიგნით არეგ-დარევა და ბოლოს დინასტიაც დაეცა.

ამ ბრძოლებში ორი — „ძველი“ და „ახალი“ პარტია ღებულობდა მონაწილეობას. „ძველი პარტია“ ფეოდალების — გვაროვნული არისტოკრატიის ინტერესებს გამოხატავდა, „ახალი პარტია“ — მსახურე-ული აზნაურობის ინტერესებს. ახალი პარტიის მომხრეები მოითხოვდნენ მიწებზე სახელმწიფო საკუთრებას და სანადელო სისტემის აღდგენას. „ძველი პარტია“ მონგოლთა ორიენტაციისა იყო, „ახალი პარტია“ — ჩინეთისა. 1389 წელს ლი სონ გემ, რომელიც „ახალი პარტიის“ მეთაური იყო, ტახტზე აიყვანა კონიანი, მაგრამ 1392 წელს ის ტახტიდან ჩამოაგდეს და თვით ლი სონ გე (თხეჯო, ლი ხვან ჯოს შვილი) აიყვანეს ტახტზე (1392—1398 წწ.). ასე დაიწყო ლის დინასტიის ბატონობა კორეაში. სამეფოს სახელი შეეცვალა და კორიოს ნაცვლად ჩოსონი ეწოდა. სამეფოს სატახტო ქალაქად 1396 წ. გამოცხადდა ხანიანი (ახლა სეული).

ლი სონ გემ ძველ წარჩინებულ გვარებს დიდძალი მიწები ჩამოართვა და გაუნაწილა საშუალო და წვრილ აზნაურობას, რომელიც მის საყრდენ ძალას წარმოადგენდა.

ჩოსონი XV საუკუნეში

ლი სონ გეს (თხეჯო) შვილიშვილის ლი ხვან ვონის (თხეჯონი) (1401—1419 წწ.) დროს სახელმწიფო ხელისუფლება განმტკიცდა. მან ტახტს ჩამოაშორა თავისი მამა და სხვა პრეტენდენტები და გონიერ პოლიტიკას ატარებდა. მან ჩინეთის იმპერატორისაგან მიიღო „ჩოსონის ნეფის“ ტიტული, რამაც ხელი შეუწყო მისი ხელისუფლების განმტკიცებას, იაპონელი მეკობრეების განადგურებას და თავისი საგარეო მდგომარეობის განმტკიცებას.

მეფემ გაატარა აღმინისტრაციული ხასიათის ღონისძიებანი. შექმნა 6 პალატა და 8-წევრიანი სამეფო საბჭო. ქვეყანა გაყოფილ იქნა 8 პროვინციად, თითოეულ მათგანს მეფისნაცვალთა ედგა სათავეში. პროვინციები მაზრებად დაიყო, მაზრას მაზრის უფროსი განაგებდა. სამეფო მოხელეს განათლება და წოდება უნდა ჰქონოდა, რასაც ის გამოცდის შედეგად ღებულობდა. სულ სამი ხარისხი იყო: უდაბლესი ხარისხის მინიჭება შეიძლებოდა ადგილებზე, უმაღლესისა კი — მხოლოდ ცენტრში. მოხელეს იანბანი ეწოდებოდა, შემდეგში ამ ტერმინით მსახურეული აზნაურობის წოდება აღინიშნებოდა.

იანბანები აუტანლად ძარცვავდნენ გლეხებს და იწვევდნენ მათ

პროტესტებს. თხეჯონის დროს მსხვილი მიწათმფლობელობა მოისპო და საეკლესიო ფეოდალების ინტერესებიც საგრძნობლად შეილახა. 1401 წელს ბუდისტურ მონასტრებს მიწების დიდი ნაწილი ჩამოერთვათ, გლეხობის გადასახადები მოწესრიგდა და შემცირდა.

შემდგომი მეფის — სეჯონის (1419—1450 წწ.) დროს ჩატარდა დასამუშავებელი მიწების აღრიცხვა და მიწების ხარისხის შესაბამისად გადაისინჯა გადასახადები. ეს გადასახადები რეგულარულ შემოსავალს აძლევდა ხაზინას და მოხელეთა თვითნებობას ზღუდავდა.

მოწესრიგდა საეკლესიო ურთიერთობა იაპონიასთან, რაც ცუსიმას გზით ხორციელდებოდა. 1420 წელს დაიდო საეკლესიო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით განისაზღვრა კორეის ნავსადგურში ერთდროულად შესასვლელ გემთა რაოდენობა.

XV საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა ჯურჯენებთან ბრძოლები, ჩოსონის სამეფო ახერხებდა ჯურჯენების შევიწროებას.

მეფე სეჯონ (1450—1470 წწ.) დროს სოფლებში საერთო ბელგები გაიჩინეს, სადაც შიმშილობის წლებისათვის მარცვალს ინახავდნენ. სოფლად ამრავლებდნენ პირუტყვს და იყენებდნენ სოფლის მეურნეობაში. აღდგენილ იქნა ძველი და აშენდა ახალი საირიგაციო ქსელი. ამან ხელი შეუწყო ქვეყნის ეკონომიკურ აღორძინებას.

დასამუშავებელი მიწების რაოდენობა (1391 — 1404 წწ.) გაიზარდა 798127 კიოლიდან 922677 კიოლამდე (ერთ კიოლ მიწაზე უნდა მოეყვანათ 100 ფუთი ბრინჯი). ხელოსნობა და ვაჭრობა აღორძინდა, საერთოდ, XV საუკუნის განმავლობაში მეურნეობა ვითარდებოდა.

შეიქმნა ვაჭართა და ხელოსანთა პროფესიული გაერთიანებანი, რომელთაც მონოპოლიური უფლებები მოიპოვეს საქონლის დასამუშავებისა და გასაღების საქმეში. კორეაში იმართებოდა ბაზრობები. სეული ქვეყნის ვაჭრობის, ხელოსნობისა და პოლიტიკურ ცენტრად იქცა.

ხელისუფალნი ხელს უწყობდნენ განათლების საქმესაც. ამ დარგში დიდი გავლენით სარგებლობდნენ ჩინეთში აღზრდილი კონფუციანელები, რომელთაც კარგად იცოდნენ ფილოსოფია, პოლიტიკა, ეკონომიკა და ისტორია.

1403 წელს გამოვიგონეს სპეციალური საბეჭდი ხელსაწყო, რომელიც ასოებს აწყობდა. განვითარდა ასტრონომია და კალენდრის შესწავლის საქმე, დაშავდა ახალი ასტრონომიული და მეტეოროლოგიური (მაგალითად, „წვიმსაზომი“) ხელსაწყოები, შეიქმნა ფონეტიკური ანბანი ონმუნი („უბრალო ხალხის დამწერლობა“), ის შეიმუშავა ლინგვისტებისაგან შედგენილმა კომისიამ და 1446 წელს გამოქვეყნდა სპეციალური დოკუმენტის სახით, რომელსაც ხუნმინჯონიმი („ინსტრუქცია ახალი დამწერლობის შესახებ“) ეწოდება.

ნარას ნაცვლად დედაქალაქის ხეიანში (ახლა კიოტო) გადატანის შემდეგ ფუძივარას გვარის უფლებები გადიდდა, მიკადოსი კი დაკნინდა. დადგინდა, რომ მეფეს—მიკადოს ცოლი ფუძივარას გვარიდან უნდა შეერთო. 858 წ. იმპერატორის მცირეწლოვანობის გამო ფუძივარამ რეგენტობის უფლება მიითვისა, ასაკოვანი მეფის დროს კი ის უმაღლესი კანცლერის თანამდებობას ინარჩუნებდა.

ყველა ფეოდალი ცდილობდა თავისი მამულის გადიდებას. ამას ისინი ახერხებდნენ ახალი მიწდვრების (ახოების) ალებით და სახელმწიფო მიწების მითვისებით, რომლებიც მათ ეძლეოდათ სამსახურისათვის. X საუკუნეში ფეოდალებს დიდი კერძო მამულები (სიოენები) ექირათ. „ახალი მიწდვრები“ სახელმწიფო გადასახადისაგან თავისუფლდებოდა, ამიტომ ფეოდალებმა ძველი მამულებიც „ახალ მიწდვრებად“ გამოაცხადეს და სახელმწიფო გადასახადები აიცილეს. ამის შედეგად ხაზინა დასუსტდა, ფეოდალები კი გაძლიერდნენ და იმუნიტეტიც (კოკუსი ფუნო ნო ტი) მოიპოვეს, რის შედეგადაც მეფის მოხელეებს მათ მამულში შესვლა არ შეეძლოთ.

სახელმწიფოს გადასახადს მხოლოდ გლეხები იხდიდნენ, ამათგან გადასახადების აკრეფა მეტი ინტენსივობით ხდებოდა. გლეხოვა ვალიანდებოდა და მიწებს კარგავდა. მის გალატაკებას მევაზშეობაც უწყობდა ხელს. ამის შედეგად გახშირდა გლეხების აეზაყებად გასვლა ტყეში, რაც მთავრობას დიდ საზრუნავს უჩენდა. გარდა აქტიური ბრძოლისა, გლეხების პასიურ წინააღმდეგობასაც ჰქონდა ადგილი. მათი მდგომარეობა მონებისას გაუთანაბრდა. ამის შედეგად (IX საუკუნიდან) დაიწყო გლეხთა აჯანყებები. მაგალითად, 877—884 წწ. პროვინცია ტიკუგოში ერთ-ერთი აჯანყების დროს კიუსიუზე გუბერნატორი მოკლეს და დაწესებულებები დაარბიეს. დიდი აჯანყება მოხდა აგრეთვე კანტოს რაიონში (აღმოსავლეთ იაპონიაში), შემდეგში აჯანყებები კიდევ უფრო გახშირდა.

IX—XII საუკუნეებში ჩამოყალიბდა ფეოდალების შემდეგი ფენები: 1. ხონკე — მსხვილი ფეოდალები, 2. რეკა — საშუალო ფეოდალური კლასი (რომელიც ვასალად ითვლებოდა), 3. სამურაები, რომლებიც ხონკეს ანდა რეკას რაზმებში შედიოდნენ. სამურაების ნაწილი წვრილ ფეოდალებად — რაინდებად იქცნენ.

გლეხოების დაკნინებამ ცენტრალური ხელისუფლების დაუძლიერება გამოიწვია. ამას ფუძივარას გვარის პოლიტიკური ავტორიტეტის დაქვეითება მოჰყვა. ამ ყოვლისშემძლე გვარს იმპერატორიც ებრძოდა. ამ ბრძოლაში ის ემყარებოდა მონასტრებს, რომელთა გავლენაც საგრძნობლად გაიზარდა.

• გარდა ამისა, ფუძივარას გვარს მეფის სამსახურში მყოფი ორი

ატყვევებს, დააბრმავებს და ნიგერის ერთ-ერთ კუნძულზე გადაასახლეს. შინაბრძოლები კი გრძელდებოდა. ტახტს ხან ერთი, ხან მეორე შვილი იგდებდა ხელში, სასახლის ამ გადატრიალებებში აქტიურად ერეოდა ჯარი და ფაქტობრივად ის ნიშნავდა მეფეს.

შექმნილი მდგომარეობით ისარგებლა მაროკოს სულთანმა და დაიწყო სონლაის ტერიტორიის შევიწროება. პირველად მან ტაგანუს მარილის საბადოები მოითხოვა; ამის პასუხად სონლაის ასკიომ ისიხაკმა ტუარეგები შეუსია სამხრეთ მაროკოს. ასკიის დროს (1549-1582 წწ.) მაროკოელები თავს დაესხნენ ტაგანს, მოკლეს ადგილობრივი მმართველი და მარილის საბადოები დაანგრიეს. 1582 წელს მაროკოს სულთანმა, მულაი ახმედ ალ-მანსურმა სონლაიში დიდი ძლევანი გაგზავნა ასკიი დაუდ მუჰამედ III-ის ტახტზე ასვლის (1582-1586 წწ.) აღსანიშნავად და მისალოცად. ¹მაგრამ უფრო გვიან სულთანმა სონლაიში დაქირავებული ევროპელებისაგან შედგენილი დიდი ჯარით, რომელიც შეიარაღებული იყო ზარბაზნებით, სალაშქროდ გაგზავნა ჯუადარ ფაშა, რომელმაც 1591 წელს ტონდიბოსთან ბრძოლაში გაანადგურა რიცხოვნობივად ჯარბი, მაგრამ ცუდად (მხოლოდ შუბებით) შეიარაღებული სონლაის ჯარი და მაროკოელებმა აიღეს ტიმბუქტუ და გაო.

ამ ლაშქრობის წარმატებით დამთავრების შემდეგ ჯუადარ-ფაშამ გაძარცვა ტიმბუქტუ, ჯენი, გაო და მაროკოს სულთანს გაუგზავნა 4,5 მილიონი გირვანქა ოქრო, რომელიც ამ უკანასკნელმა სასახლეების და მეჩეთების მოვარაყებას მოახმარა. ამის გამო სულთანს მისმა თანამედროვეებმა მეტსახელად აზ-ზაბახი („ოქროსი“) შეარქვეს.¹

მოუხედავად პირველი მნიშვნელოვანი წარმატებისა, მაროკოელებმა მაინც ვერ დაიპყრეს სონლაი. იქაურმა ჯარის მეთაურებმა პარტიზანული ბრძოლები გაუმართეს მტრებს და ცალ-ცალკე ჯგუფებად ანადგურებდნენ. მაროკოელებმა მოლაპარაკების გამართვა განიზრახეს სონლაელებთან, მაგრამ ამას წარმატება არ მოჰყოლია. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს მაროკოს ჯარების მეთაური მოკლეს და უმეთაურო ჯარმა ტიმბუქტუსა და გაოში მოიყარა თავი. სონლაის ჯარებმა ქვეყნის სხვა ოლქები გაათავისუფლეს. 1618 წელს მაროკოს სულთანმა მულაი ზედანმა შეწყვიტა ჯარების გაგზავნა სონლაიში, რადგან წყლისა და საკვების უვარგისობის გამო ჯარი დიზენტერიით იღუპებოდა, ამას დაერთო აგრეთვე მალარია, რამაც მუსრი გაავლო ჯარისკაცებს,² ბუზმა ცეცემ კი მაროკოს კავალერიის ცხენები გაანადგურა. ამით

¹ ამ ხანებში მუჰამედ III-ს ძმები აუჯანყდნენ და ტახტი დაიკავე მუჰამედ ბანიმ. ² წლის შემდეგ კი მეორე ძმა მუჰამედ სადიკი (სადიკი ტუნკარა) აჯანყდა.

52. Новичев А. Д. К вопросу о феодальных отношениях и положении крестьян Турнии во второй половине XV в. «Учен. зап. Ленинград. ун-та», 1961 № 294.
53. Ольдероге Д. А. Западный Судан в XV—XIX вв. М.-Л., 1960.
54. Орлова А. С. История Государств Конго XVI—XVII вв. М., 1968.
55. Осипов А. М., Александров В. А., Гольдберг Н. М., Афанасий Никитин и его время. М., 1958.
56. Очерки по истории русского востоковедения. М., 1953. Ответственные редакторы В. И. Авдиев и Н. П. Шастина.
57. Петрушевский Ю. П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV вв. М.-Л., 1960.
58. Петрушевский И. П. Ислам в Иране VII—XV вв. Курс лекций. Л., 1966.
59. Программа курса «История стран Азии и Африки». М., 1975.
60. Попов К. М. Япония. М., 1964.
61. Потехин И. И. О феодализме у ашанти. М., 1960.
62. Рейснер И. М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев. М., 1961.
63. Семенов В. Ф. История средних веков. Учебн. М., 1975.
64. Свистунова Н. П. Аграрная политика минского правительства во второй половине XIX в. М., 1966.
65. Симоновская М. В. Антифеодальная борьба китайских крестьян в XVI в. М., 1966.
66. Симоновская Л. В., Эренбург Г. В., Юрьев М. Ф. Очерки истории Китая, 1958.
67. Смолин Г. Я. Крестьянское восстание в провинциях Хупань и Хубей в 1130—1135 гг. М., 1961.
68. Стужина Э. П. Китайское ремесло в XVI—XVIII вв. М., 1970.
69. Чистякова Т. А. Арабский халифат. М., 1962.
70. Холл, Д. ДЖ. Е. История юго-восточной Азии, пер. с англ. Я. М. Света Р. А. и др. М., 1958.
71. Хрестоматия по истории Китая в средние века (XV—XVII вв.) М., 1960.
72. Хрестоматия по истории средних веков. Т. I—II, М. 1961—63.
73. Хрестоматия по истории Халифата. М. 1968.
74. Хрестоматия по истории Китая в средние века — (XV—XVII) М., 1960.
75. Якубовский А. Ю. Член. корр. АН СССР. Из истории изучения Монголов периода XI—XIII вв. В кн.: «Очерки из истории русского востоковедения». Стр. 31—95, М., 1963.
76. Историография стран Востока (проблемы феодализма). Издательство Московского университета, 1977.
77. Л. В. Симоновская, Аграрные отношения в феодальном Китае. Москва, 1977, в кн.: «Историография стран Востока», ст. 272—277.
78. Л. В. Симоновская, Крестьянские восстания в средневековом Китае. Москва, 1977, в кн.: «Историография стран Востока», ст. 28—40.
79. Э. П. Стужина, Г. Я. Смолин, История изучения китайских городов, ремесла и торговли. Москва, 1977, в кн. «Историография стран Востока». ст. 41—59.